

ISSN 2991-6488

Ima gina cija

IMAGINACIJA ČASOPIS STUDENATA SOCIOLOGIJE, br.1, 2023.

Časopis studenata sociologije

br.1, 2023.

IMAGINACIJA

ČASOPIS STUDENATA SOCIOLOGIJE

br.1, 2023.

FILOZOFSKI FAKULTET

Osijek, 2023.

Izdavač

UDRUGA STUDENATA SOCIOLOGIJE
FILOZOFSKOG FAKULTETA U OSIJEKU
SOCIOS

Glavna urednica

Kristina Lovrenović

Zamjenica glavne urednice

Marta Keglević

Uredništvo

Roman Šimunović

Izabela Jagačić

Jovana Ličina

Lektura

Ena Dragičević

Vlatka Fapali

Ilustracije i dizajn naslovnice

Stella Magovac

Izdavački savjet

izv. prof. dr. sc. Anita Dremel

dr. sc. Juraj Jurlina

prof. dr. sc. Hrvoje Lepeduš

prof. dr. sc. Željko Pavić

Kontakt

socios.casopis@gmail.com

Adresa:

Filozofski fakultet u Osijeku

Ul. Lorenza Jagera 9, 31000, Osijek

IMAGINACIJA

ČASOPIS STUDENATA SOCIOLOGIJE, br.1, 2023., ISSN 2991-6488

SADRŽAJ

Članci

- 1 **Roman ŠIMUNOVIĆ**
Millsova sociološka imaginacija i aktualni društveni problemi
- 14 **Stella MAGOVAC**
Nezamjenjivi token (NFT) i njegove dimenzije u kontekstu nove umjetnosti
- 28 **Vlatka FAPALI, Jurica FAPALI**
Kapitalizam bez pravila: problem korupcije i suvremenog društva u javnim institucijama Republike Hrvatske
- 38 **Tomislava ČAVAR**
Zla vještica od Zapada – kako simboličko nasilje proizvodi „prirodno“ zlo
- 48 **Kristina KOŽAREVIĆ**
Nasilje nad ženama
- 59 **Monika METER**
Tetovaže kroz prizmu tradicije i ženske emancipacije
- 68 **Marija ROKSANDIĆ**
Kontekstualni čimbenici školske uspješnosti u Republici Hrvatskoj
- 78 **Izabela JAGAČIĆ**
Rodne razlike u vrijednosnim stavovima: postmaterijalističke i materijalističke vrijednosti

Prijevod

- 88 **Marta KEGLEVIĆ**
Od činjenja do raščinjenja: rod kakav poznajemo
Prikazi i recenzije
- 92 **Dominik AŠČIĆ**
Mitchel P. Roth - Oko za oko: Globalna povijest zločina i kazne
- 94 **Ilija ŠUŠAK**
Željko Pavić - Postmoderni društvo i nevidljiva religioznost

Poezija

- 102 **Bono CVITKUŠIĆ**
Lutalica pogleda uprtog prema rodnom mjestu
- 103 **Bono CVITKUŠIĆ**
Patetika i svijest o patetici
- 105 **Matej GABUD**
Mars

Poštovani čitatelji,

predstavljamo Vam prvi broj *Imaginacije*, časopisa studenata sociologije Filozofskog fakulteta u Osijeku. *Imaginaciju* su inicirali i pokrenuli studenti s ciljem kreiranja mjesta zajedničkog okupljanja, razmjenjivanja mišljenja i kreativnog izražavanja. Osim poticanja na znanstveni rad i zajedničku suradnju cilj nam je omogućiti predstavljanje radova studenata koje će, nadamo se, biti od koristi i budućim generacijama. *Imaginacija* predstavlja manifestaciju intelektualne radoznalosti, kreativnosti i želje za dijalogom unutar naše studentske zajednice.

Studenti su marljivo radili u pisanju radova, uređivanju, lektoriranju i dizajniranju časopisa. Kako bismo u samom nastanku časopisa privukli što više autora, temu smo ostavili otvorenom. To se pokazalo iznimno plodonosnim pa prvi broj donosi čak 14 radova raznovrsne tematike. Za vas smo pripremili istraživačke radove, kreativne radove, prijevod, te recenzije i prikaze knjiga. Svi su istraživački radovi prošli postupak recenzije od strane nastavnika i suradnika Katedre za sociologiju Filozofskog fakulteta u Osijeku te su dobili odgovarajuću kategorizaciju.

Neizmjerne smo zahvalni našim dragim kolegama, profesorima i suradnicima koji su svoje slobodno vrijeme utrošili u stvaranje prvog broja *Imaginacije*. Nadamo se da će prvo izdanje *Imaginacije* potaknuti i inspirirati potaknuti studente na daljnji trud i rad te doživjeti brojna tematska izdanja u budućnosti. Želimo da svatko od Vas pronade nešto za sebe u stranicama koje vam donosimo!

Uredništvo časopisa *Imaginacija*

Millsova sociološka imaginacija i aktualni društveni problemi

Roman Šimunović

Filozofski fakultet u Osijeku
Prijediplomski studij sociologije i filozofije
romansimunovic21@gmail.com

Pregledni rad

Sažetak

Ovaj istraživački rad detaljno analizira ključni koncept sociološke imaginacije, koji je C. Wright Mills predstavio 1959. godine, te ističe njegovu suštinsku važnost za razumijevanje kompleksnih veza između individualnih životnih iskustava i širih društvenih struktura. Sociološka imaginacija, kako se argumentira u ovom radu, omogućuje dublje promišljanje o tome kako se osobni problemi pojedinaca preplavljaju s javnim društvenim pitanjima te kako društveni kontekst oblikuje individualne živote. Nadalje, ističe se kako je sociološka imaginacija posebno relevantna u suvremenom svijetu obilježenom brzim društvenim promjenama i sveprisutnim sustavima moći i nejednakosti. Ovaj koncept potiče pojedince da sagledaju kako njihova osobna iskustva nisu izolirana, već su duboko ukorijenjena u šire društvene i ekonomske čimbenike. Kroz analizu primjera iz Millsove knjige te stajališta drugih istraživača, cilj je rada predstaviti te ukazati na to kako sociološka imaginacija pomaže pojedincima da razumiju dublje kontekste i strukturalne uzroke društvenih problema kao što su siromaštvo, diskriminacija i mentalno zdravlje. U radu se također istražuju praktične primjene sociološke imaginacije u analizi društvenih pojava, evaluaciji društvenih politika i doprinosu javnim debatama. Naglašava se kako ovaj koncept omogućuje sociolozima kritičko promišljanje o društvu i razumijevanje kako veći društveni, politički i povijesni faktori oblikuju individualne sudbine. U drugom dijelu rada, kroz konkretne primjere društvenih problema poput pretilosti, razvoda, rasne diskriminacije, "ružičastog poreza" i stigmatizacije LGBTQIA+ zajednice, koristi se sociološka imaginacija kako bi se analizirali širi društveni faktori koji doprinose tim problemima. Iznosi se da sociološka imaginacija omogućuje razumijevanje da se ti problemi ne mogu pojednostaviti na individualne izbore pojedinaca, već su često duboko ukorijenjeni u kompleksne društvene, ekonomske i kulturne utjecaje. Kroz ovu analizu, rad ističe ključnu ulogu sociološke imaginacije u razumijevanju, analizi i rješavanju društvenih problema, te kako pomaže u razvoju kritičkog i dubljeg razumijevanja okoline koja nas okružuje.

Ključne riječi: Mills, sociološka imaginacija, društveni problem

1. Uvod

Koncept sociološke imaginacije, koji je uveo američki sociolog C. Wright Mills 1959. godine, ostaje ključni alat za razumijevanje raskrižja individualnih iskustava i većih društvenih struktura. Sociološka imaginacija sposobnost je uviđanja kako su osobni i javni problemi povezani te sposobnost razumijevanja društvenih sila koje oblikuju individualne živote. Ona nam omogućuje da odemo korak dalje od pojednostavljenih objašnjenja individualnog ponašanja te da umjesto toga ispitamo složeni međuodnos između povijesnih, kulturnih i institucionalnih čimbenika koji utječu na društvene ishode. Mills (1959: 4) tvrdi da je sociološka imaginacija posebno važna u modernim društvima koja karakteriziraju brze društvene promjene i sve složeniji sustavi moći i nejednakosti. Osobito uzima za primjer Amerikance za koje kaže da gotovo ni u kojem razdoblju nisu bili izloženi toliko velikoj brzini promjena koje su se dogodile u modernom društvu, od katastrofalnih promjena pa sve do raznih političkih situacija koje su zadesile njih, a i ostala društva. Mills je vjerovao da sociološka imaginacija može pomoći ljudima da bolje razumiju svoje mjesto u društvu te da razviju kritičku perspektivu svijeta oko sebe. Analizirajući veze između osobnih i javnih problema, pojedinci mogu početi uviđati kako su njihova vlastita iskustva oblikovana većim društvenim silama kao što su klasa, rasa, spol i institucionalna moć. Sociološka imaginacija primijenjena je na širok raspon društvenih pitanja, od siromaštva i nejednakosti do mentalnog zdravlja i globalizacije. Koncept sociološke imaginacije upotrebljava se za objašnjenje strukturnih korijena društvenih problema te za identificiranje načina na koje socijalne politike i institucionalne prakse mogu ili ojačati ili izazvati te probleme. Također se koristi za razumijevanje društvenih sila koje oblikuju individualni identitet, uključujući rasu, spol, seksualnost i religiju. U ovom eseju raspravljat ću o tome zašto je sociološka imaginacija važna za sociologiju i proučavanje društva te ću za to dati primjere iz Millsove knjige, ali i osvrte drugih autora koji su proučavali njegov koncept.

2. Sociološka imaginacija i aktualni društveni problemi

Sociološka je imaginacija važna jer pomaže pojedincima da uvide veze između svojih osobnih problema i javnih pitanja. Mills (1959:6) tvrdi da nam "...sociološka imaginacija omogućuje da shvatimo povijest i biografiju i odnose između njih dvoje unutar društva". Drugim riječima, pomaže pojedincima da razumiju kako su njihova osobna iskustva oblikovana većim društvenim, političkim i povijesnim čimbenicima. Naprimjer, pojedinac koji se bori pronaći posao može smatrati da je sam kriv, ali sociološka imaginacija nam pomaže shvatiti da na nezaposlenost često utječu veći društveni i ekonomski čimbenici kao što su vladine politike, glo-

balizacija i tehnološke promjene. Kada je u gradu od 100 000 stanovnika samo jedan nezaposlen, to je njegova osobna nevolja pa je opravdano što se obraćamo njegovu karakteru, stručnosti i neposrednim mogućnostima kao sredstvu za rješenje tog problema. No kada se u narodu od 50 milijuna radno sposobnih ljudi 15 milijuna nađe bez posla, to je općedruštveni problem i ne možemo se nadati da će se rješenje naći u rasponu mogućnosti koje se pružaju bilo kojemu pojedincu. Time je sama struktura mogućnosti doživjela krah pa točno postavljanje problema i domašaj mogućih rješenja traži da razmotrimo ekonomske i političke ustanove društva, a ne samo osobnu situaciju i karakter pojedinaca (Kuvačić, 2004).

Sociološka je imaginacija primjenjiva u sociologiji jer pruža kritičku leću kroz koju se može promatrati društveni svijet. Koristeći sociološku imaginaciju sociolozi mogu analizirati društvene pojave, ocjenjivati društvene politike i sudjelovati u javnim raspravama. Ona omogućuje sociolozima da vide dalje od individualnih iskustava i razumiju kako veći društveni, politički i povijesni čimbenici oblikuju društvo. Primjerice, sociolozi mogu razumjeti kako rasna nejednakost nije samo rezultat individualnih izbora, već je također pod utjecajem društvenih, ekonomskih i političkih čimbenika kao što su diskriminacija, strukturni rasizam i vladine politike. Također pomaže pojedincima shvatiti da njihova osobna iskustva nisu samo njihova, nego su oblikovana društvenim i povijesnim kontekstima. Primjerice, pojedinac koji doživljava siromaštvo može osjećati da je to njegova vlastita krivnja ili rezultat njegovih osobnih nedostataka. Međutim sociološkom imaginacijom moguće je uvidjeti da je siromaštvo često uzrokovano većim društvenim, ekonomskim i političkim čimbenicima kao što su nejednakost, diskriminacija i vladine politike.

Millsova knjiga *Sociološka imaginacija* pruža nekoliko primjera kako se ona može primijeniti. Primjerice, on raspravlja o problemu razvoda koji je bio u velikom porastu 1950-ih. Mills (1959: 11) tvrdi da nam sociološka imaginacija omogućuje uvidjeti da porast razvoda nije samo rezultat individualnih izbora, već na njega utječu i širi društveni, ekonomski i povijesni čimbenici kao što su promjene u rodnim ulogama, porast individualizma i pad vjerskih institucija. Drugi je primjer pitanje mentalnih bolesti. Mills (1959: 15) tvrdi da nam sociološka imaginacija omogućuje uvidjeti da mentalna bolest nije samo rezultat individualne patologije, nego je pod utjecajem mnogih širih društvenih i kulturnih čimbenika, poput primjerice stigme, pristupa zdravstvenoj skrbi te očekivanjima koja su društveno ustaljena. Drugi su autori također proučavali Millsov koncept sociološke imaginacije. Primjerice, Peter L. Berger (1963: 23) tvrdi da nam sociološka imaginacija omogućuje vidjeti svijet kao proizvod ljudske aktivnosti i razumjeti veze između naših osobnih iskustava i većih društvenih struktura koje ih oblikuju. Slično tomu tvrdi Zygmunt Bauman koji kaže da nam sociološka imaginacija omogućuje da

vidimo “širu sliku” društva i razumijemo kako su individualna iskustva oblikovana većim društvenim, političkim i povijesnim čimbenicima. On naglašava kako sociološka imaginacija može pomoći pojedincima da nadiđu svoja osobna iskustva i svijet sagledaju iz više perspektiva, da uvide utjecaje raznih aspekata društva i gdje je koncentrirana društvena moć koja utječe na svačije živote (Bauman, 1990). To je osobito važno u svijetu u kojem se pojedince često potiče da se usredotoče na svoje individualne potrebe i želje, a ne na veće društvene i političke strukture koje oblikuju njihove živote. Štoviše, sociološka imaginacija ključna je za razumijevanje i rješavanje društvenih pitanja. Naprimjer, sociološka imaginacija može nam pomoći da shvatimo zašto je veća vjerojatnost da će određene skupine doživjeti siromaštvo, diskriminaciju ili marginalizaciju. Također nam može pomoći da shvatimo zašto određene socijalne politike mogu biti neučinkovite ili čak štetne.

U daljnjem će se tekstu kroz prizmu sociološke imaginacije nešto više reći o pojedinim društvenim problemima i situacijama koje mogu zadesiti pojedinca.

2.1. Pretilost

Uzmimo primjer pretilosti i razmislimo kako sociološka imaginacija može pomoći u razumijevanju ovog društvenog problema. Sociološka imaginacija potiče nas da sagledamo pretilost izvan okvira individualnih izbora i ponašanja te istražimo šire društvene, ekonomske i kulturne čimbenike koji pridonose tom problemu. Kada primijenimo sociološku imaginaciju na problem pretilosti, možemo razmotriti kako su različiti faktori u našem društvu doprinijeli ovom zdravstvenom problemu. Primjerice, možemo razmotriti kako je porast industrije brze i prerađene hrane, s rastućom urbanizacijom i sve većim sjedilačkim načinom života, stvorio okruženje koje potiče pretilost. Također, važno je uzeti u obzir kako socioekonomski status pojedinca utječe na pristup zdravoj hrani i mogućnostima za tjelesnu aktivnost. Primjerice, u ruralnim krajevima koji su često zapostavljeni od strane politike i ulaganja, može se primijeniti sociološka imaginacija kako bi se identificirao uzrok te prepoznao problem pretilosti izvan mogućnosti samih pojedinaca koji tamo žive. Neki od razloga mogu biti: nedostatak pristupa raznim trgovinama, nedostatak edukacije o prehrani (osobito zdravijoj) i o tomu zašto neke namirnice treba izbjegavati, a neke više unositi, zatim lošija prometna povezanost i infrastruktura što rezultira češćim korištenjem automobila, a čime se smanjuje tjelesno kretanje. Sociološka imaginacija podsjeća nas da se pretilost ne može svesti samo na individualne napore u mršavljenju. Kako bismo učinkovito riješili taj problem, moramo se suočiti sa širim društvenim čimbenicima koji ga podržavaju. To uključuje promišljanje o načinima na koje društvene politike, ekonomske strukture i kulturni obrasci oblikuju prehrambene navike i aktivnosti kojima se ljudi bave.

2.2. Razvod

Slično tomu, sociološka nas imaginacija potiče da pogledamo dalje od pojedinačnih odnosa i ispitamo kako širi društveni i ekonomski čimbenici doprinose stopi razvoda. Primjerice, mogli bismo razmotriti kako su promjene u rodnim ulogama, ekonomska nestabilnost i društvene norme vezane uz brak i razvod utjecale na stopu razvoda tijekom vremena. Također bismo mogli ispitati kako pravni sustav i kulturološki stavovi prema razvodu utječu na stopu i ishode razvoda. Sociološka imaginacija pomaže nam uvidjeti da su pojedinačni bračni problemi često pod utjecajem većih društvenih čimbenika i da rješavanje stope razvoda zahtijeva sustavnu promjenu, kao i pojedinačne napore

2.3. Rasna diskriminacija

Sociološka imaginacija nas potiče da ispitamo kako je rasna diskriminacija ugrađena u šire društvene strukture i institucije. Primjerice, mogli bismo razmotriti kako povijesni i trajni sustavni rasizam, kao što je smanjenje i nejednak pristup obrazovanju i zdravstvenoj skrbi, pridonosi rasnim razlikama u zdravstvenim ishodima. Također bismo mogli ispitati kako kulturni stereotipi i implicitne predrasude doprinose pojedinačnim djelima diskriminacije. Sociološka imaginacija pomaže nam uvidjeti da rješavanje rasne diskriminacije zahtijeva više od individualnih napora za smanjenje ili uklanjanje predrasuda.

Zatim slijedi više o tome kako se sociološka imaginacija može primijeniti na koncepte *ružičastog poreza* i *ružičastog kapitalizma*? Zašto je važno misliti o tome na takav način i što to razotkriva? Kako i zašto se oni isprepliću sa stigmatizacijom LGBTQIA+ zajednice i pripadnika crne rase?

2.4. Ružičasti porez (engl. *pink tax*)

Koncept *ružičastog poreza* odnosi se na dodatni iznos novca koji žene moraju platiti za određenu robu i usluge u usporedbi s muškarcima, kao što su proizvodi za osobnu njegu, odjeća i zdravstvena njega. Ovaj dodatni trošak nije posljedica kvalitete ili količine proizvoda, već rezultat diskriminacije u cijeni na temelju spola. Sociološka imaginacija pomaže nam shvatiti da ovaj fenomen nije samo individualni potrošački problem, već strukturalni problem koji odražava šire rodne nejednakosti i patrijarhalne društvene strukture. Koristeći se sociološkom imaginacijom može se uvidjeti da *ružičasti porez* nije samo stvar individualnog izbora, već je umjesto toga sustavno pitanje koje proizlazi iz rodno uvjetovanih marketinških praksi i društvenih očekivanja u vezi s rodnim ulogama. Više cijene proizvoda koji se prodaju ženama mogu se smatrati rezultatom rodno uvjetovanog brendiranja

zbog kojeg tvrtke naplaćuju više za proizvode koji se oglašavaju kao da su posebno namijenjeni ženama. Ovaj se fenomen može povezati s društvenim očekivanjima u vezi s rodnim ulogama, budući da se od žena često očekuje da daju svom izgledu i čistoći prioritet više nego od muškaraca. U širem smislu sociološka imaginacija može nam pomoći uvidjeti da je pitanje *ružičastog poreza* samo jedna manifestacija većeg obrasca rodne neravnopravnosti i diskriminacije. Ženski rad i doprinos društvu povijesno su bili podcijenjeni, a to je rezultiralo rodnim jazom u plaćama i razlikama u cijenama dobara i usluga koje se prodaju ženama. Korištenjem sociološke imaginacije za povezivanje pojedinačnih iskustava *ružičastog poreza* sa širim društvenim i povijesnim trendovima možemo bolje razumjeti sustavnu prirodu rodne nejednakosti i raditi na stvaranju pravednijeg društva.

2.5. Ružičasti kapitalizam

Nadovezujući se na *ružičasti porez*, valja spomenuti i kontekst *ružičastog kapitalizma*. To se odnosi na komercijalizaciju i hipermodifikaciju LGBTQIA+ identiteta i kulture, uglavnom od strane određenih korporacija s ciljem maksimiziranja profita. Ovaj fenomen uključuje tvrtke koje koriste LGBTQIA+ simbole i poruke za prodaju proizvoda ili usluga, a često se kritizira zbog iskorištavanja LGBTQIA+ zajednica i jačanja štetnih stereotipa. Sociološka imaginacija pomaže nam shvatiti da *ružičasti kapitalizam* nije samo rezultat pojedinačnih poduzeća koja pokušavaju zaraditi, već je prije odraz širih društvenih stavova prema LGBTQIA+ osobama i njihovim identitetima koji su poput kakve robe ciljani radi stjecanja profita. Sociologinja Lisa Duggan (2003) tvrdi da je *ružičasti kapitalizam* rezultat *mainstreama* i komodifikacije LGBTQIA+ kulture, što često radikalno briše i političko podrijetlo aktivizma LGBTQIA+ zajednice koja je svim naporima i uz dugogodišnje probleme pokušala steći neovisnost te temeljna ljudska prava. Prema Duggan (2003) ovakva integracija i komodifikacija LGBTQIA+ kulture dovela je do pojave tzv. *gay* tržišne niše koja je osmišljena da privuče LGBTQIA+ potrošače te zatim i ojača stereotipe o homoseksualcima kao imućnim, modernim i potrošački orijentiranim pojedincima.

Ružičasti kapitalizam odnosi se na fenomen u kojem tvrtke i korporacije prodaju proizvode i usluge LGBTQIA+ zajednici kako bi profitirale od njihove kupovne moći. Prvo, sociološka nas imaginacija tjera da ispitamo kako kapitalizam i konzumerizam pokreću *ružičasti kapitalizam*. Potraga za profitom i gospodarskim rastom često navodi poduzeća da ciljaju na određene demografske skupine, kao što je LGBTQIA+ zajednica, kako bi povećali svoj tržišni udio. To stvara ciklus u kojem tvrtke ulažu u *ružičasti kapitalizam* kako bi od njega profitirale, time održavajući trend. Drugo, sociološka imaginacija tjera nas da ispitamo kako heteronormativnost i homofobija doprinose *ružičastom kapitalizmu*. U

društvu koje privilegira heteroseksualnost, tvrtke su povijesno oklijevale plasirati LGBTQIA+ zajednicu na tržište, bojeći se reakcije konzervativnih kupaca. Međutim kako su društveni stavovi prema LGBTQIA+ pojedincima postali prihvatljiviji, tvrtke su uvidjele priliku za prodor na ovo prethodno neiskorišteno tržište. U isto vrijeme *ružičasti kapitalizam* može osnažiti heteronormativnost komodificirajući LGBTQIA+ identitete i pretvarajući ih u tržišnu robu. Zaključno, sociološka imaginacija nas potiče da ispitamo kako se *ružičasti kapitalizam* isprepliće sa širim društvenim problemima kao što su diskriminacija i nejednakost. Iako *ružičasti kapitalizam* može pružiti prostor LGBTQIA+ pojedincima da se izraze i budu vidljivi u društvu, on također može ojačati postojeće neravnoteže moći. Primjerice, *ružičasti kapitalizam* često služi bogatijima, pripadnicima bijele rase, cisrodni *gay* muškarcima, zanemarujući iskustva i potrebe drugih LGBTQIA+ osoba. Osim toga *ružičasti kapitalizam* može osnažiti ideju da je jedini način da marginalizirane skupine steknu prihvaćanje i vidljivost u društvu kroz ekonomsku moć, a ne kroz demontiranje opresivnih sustava.

Uzevši sve u obzir, primjena Millsove sociološke imaginacije na *ružičasti kapitalizam* omogućuje nam da uvidimo kako ovaj fenomen nije samo stvar individualnog izbora ili preferencija, već je pod utjecajem većih društvenih struktura i institucija kao što su kapitalizam, heteronormativnost i nejednakost. Razumijevanje složenosti *ružičastog kapitalizma* kroz sociološku prizmu može nam pomoći da razvijemo nijansiranije i učinkovitije strategije za stvaranje pravednijeg društva za sve pojedince bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju ili rodni identitet.

2.6. Stigmatizacija LGBTQIA+ zajednice i pripadnika crne rase

Sociološka imaginacija nas potiče da ispitamo kako veće društvene strukture i kulturne vrijednosti doprinose stigmatizaciji LGBTQIA+ pojedinaca. Primjerice, mogli bismo razmotriti kako dominantne kulturne norme oko roda i seksualnosti jačaju ideju da su heteroseksualnost i cisrodni identiteti „normalni” i „prirodni”, dok su drugi identiteti devijantni ili abnormalni. Također bismo mogli pogledati kako pravne i političke strukture, kao što je kriminalizacija homoseksualnosti u nekim zemljama, jačaju stigmatu i diskriminaciju LGBTQIA+ pojedinaca.

Sociološka nam imaginacija pomaže razumjeti načine na koje stigmatizacija utječe na pojedince i zajednice. Primjerice, stigma može dovesti do fizičkih i mentalnih zdravstvenih problema, socijalne isključenosti i ekonomski nepovoljne situacije. Također može rezultirati nasiljem i uznemiravanjem prema LGBTQIA+ osobama i ograničiti njihove mogućnosti za obrazovanje, zapošljavanje i stanovanje. Slično tomu, sociološka imaginacija nas potiče da ispitamo kako društvene strukture i kulturne vrijednosti doprinose stigmatizaciji pripadnika crne rase. Na-

primjer, mogli bismo razmotriti kako povijesni i trajni sustavni rasizam, kao što je smanjenje i nejednak pristup obrazovanju i zdravstvenoj skrbi, pridonose rasnim razlikama u zdravstvenim ishodima. Također bismo mogli ispitati kako kulturni stereotipi i implicitne predrasude doprinose pojedinačnim djelima diskriminacije. Nadalje, mogli bismo razmotriti kako sustav kaznenog pravosuđa održava stigmatizaciju pripadnika crne rase kroz prakse kao što su rasno profiliranje, masovno zatvaranje i policijska brutalnost. Osim toga mogli bismo pogledati kako medijska reprezentacija pripadnika crne rase produžava stereotipe i jača negativne stavove prema njima. Dakle, primjena sociološke imaginacije na stigmatizaciju LGBTQIA+ pojedinaca i pripadnika crne rase može nam pomoći da shvatimo kako društvene strukture i kulturne vrijednosti doprinose diskriminaciji i marginalizaciji. Također nam pomaže uvidjeti načine na koje stigmatizacija utječe na pojedince i zajednice te može informirati napore da se ti sustavi ugnjetavanja ospore i demontiraju. Interseksionalnost stigmatizacije LGBTQIA+ pojedinaca i pripadnika crne rase važno je područje proučavanja u sociologiji jer nam pomaže razumjeti kako višestruki oblici diskriminacije međusobno djeluju i kako se presijecaju (*interseksionalnost*) da bi stvorili jedinstvena iskustva marginalizacije.

Crenshaw (1991) je skovala izraz *interseksionalnost* i opširno pisala o tome kako se višestruki oblici ugnjetavanja križaju da bi stvorili jedinstvena iskustva marginalizacije. U svom članku govori o tome kako su iskustva pripadnica crne rase često isključena iz feminističkih i antirasističkih pokreta jer se ti pokreti usredotočuju na jedno po jedno od ugnjetavanja. Ona tvrdi da je potreban „interseksijski» pristup kako bi se razumjela iskustva pripadnica crne rase, koje se suočavaju s vrlo jedinstvenim oblicima diskriminacije koji proizlaze iz križanja rasizma i seksizma. Ona također koristi primjer kako su one često žrtve obiteljskog nasilja te vrlo često socijalno isključene iz pokreta protiv obiteljskog nasilja (koji se uglavnom usredotočuju na pripadnice bijele rase koje potiču iz srednje klase) i antirasističkih pokreta koji se nastoje usredotočiti na policijsko nasilje nad pripadnicima crne rase. Na raskrižju ova dva oblika stigmatizacije, možemo primijetiti kako se LGBTQIA+ pripadnici crne rase suočavaju s jedinstvenim izazovima i iskustvima koja primjerice nemaju osobe koje se suočavaju s diskriminacijom samo na temelju jednog identiteta. Primjerice, mogu se suočiti i s rasizmom, homofobijom te transfobijom, što može dovesti do iskustava socijalne isključeno-
sti na više razina: ekonomski nepovoljne situacije, nasilja, alijenacije, problema s mentalnim zdravljem. Dakle, interseksionalnost stigmatizacije može dovesti do složenih učinaka, kao što je „dvostruka opasnost” koju doživljavaju LGBTQIA+ pripadnici crne rase koji se suočavaju s diskriminacijom na temelju svoje rase i seksualne orijentacije/rodnog identiteta. Slično tomu, mogu se suočiti s preprekama u pristupu zdravstvenoj skrbi i stanovanju koje su specifične za njihov identitet,

kao i s iskustvima nasilja i uznemiravanja koja proizlaze iz višestrukih oblika diskriminacije. Intersekcionalnost stigmatizacije također može rezultirati jedinstvenim oblicima otpora i aktivizma. Primjerice, LGBTQIA+ osobe koje su pripadnici crne rase imaju dugu povijest aktivizma i organiziranja, često usredotočenih na sjecišta rasizma, homofobije i transfobije. Ovaj aktivizam prepoznaje jedinstvena iskustva LGBTQIA+ pripadnika crne rase i nastoji se suprotstaviti višestrukim oblicima diskriminacije istovremeno. Općenito, intersekcionalnost stigmatizacije LGBTQIA+ pojedinaca i pripadnika crne rase iznimno je važno područje proučavanja u sociologiji jer nam pomaže razumjeti kako višestruki oblici diskriminacije međusobno djeluju i kako se presijecaju da bi stvorili jedinstvena iskustva marginalizacije. Također se naglašava potreba za intersekcijskim pristupima aktivizmu i društvenoj pravdi, koji prepoznaju i rješavaju jedinstvena iskustva i izazove s kojima se suočavaju pojedinci na raskrižju višestrukih marginaliziranih identiteta.

Stigmatizacija LGBTQIA+ zajednica i pripadnika crne rase se na različite načine isprepliće s konceptima *ružičastog poreza* i *ružičastog kapitalizma*. Primjerice, LGBTQIA+ pripadnici crne rase mogu iskusiti dvostruki teret diskriminacije suočavajući se s diskriminacijom na temelju rase i seksualne orijentacije, što može ograničiti njihove ekonomske mogućnosti i povećati njihovu ranjivost na siromaštvo (Mogul et al., 2011). Slično tomu, transrodne osobe često se suočavaju s diskriminacijom pri zapošljavanju i stanovanju te s ograničenim pristupom zdravstvenoj skrbi, što može rezultirati ekonomskom nesigurnošću i siromaštvom (Grant et al., 2011). Bowleg (2008) je opsežno pisala o intersekcionalnosti rase, spola i seksualne orijentacije. U svom radu *When black + lesbian + woman ≠ black lesbian woman: The methodological challenges of qualitative and quantitative intersectionality research* raspravlja o metodološkim izazovima provođenja intersekcijskog istraživanja i tvrdi da je potreban intersekcijski pristup za razumijevanje jedinstvenih iskustava pripadnika crne rase koje su lezbijke. Bowleg raspravlja o tome kako se one suočavaju s jedinstvenim oblicima diskriminacije na temelju svojih identiteta koji se međusobno presijecaju. Primjerice, mogu se suočiti s rasizmom i homofobijom te transfobijom na radnom mjestu, u zdravstvenim ustanovama te u svojim obiteljima i mnogim drugim zajednicama. Ovi oblici diskriminacije mogu dovesti do socijalne isključenosti, ekonomski nepovoljne situacije i loših zdravstvenih ishoda. Zatim valja naglasiti da je Collins, pripadnica crne rase i feministička znanstvenica, opširno pisala o tome kako su iskustva pripadnika crne rase oblikovana isprepletenim sustavima ugnjetavanja. U svojoj knjizi *Black feminist thought: Knowledge, consciousness, and the politics of empowerment* ona govori o tome kako su iskustva pripadnika crne rase vrlo često isključena iz feminističkih i antirasističkih pokreta jer se ti pokreti usredotočuju na jednu po jednu nit ugnjetavanja. Dakle, Collins (2000) se zalaže za

to da je „interseksijski” pristup nužan kako bi se razumjela jedinstvena iskustva pripadnica crne rase, koje se suočavaju s višestrukim oblicima ugnjetavanja na temelju svoje rase, spola i klase. Collins (2000) raspravlja o tome kako su iskustva pripadnica crne rase o majčinstvu oblikovana isprepletenim sustavima ugnjetavanja kao što su rasizam, seksizam i siromaštvo. Pripadnice crne rase se kao majke često suočavaju i s diskriminacijom pri zapošljavanju, stanovanju i zdravstvenoj skrbi, što može dovesti do ekonomske nesigurnosti i loših zdravstvenih ishoda za njih i njihovu djecu.

2.7. Rodni jaz (engl. *gender pay gap*)

Rodni se jaz odnosi na razlike između muškaraca i žena u područjima kao što su obrazovanje, prihodi, zaposlenje i politička zastupljenost. Primjena sociološke imaginacije na taj problem zahtijeva razumijevanje kako društvene strukture i kulturne vrijednosti pridonose rodnoj nejednakosti i održavaju je. Mnogi su sociolozi ispitivali rodni jaz, a neki su identificirali njegove uzroke i predložili rješenja. Sociolozi često naglašavaju ulogu socijalizacije u održavanju rodnih uloga i nejednakosti. Na primjer, Patricia Hill Collins tvrdi da su žene i muškarci različito socijalizirani, pri čemu se žene uči da budu brižnije i suosjećajnije, a muškarci da budu kompetitivniji i asertivniji. Takva socijalizacija dovodi do rodno uvjetovanih očekivanja i ponašanja, što može utjecati na pristup prilikama i resursima. Slično tomu, Judith Lorber (2012) tvrdi da je rod društvena konstrukcija i da učimo što to znači biti „muškarac“ ili „žena“ kroz naše interakcije s drugima. Takvo poimanje roda predstavlja interakcionističku teoriju roda koju zastupa i Judith Butler te mnogi drugi autori. Drugi sociolozi ispitivali su utjecaj politika i institucija na rodni jaz. Cecilia Ridgeway (2011) proučavala je ulogu spola na radnom mjestu i otkrila da rodne predrasude mogu utjecati na odluke o zapošljavanju, napredovanju i plaćama. Ona predlaže da politike koje promiču transparentnost i odgovornost mogu pomoći u smanjenju tih predrasuda (Ridgeway, 2011). Slično tomu, Christine Bose (2015) ispitala je utjecaj spola na političku zastupljenost i otkrila da su žene često nedovoljno zastupljene na vodećim političkim pozicijama. Ona predlaže da politike poput rodnih kvota mogu pomoći u rješavanju te neravnoteže (Bose, 2015).

3. Kritika Millsa

Dok su mnogi sociolozi shvatili da je sociološka imaginacija koristan okvir za analizu društvenih problema, neki su kritizirali Millsa zbog ignoriranja raskrižja rase, klase i spola. Primjerice, Kimberlé Crenshaw tvrdi da je *interseksionalnost*, ideja da se višestruki društveni identiteti presijecaju i utječu na nečija iskustva, ključna za razumijevanje nejednakosti. Millsov naglasak na pojedinačnu djelat-

nost i snagu individualne imaginacije također se može smatrati ograničenom u svojoj sposobnosti da se pozabavi strukturalnim nejednakostima i dinamikom moći. Nadalje, Gloria Jean Watkins (poznata pod pseudonimom bell hooks) u svom je djelu *Feminism is for Everybody: Passionate Politics* kritizirala Millsov rad zbog zanemarivanja uloge moći i nejednakosti u oblikovanju društvenih problema. Hooks (2000) tvrdi da je Millsov fokus na individualnu djelatnost i moć imaginacije ograničen jer ne uspijeva objasniti načine na koje strukturalna dinamika moći može ograničiti ljudske izbore i njihove mogućnosti.

Zatim, jedna od kritika Millsovog koncepta jest da je on previše individualistički i da zanemaruje ulogu društvenih struktura i sustava u oblikovanju individualnih iskustava osobnih nevolja i javnih pitanja. Feminističke su sociologinje tvrdile da Millsov okvir ne uzima dovoljno u obzir načine na koje se kategorije spola, rase i drugih identiteta presijecaju s društvenim strukturama kako bi oblikovale iskustva pojedinaca (Abbott, 1988; Lengermann i Niebrugge-Brantley, 1998). Primjerice, Patricia Hill Collins (2000: 225) kritizira Millsov neuspjeh da prepozna iskustva pripadnica crne rase i njihova „jedinstvena sjecišta rase, klase i spola“. Slično tomu, Dorothy E. Smith (1990) tvrdi da bi sociološka imaginacija trebala uključivati i fokus na način na koji pojedinci doživljavaju društvene strukture i institucije u svom svakodnevnom životu. Još jedna kritika Millsovog okvira jest da je on previše apstraktan i da mu nedostaju konkretne smjernice o tome kako pojedinci mogu poduzeti mjere za rješavanje društvenih problema. Sociolog Zygmunt Bauman (1987: 174) tvrdi da sociološku imaginaciju treba nadopuniti „sociološkim inženjeringom“, tj. specifičnim strategijama i intervencijama za stvaranje društvene promjene. Slično tomu, Margaret Archer (1995) kritizira Millsa jer nije uspio pružiti okvir za razumijevanje kako se društvene strukture mogu transformirati individualnim djelovanjem.

Konačno, neki su znanstvenici tvrdili da Millsova sociološka imaginacija zanemaruje pitanja moći i nejednakosti. Sociolog Michael Burawoy (2005) tvrdi da Millsova usredotočenost na osobne nevolje i javna pitanja ne prepoznaje kako moć i privilegija oblikuju iskustva pojedinaca o tim pitanjima. Burawoy kritizira Millsov naglasak na „srednjoj klasi“ kao ključnom mjestu za društvene promjene, tvrdeći da ovaj okvir zanemaruje ulogu pojedinaca iz radničke klase u transformaciji društvenih struktura.

4. Zaključak

Naposljetku, koncept sociološke imaginacije, koji je uveo C. Wright Mills u svojoj knjizi *Sociološka imaginacija* sociolozima je vrlo važan alat za razumijevanje intersekcionalnosti te povezanosti između osobnih problema i javnih pitanja. So-

ciološka imaginacija omogućuje da vidimo dalje od vlastitih osobnih iskustava i razumijemo kako veći društveni, politički i povijesni čimbenici oblikuju osobne probleme, a naposljetku i živote. Ovaj je koncept nužan i zbog toga što pruža *kritičku leću* kroz koju se može promatrati društveni svijet, a i primjenjiv je za svakoga jer omogućuje da se vidi dalje od vlastitih osobnih iskustava i da se shvati koliko razna međusobno povezana društvena, politička i povijesna pitanja utječu na sve ljude u društvu, odnosno omogućuje da se stvari sagledaju multiparadigmatički. Kroz primjere iz Millsove knjige, a i primjere drugih sociologa i mnogih autora koji su proučavali njegov koncept, očito je da je sociološka imaginacija jedan od ključnih koncepata za razumijevanje i rješavanje važnih i aktualnih društvenih problema. Unatoč svojoj korisnosti, sociološka imaginacija ostaje i kao osporavan koncept. Millsovi kritičari tvrdili su da može biti previše deterministički, predviđajući djelovanje pojedinaca u oblikovanju vlastitih života. Drugi su tvrdili da može biti preširok, ne pružajući konkretne smjernice za društveno djelovanje. Neki su navodili i zanemarivanje rodnih i rasnih pitanja. No unatoč svojoj kritičkoj recepciji, mnogi sociolozi nastavljaju koristiti sociološku imaginaciju kao alat za razumijevanje složene međuigre između individualnih iskustava i većih društvenih struktura. To sve afirmira i činjenica da je sve do danas na svakom odsjeku za sociologiju na svijetu Mills obvezan za slušanje na uvodnim kolegijima, a isto tako i u srednjim školama diljem svijeta na nastavi sociologije upravo iz gore navedenih razloga.

Popis literature

- Abbott, P. (1988). *The system of professions: An essay on the division of expert labor*. University of Chicago Press.
- Archer, M. S. (1995). *Realist social theory: The morphogenetic approach*. Cambridge University Press.
- Bauman, Z. (1987). *Legislators and interpreters: On modernity, post-modernity, intellectuals*. Polity Press.
- Bauman, Z. (1990). *Thinking sociologically*. Oxford, OX, UK ; Cambridge, Mass., USA, B. Blackwell.
- Burawoy, M. (2005). *Presidential Address: For public sociology*. *American Sociological Review*, 70(1), 4-28.
- Berger, P. L. (1963). *Invitation to sociology: A humanistic perspective*. Anchor Books. Bose, C. (2015). *Women in American Politics: History and Milestones*. SAGE Publications.
- Bowleg, L. (2008). *When black + lesbian + woman ≠ black lesbian woman: The methodological challenges of qualitative and quantitative intersectionality research*. *Sex Roles*, 59(5-6), 312-325.
- Collins, P. H. (2000). *Black feminist thought: Knowledge, consciousness, and the politics of empowerment*. Routledge.

- Crenshaw, K. (1989). *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics* University of Chicago Legal Forum 1989, no. 1 (1989): 139-67.
- Crenshaw, K. (1991). *Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color*. Stanford law review, 43(6), 1241-1299.
- Duggan, L. (2003). *The Twilight of Equality?: Neoliberalism, Cultural Politics, and the Attack on Democracy*. Beacon Press.
- Grant, J. M., Mottet, L. A., Tanis, J., Harrison, J., Herman, J. L., & Keisling, M. (2011). *Injustice at every turn: A report of the National Transgender Discrimination Survey*. National Center for Transgender Equality.
- hooks, b. (2000). *Feminism is for Everybody: Passionate Politics*. South End Press. Kuvačić, I. (2004). *Uvod u sociologiju*. Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.
- Lengermann, P. M., & Niebrugge-Brantley, J. (1998). *The women's movement: Political, socioeconomic, and psychological issues*. Oxford University Press.
- Lorber, Judith. (2012). *Gender Inequality: Feminist Theories and Politics*. Oxford University Press.
- Mills, C. W. (1959). *The sociological imagination*. Oxford University Press.
- Mogul, J. L., Ritchie, A. J., & Whitlock, K. (2011). *Queer (In)justice: The Criminalization of LGBT People in the United States*. Beacon Press.
- Ridgeway, Cecilia. (2011). *Framed by Gender: How Gender Inequality Persists in the Modern World*. Oxford University Press.
- Smith, D. E. (1990). *The conceptual practices of power: A feminist sociology of knowledge*. University of Toronto Press.

Nezamjenjivi token (NFT) i njegove dimenzije u kontekstu nove umjetnosti

Stella Magovac

Filozofski fakultet u Osijeku

Diplomski studij sociologije i pedagogije

stella.magovac77@gmail.com

Pregledni rad

Sažetak

Vremenski kontekst u kojem se danas nalazimo u fokusu ima značajne promjene, kako generalno društvene, tako i specifičnije tehnološke te digitalne. Postavljaju se pitanja nepovoljnog položaja umjetnosti zbog povezivanja iste s digitalnim te plasiranja umjetnosti na digitalno tržište. Nerijetko će se postaviti i pitanje opće egzistencije umjetnosti te kako ju je (ili nije) uopće moguće tumačiti. Unutar cyber tj. internetskog „prostora“ moguće je tako pratiti razvoj podatkovno kodiranih umjetničkih, odnosno NFT-a (*Non Fungible Token*) ili „nezamjenjivih tokena/zetona“. Nadalje, čini se „lako“ procijeniti i shvatiti umjetnost kroz ono što su mnogi autori već razjasnili te nam nakon toga navedenoga preostaje kritički sagledati ili u potpunosti prihvatiti onakvim kakvim je predstavljeno. No nešto je izazovnije osvrnuti se na trenutnu aktualnost te se pokušati istrgnuti iz „trenutnog“ i sagledati nešto širu sliku, u ovom slučaju tematiku nezamjenjivih tokena u kontekstu „umjetničkog“. Cilj ovog eseja polazi od težnje pronalaska postojanja dimenzija „umjetničkog“ u kontekstu NFT-ova te razjašnjenje pozadine cijele priče, koja je čak i potencijalno „iznad“ isključivo umjetničko- reprezentativnog. Silan „hype“ ili uspon NFT-ova u posljednjih nekoliko godina nameće težnju za istraživanjem te pobližim upoznavanjem s navedenim oblikom umjetnosti. Esejom se nastoji odgovoriti na niz potencijalno ključnih pitanja, kao što su ona u vidu same motivacije za stvaranje nezamjenjivih tokena, motivacije za kupnju, poante posjedovanja NFT-a te mogućnosti gledanja na NFT-ove kao umjetničkog izričaja. Esej polazi od uvodnog definirajućeg dijela vezanog za digitalizaciju umjetnosti i smještanje pojma NFT-a u taj kontekst, zatim se detaljnije obrađuje tematika nezamjenjivih tokena te se otvaraju neke od dimenzija koje se mogu povezati s postojanjem takvog oblika umjetnosti. Nadalje, drugi dio glavnog dijela specifičnije je usmjeren na pokušaj stvaranja poveznica između marksističke pozicije i NFT-ova i to djelomično kroz tumačenja Waltera Benjamina. Uz navedeno, moguće je vidjeti i kratki osvrt na Hegela i njegovu Estetiku u kontekstu jednog segmenta poimanja NFT-a, koji se odnosi na njihovo razumijevanja „kao umjetnosti“. Esej bi trebao potaknuti i otvoriti neke od ključnih pitanja koja se

nalaze u žarištu aktualne pojave i sve veće upotrebe NFT-ova te omogućiti osvrtanje na promišljanje o „umjetničkom“ u „novom“ digitalnom.

Ključne riječi: NFT (non-fungible token), digitalna umjetnost, kriptoumjetnosti, Blockchain

Povezanost tehnologije i umjetnosti ne može se promatrati kao novootkrivena pojava jer je poznato da poveznica zapravo oduvijek postoji, počevši još od izrade pigmenta boje, pa sve do izrade grafitnih olovaka i ugljena. Dakle, povezanost je išla u korist umjetnicima te se može pratiti kroz cijeli tehnološki napredak (brža i/ili kvalitetnija produkcija) (Vrdoljak, 2021: 3). U današnjoj svakodnevici uporaba računa za izradu digitalne umjetnosti te digitalna umjetnost uopće, još uvijek se može označiti kao novitet. Začetak je moguće pratiti od 1960.-ih godina, no masovna uporaba započinje 1990.-ih godina (Vrdoljak, 2021: 3). Digitalno umjetničko djelo u svojoj je srži zapravo digitalni kod kojem računalo omogućuje procesiranje potom čitanje piksela za svaku boju i naposljetku je moguće dobiti različite oblike te datoteke (JPEG, PNG; AVI, itd.). Svi tako kreirani dokumenti mogu biti potom plasirani u bilo koji kutak svijeta na kojemu postoji pristup internetskoj vezi te mogućnost promatranja putem nekog od ekrana (Vrdoljak, 2021: 3). Nadalje, digitalizirana umjetnost i njezin uspon posebno se može promatrati u kontekstu naglog razvoja tržišta kriptovaluta¹. Samim razvitkom i porastom kriptovaluta primjetna je i promjena na tržištu umjetnina. Neizostavno je istaknuti kontekst sve veće potražnje pa samim tim i pozamašno izdvajanje sredstava za digitalne radove (Novak, 2021). Virtualne slike pokušavaju (a i uspijevaju) biti gotovo pa i na jednak način prodane kao i one fizičke slike/umjetnine, samim tim neizostavno je i izdvojiti i naglasiti prethodno spomenut segment pozamašnog izdvajanja financijskih sredstava upravo za virtualno izradenu sliku. Jedne od najzastupljenijih i najprepoznatljivijih „virtualnih slika“ koje dostižu takav financijski zamah jesu *Non Fungible tokens-i* (NFT), koji bi u doslovnom prijevodu bili „nezamjenjivi tokeni“. Oni predstavljaju kriptovalute u kontekstu kojih se jedinica vrijednosti plasira kao određeni resurs ili imovina. Svaki od „nezamjenjivih tokena“ usko je povezan s jednim jedinstvenim resursom, a to je slika (ili bilo koji drugi oblik virtualno plasirane umjetnosti). Naime, ako radi replikacija resursa (digitalne slike/

¹ Kriptovalute (engl. Cryptocurrencies) su digitalni novac kreiran u digitalnom obliku koji služi kao sredstvo digitalne razmjene. Njihovo postojanje je moguće samo na internetu te važna stavka koja ih karakterizira jest nekontroliranje od strane srednjoškolske ili države. Definišu se i kao jedinstveni digitalni novčići koje je nemoguće svojevrijedno proizvesti. Sama proizvodnja temelji se na softveru koji kreira zapis unutar programa instaliranog na više računala koji su međusobno povezani (Europska komisija, 2020; Dubravić, H. 2021: 3). Kriptovalute mijenjaju način plaćanja te doživljaj novca (Dević, 2018: 6).

tokena) i dalje je vlasništvo prvotnog resursa rezervirano samo jednom vlasniku i očituje se kao izvorno vlasništvo upravo onoga tko posjeduje to virtualno vlasništvo. To je također moguće povezati i razumjeti u kontekstu masovne replikacije i redefinicije poznatog djela Mona Lise, dakle, djelo postoji i replicirano je u bezbroj mogućih varijanti, no samo originalno djelo i dalje je jedino dostupno u kontekstu npr. izložbe (Novak, 2021: 13).

Prije daljnje razrade bitno je izdvojiti pojam *Blockchain sustava* koji se usko veže s novim suvremenim vlasništvom. Naime, postoje takozvani digitalni potpisi svake „digitalne umjetnine“ koji su pohranjeni upravo u tom sustavu. *Blockchain*, kako navodi Novak (2021), „koristi se za kriptovalute i predstavlja se kao čudesno rješenje za kopiranje, jednu od kočnica razvoja digitalne umjetnosti. Razlikuje se od tipične baze podataka prema načinu na koji pohranjuju informacije; pohranjuju ih u blokove koji su zatim povezani lancima. Kako novi podaci dolaze, oni se unose u novi blok. Jednom kad se blok napuni podacima veže se na prethodni blok, a to podatke čini lancima u kronološkom redosljedju. Na *Blockchain* se mogu pohraniti različite vrste informacija, ali najčešće su to transakcije“. Nakon što je „digitalno potpisana“ u spomenutom sustavu, virtualna slika (oblik NFT) predstavlja jednu jedinstvenu sliku koja se može potom dalje plasirati na prodajno tržište (Novak, 2021: 14). Dakle, svaka od tih virtualnih slika u obliku *Non Fungible Tokena* „poistovjećuje“ se sa svakom fizički (na platnu ili bilo kojem drugom materijalu) dostupnom umjetničkom slikom, „jedina“ razlika je u prostornoj pohrani same slike, a to se u ovom slučaju može podijeliti na „stvarni“ i „virtualni“ svijet pohrane.

Kada se govori o originalnosti virtualnog umjetničkog djela (NFT-a), pitanje vlasništva zapravo se sastoji od ideje kupnje „prava na prodaju“, odnosno prava na daljnje trgovanje koje biva zapisano na prethodno spomenutom *Blockchain* sustavu. Neke od prednosti koje se vide u ovom načinu trgovanja vidljive su u transparentnosti u smislu stalne vidljivost „vlasništva“ (zapisano na *Blockchainu*), prodajne cijene te putanje kupnje. Osim spomenutog jedna od velikih prednosti zasigurno se tiče one prostorne pohrane koja u ovom digitalnom obliku zahtjeva isključivo virtualni „*Wallet*“ (novčanik) unutar kojeg pojedinac ima određenu kriptovalutu za kupovinu NFT-a, potom je potrebno pronaći stranicu za trgovanje NFT-ima tzv. „*Marketplace*“ te obaviti transakciju. Lakoća kupnje odražava se i u posjedovanju *Walleta* s kriptovalutama, jer upravo taj *Wallet* kao i svima poznat *Google login* princip omogućava laku dostupnost puno različitih radnji unutar virtualnog svijeta. Nadalje, kripto umjetnost nije samo jednoznačno definibilna, ona obuhvaća širi spektar oblika umjetnosti, od grafika, glazbe, VR pejzaža, programa i drugo (Trautman, 2021).

Novak (2021) izdvaja neke od umjetnika koji su doživjeli uzlet na tržištu digitalnim umjetninama kao što su Mike Winkelmann (nadimak *Beeple* ili *Beeple*

Crap, američki digitalni umjetnik, grafički dizajner, NFT „Everydays“) i Trevor Jones (Bitcoin Angel). Sigurno je da su ovi umjetnici pružili određenu jedinstvenost i prepoznatljivost svog tokena široj masi pa su samim tim i bili prepoznati te viđeni kao „bitni“ u ovoj sferi digitalne umjetnosti. S tim je moguće povezati Trautmanovo (2021) izdvajanje činjenice da ljudi cijene takozvanu „rijetkost“ i određenu vrstu jedinstvenosti. Primjerice, u kontekstu umjetnosti jedinstvenost ljudi promatraju u vidu snage i širine zajednice koja je (i povezana s tom umjetnošću/jedinstvenošću) fokusirana na određenu umjetnost. Dakako, izdvajaju se specifične ponašajne karakteristike koje su povezane s divljenjem, cijenjenjem te pružanjem društvene vrijednosti ovisno o određenoj umjetnosti na koju se pojedinac i/ili grupa fokusira. Stoga, jedinstvenost i pogled na nju se doista može promatrati i u kontekstu posjedovanja NFT-a, jer „isto“ kao što i pojedinac silno želi posjedovati i financijski uložiti u djelo Roya Lihtensteina („Nude with Joyous Painting“ (1994), 46,242,500 dolara) (Mun-Delsalle, 2020), s druge strane samo godinu dana kasnije NFT već spomenutog kreatora Mikea Winkelmana (Beeple, „Everydays: The First 5000 days“) prodan je za 69, 346, 250 dolara (Kamp, 2021). I jedan i drugi kupac procijenili su ova dva djela vrijednim, no može li se na oba vida umjetnička izričaja gledati „isto“?

Autor Kevin Roose, kako navodi Trautman (2021), izdvaja da je konzumente² NFT-a moguće usporediti i s kolekcionarima prvih izdanja određenih knjiga te da je posjedovanje NFT-a gotovo pa jednako onome što već postoji u vidu kolekcionarstva. NFT-ove i kolekcionarstvo moguće je promatrati i u kontekstu sporta, što je vidljivo iz primjera kolekcije The Golden State Warriors-a (Trautman, 2021). Naime, poznato je da navijači (kolekcionari) mogu posjedovati određene „fizičke“ košarkaške kartice (tzv. „baseball cards“), kojima potom mogu vršiti razmjenu ili prodaju. Takav klasičan tip kolekcionarstva, a potom i plasiranja takvih kartica u prodaju iziskuje dugotrajne mjesece procjene samih kartica, posebno mjesto za čuvanje te potom pronalazak „prostora“ za plasiranje na tržište. S druge strane, NFT je odličan način zamjene tih klasičnih košarkaških kartica. Prednosti se očituju u transparentnosti po pitanju vidljiva vlasništva, nepostojanju potrebe za fizičkim tj. prostornim pohranjivanjem (NFT ne zahtijeva fizički prostor već je smješten u virtualnu sferu) te u dobivanju financijskih sredstava. Posljednje, odnosno dobivanje „sredstava“ (vidljivo kroz Soraire i Socios blockchain projekte) odnosilo bi se na posjedovanje određenih tokena na primjer određenoga igrača, samim tim kada igrač osvoji pogodak, osoba u čijem je vlasništvu token toga igra-

² Konzumenti pa i samim tim NFT-i razlikuju se i u suštinskom obavljanju transakcija. Naime Brković (2021) u članku „NFT kripto art – umjetnost oskudice“ izdvaja dvije podjele: prva se odnosi na „prljave“ NFT transakcije (Bitcoin, Ethereum) koje su motivirane idejom privatnog vlasništva i prestiža bez obzira na cijenu, dok su druge ekološki prihvatljivije (Tezos), čiji je volumen znatno manji te su organizirane na načelu suradnje, otvorenosti i ekološke održivosti.

ča osvaja određenu „nagradu“ ili „stimulaciju“ koja potom otvara pitanje privilegija tj. povlastica.

U prethodno spomenutom kontekstu može se izdvojiti sve popularniji primjer uporabe NFT-ova u sklopu promocije luksuznih brendova (Umer i Kishan, 2021). Brendovi kao što su Gucci, Louis Vuitton, D&G, samo su neki od luksuznih brendova koji su započeli svoju priču s NFT-ovima. Uključivanjem tokena omogućili su si širenje posla te su dokazali da jedan oblik digitalne umjetnosti može biti izvorom ekskluzivnosti te da vlasništvo određenog tokena može predstavljati lojalnost brendu ili pak težnju za povezivanjem s njim. Primjetno je iz navedenih primjera, da se ne radi o isključivom digitalnom prikazu „umjetničkog“ djela već da se s NFT-ovima otvara jedan potpuno novi svijet unutar kojeg osim posjedovanja u kontekstu kolekcionarstva, određena djela donose i primjetne povlastice. Postoji još mnoštvo primjera kroz koje bi se moglo raspravljati upravo o tim dodatnim pa možda je moguće i reći „skrivenim“ benefitima³ ulaganja u digitalno djelo.

Dakle, osim „napora“ oko izdvajanja financijskih (crypto) sredstava, jedinstvena transparentna vlasništvo zapisanog u digitalnom kodu, originalnosti, unikatnosti i nezamjenjivosti samih „žetona“ vlasnici dobivaju i još jednu doista značajnu stavku; koja se odnosi upravo na stjecanje dodatnih benefita samim posjedovanjem određenog tokena.

Značajnost nezamjenjivih tokena se ogleda u tome da je samo imaginacija i kod granica, što bi u „prijevodu“ značilo da granice ne postoje. Zanimljivo je i postaviti pitanje što od svega toga pak predstavlja početnu motivaciju za upuštanje u ovaj virtualni svijet? Uz navedeno stvaranje profita i laku zaradu te kolekcionarstvo, može li se govoriti i o stjecanju određenog društvenog statusa kroz posjedovanje tokena?

Benefiti ili povlastice mogli bi se prvotno povezati s kreiranjem „virtualnog“ prestižnijeg statusa, jer upravo ti benefiti i bivaju rezerviranim samo i isključivo za one koji uspiju „uhvatiti“ određeni digitalni i nezamjenjivi token. Nakon „uspješnog lova“ na tokene nerijetko je moguće vidjeti ne tako prikrivenu težnju za reprezentacijom istih široj skupini ljudi, primjerice u obliku postavljanja „uhvaćena“ NFT-a (slike) za profilnu fotografiju na nekoj od društvenih mreža ili kanala⁴ za komuniciranje sa širim društvom. Je li to onda „dokaz“ uspjeha, članstva,

³ Benefiti ovise o tome što je točno kreirano kao NFT. Sam kreator NFT-a odlučuje što će kupac dobiti odnosno koju će mu privilegiju omogućiti. Privilegije odnosno povlasti mogu sezati od nekih pristupa određenim društvima pa do pristupa programima na internetu kojima dakle, samo vlasnik NFT-a može pristupiti jer „web“ prepoznaje da upravo on posjeduje taj NFT u „Walletu“ (novčaniku).

⁴ Discord je jedan od online kanala za komuniciranje. Prvenstveno je kreiran kao kanal putem kojeg bi gameri mogli komunicirati. Kanal se ubrzo pretvorio u jednu virtualnu zajednicu unutar koje su ljudi ista interesa mogli razmjenjivati ideje i pričati o igranju igrice i tematikama iz tih sfera. Vishnevskiy

težnja prepoznatljivosti, podrške autoru/kreatoru ili pak samo znak cijenjenja tog oblika umjetnosti?

Također, ulazak u određenu „zajednicu“ koja je na određenom virtualno „povlaštenijem“ položaju nerijetko zahtijeva od pojedinca izdvajanje određenih financijskih sredstava, pa samim tim ulazak vrijedan pedesetak tisuća dolara ponovno poziva na propitivanje motivacija upravo tih pojedinaca koji su spremni izdvojiti navedeno isključivo radi članstva. Naravno, ne postavljaju sva „društva“ ulazak ovakvoga tipa pa je tako moguće postati članom i „bez ičega“, odnosno može se gledati na navedeno kao mogućnost „slobodnog“ ulaska. Često se zna isticati da se upravo NFT-ovima te cijelim tim digitalnim tržištem željelo postići decentralizaciju moći⁵, no sve veća zainteresiranost za ovo područje možda ipak odvede u nekom smjeru u kojim se prvotno nije htjelo ići. I kroz navedeni primjer „plaćanja članstva“ moguće je također uzdrmati težnju decentraliziranja moći.

Početna priča s NFT-ovima za neke je predstavljala stvaranje nove virtualne zajednice koja bi se ujedno mogla predstaviti kao zajednica interesa⁶. Unutar te „novo“ stvorene zajednice, neki od prvotnih ciljeva bili su udruživanje i uživanje u kreiranju te stvaranju digitalnih djela, razmjene sadržaja te jednostavno druženje. Omogućila se i sve veća sloboda izričaja i prilika za širu plasiranosti raznih djela ambicioznih umjetnika. Ako se NFT-ove udalji od trenutno najčešće poveznice s profitom; u kojoj se zapravo mjeri može sagledati važnost socijalne dimenzija stvaranja nečeg „iznad“ umjetnička djela, odnosno mreže ljudi ili pak socijalnog kapitala.

Po svemu sudeći ovaj oblik ili forma umjetnosti (NFT) može se sagledavati kroz niz dimenzija, što ujedno omogućava niz interpretacija. Sama poveznica s fizičkom umjetnošću mogla bi se smatrati u uvodnom i opisnom dijelu potrebom čak i nužnošću isključivo iz razloga jer je prvotna „fizička“ umjetnost poznata i iskustveno doživljena, dok pak digitalna i nije toliko iskustveno proživljena i/ili doživljena. No, naime što se dalje razrađuje sama tematika vidljivo je da možda

(CTO (Chief technology officer) u Discordu) izdvaja da kanala pruža osjećaj „susjedstva ili kuće unutar koje se može kretati po sobama“, također ističe značajne mogućnost u vidu kreiranja prostora te susreta s prijateljima i druženje. Osim spomenutog ističe se osjećaj „community-a“ odnosno zajedništva kreiranog u online sferi (Pierce, 2020).

⁵ Decentralizacija moći odnosila bi se na omogućavanje pristupa i davanje šansi svima bez obzira na društveni sloj u kojem se član nalazi. Bit Blockchaina i NFT-ova polazi i od ideje da se decentralizira ono što „elita“ koristi te da se omogući pristup (u svim sferama) svakom pojedincu. Dakako, vidljiva je prisutnost različitih oblika „druženja“ pojedinaca koji posjeduju iznad prosječna financijska (ili crypto) sredstva. Primjerice jedno okupljanje u kontekstu NFT-ova svodilo bi se na povezivanje pojedinaca na kojima su skuplji NFT-ovi

⁶ Interesne zajednice podrazumijevaju skupinu članova koje vežu isti interesi ili životni stil te nisu (pretežno) povezani s određenim mjestom. Mogu obuhvaćati online, profesionalne ili religijske grupe (Scannell i Gifford, 2010).

čak nije ni potrebno raditi čvrstu i isključivu poveznicu s fizičkim oblikom umjetnosti jer ova forma može biti proučavana i kao posebna sfera umjetnosti te je moguće pozvati se na određene interpretacije umjetnosti te tako pokušati razjasniti pogled na nezamjenjive tokene kao umjetnost.

Jedna od pozicija iz koje se može razjasniti pojam i pojava nezamjenjivih tokena, jest ona koja se po svemu sudeći najbrže nameće, a to je marksistička pozicija. Naime, marksizam podrazumijeva da „umjetnost nije puki odraz društvenih prilika već slobodni stvaralački akt“ (Knezović, 1973: 193). Umjetničko djelo bilo bi „eminentna, stvaralačka, predmetna djelatnost te proizvod čovjeka koji predstavlja prema Marxu sveukupnost društvenih odnosa, umjetnost, društvo i revolucija mogu se dovesti u relaciju“ (Knezović, 1973: 193). Relacija o kojoj se govori tumači se kao odnos umjetnosti prema društvu i revoluciji. Odnos umjetnosti i društva karakterizira specifičnost u različitosti.

Nadalje, Knezović (1973, 193) izdvaja da „umjetnost može istupati kao kritika, opis ili pak kao obrana i veličanje društva i društvenih prilika u kojima ona nastaje. I obratno: društvo koje je dijalektički totalitet različitih pojedinaca, slojeva, klasa, interesa, institucija, itd. može težiti različitim načinima da umjetnost podvrgne određenim vladajućim moralnim, političkim i drugim ciljevima“. Navedeno je moguće dovesti u vezu s prethodnim pojašnjenima funkcija nezamjenjivih tokena te je moguće istaknuti upravo tu relaciju koja se tiče odnosa „umjetnosti“ (NFT) i društva. Naime, sve veća pomama za tokenima dovodi do pojedinih razmišljanja kako se prvotni cilj (decentralizacije moći) na neki način nastoji preoblikovati ili pak isključivo preslikati s onog postojećeg (već viđenog i proživljenog- elitističko vlasništvo, dominacija imućnijih) u ono „novo“ virtualno.

Također, marksistička teorija, daje umjetnosti određeno klasno obilježje (Knezović, 1973: 193) što je moguće povezati s prethodnim jer NFT s jedne strane proizvodi i potiče u neku ruku i klasnu raspodjelu (između imućnijih (spremnih odvojiti pozamašne svote za kupnju tokena te postanak članom određene „elite“) i manje imućnih (mogu i dalje sudjelovati u aktivnostima s tokenima, no ograničeni su)). Pretvara li se možda cijeli kontekst nezamjenjivih tokena onda u tržišnu utakmicu koja ujedno poziva sve više članova u igru za pojedine „timove“ ovisno o „potencijalima“ „pozvanih“ (pretežno financijskim-crypto) ? Može li se unutar marksizma, NFT-ove kao umjetnost „opravdati“ kroz Marxovo definiranje umjetnosti kao „eminentnog proizvođenja nove zbiljnosti koja ima svrhu u sebi“ (Kašić, 1989: 88). Ovaj nazovimo ga „oblik“ umjetnosti doista je široko obuhvatan te je puno više od onoga što se na „prvu“ može pomisliti, a ponajviše se njegova širina može promatrati i u toj novoj zbiljnosti virtualnosti čiji je dio. Također, ako se ne fokusiramo isključivo na djelo i dimenziju nove zbiljnosti koja se proizvodi djelom, valja naglasiti upravo ovo drugu dimenziju zbiljnosti koja bi se čak mogla

promatrati i kao dvostruka zbiljnost. Dakle, ne samo da kreiranjem NFT-a autor odnosno umjetnik kreira nešto "novo zbiljsko" već to kreirano plasira u jednu sasvim novu zbilju umjetničkog izričaja, a to je virtualni svijet satkan od niza podataka koji zapravo i potiču na razmišljanje o postojanju dvostruke zbiljnosti. Stoga ona prvotna zbiljnost, poznata autoru u kreaciji i individualnom porivu za kreiranjem djela te ona iduća, koja se ogleda u „nevidljivoj“ podatkovno kodiranoj te „vječno“ zabilježenoj zbilji. Nije li to proizvedena zbilja koja ima svrhu u sebi? Laka zarada putem neopipljivog (umjetnosti-nezamjenjivih tokena) te kupnja neopipljivim novcem omogućava prosperitet onih koji će uspješno analizirati i uložiti upravo u neopipljivo i „ništa“, no i dalje će to „ništa i nevidljivo“ potaknuti osjećaj dobitka u stvarnom.

Potom, u sklopu marksističke teorije moguće je spomenuti i Waltera Benjamina (Grlić, 1981) koji je govorio da će se dogoditi promjena umjetnosti u suvremenom svijetu te da će se ono istinski novo naći nasuprot nepoznatog. Štoviše, naglasio je „smrt aure“⁷ te smrt estetike umjetnosti. Sabalić (2017: 10) naglašava da Benjamin govori da umjetnička djela gube „ovdje i sada“ (odnos prostor-vrijeme) sa svakom svojom reprodukcijom. Tim procesom dolazi do toga da umjetničko djelo postaje proizvodom konzumacije. No, ako je djelo, u ovom slučaju NFT moguće reproducirati, ali sama reprodukcija nema onu „bit“ izvorna unikatna vlasništva povezanog s Blockchainom, govori li se tu i dalje o izričitoj konzumaciji ili se pak radi o „profinjenijoj i svetijoj“ konzumaciji koja ima „nešto više“ jer pojava transparentnosti originala (što je slučaj s NFT-ovima) prije pojave digitalnih „zapisa“ bila u izazovnoj i nezahvalnoj poziciji, te je upitnost samog originala djela bila prisutna.

Potencijalno je moguće razmotriti i poveznicu prvotne težnje decentralizacije moći i smanjenja razlika u društvu pomoću NFT-a i sustava Blockchaina s Walterovom tezom o oslobođenju od cjelokupne tradicije u trenu oslobođenja od okova i nepravdi kapitalizma (Grlić, 1981). Koncept oslobođenja može se povezati s prvotnim ciljem kreiranja NFT-ova (pa čak i stvaranjem novih odnosa koje Walter podržava), no s druge strane mora se razmotriti stvarno stanje stvari koje nije onako kakvim ga se zamišljalo, te je moguće vidjeti i „nepravdu i okove“ kapitalizma koji nastupa i u tržišnoj borbi za posjedovanje nezamjenjivih tokena.

Walteru Benjaminu zasigurno pitanje umjetnika u ovom slučaju bi predstavljalo smanjenje ili čak gubitak značenje, jer je on kroz svoje radove veličao stva-

⁷ Smrt aure je „simptomatski proces koji nadilazi granice umjetnosti i može se razmatrati u kontekstu pojave masovne kulture“ (Sabalić, 2017: 6). „Aura predstavlja formulaciju kulturne vrijednosti umjetničkog djela u kategorijama percepcije prostora i vremena“ (Sabalić, 2017: 10). Aura je prema Walteru Benjaminu „suština umjetničkih djela te je presudna za njegovu autentičnost te pokazuje njegovo ovdje i sada“ (Sabalić, 2017: 10).

ralaštvo genija odnosno umjetnika nekih najpoznatijih umjetničkih djela (Grlić, 1981). Jesu li onda pak „zaljubljenici“ u tokene samo suvremeni Walteri koji veličaju i nadahnjuju se nezamjenjivim tokenom koji za sobom povlači niz dimenzija i svjetova – ostaje otvoreno pitanje za razmišljanje.

Za razumijevanje NFT-ova kao umjetnosti, Walter Benjamin daje ne baš „poželjan“ smjer promišljanja za one koji drže strogo da je NFT umjetnost, ako fokusiramo na to da je zbog pojave fotografije odlučio ukazati na krizu umjetnosti te obznaniti da je fotografija ta koja „oduzima umjetnosti njenu mimetičku funkciju, ... i lišava ju nimbusa tajanstvenosti i vječnosti“ (Grlić, 198: 389). Ono što Walter povezuje s fotografijom može se povezati i s nezamjenjivim tokenima, odnosno šire s internetom (jer se kroz njega plasiraju, prodaju, doživljavaju...). Upravo ona aura koju je Benjamin definirao, u ovom smislu se gubi i tako ne bi bilo moguće povezati NFT s umjetnošću već s gubitkom biti umjetnosti. Svakako i ovdje je moguće razmišljati o potencijalnom preoblikovanju aure odnosno Internet bi se mogao shvatiti novim prostorom putem kojeg u određeno vrijeme NFT i nastaje. Samim tim obuhvaćena je aura odnosno autentičnost u kontekstu vremena i prostora.

Konfuzija oko poimanja NFT-a kao umjetnost ne mora nužno značiti propast takvog tipa umjetnosti. Grlić (1981: 389) izdvaja da Baudelaire primjerice liriku više ne vidi kao „samorazumljivu“ te mu se pitanje smisla samog pjesništva čini temeljnim, no i posljednjim pjesničkim pitanjem. Na temelju toga onda nije ni nužno da su nezamjenjivi tokeni „na prvu“ (samo) razumljivi kao umjetnost, već bi se veća pažnja trebala utkati u traženje smisla i to moguće u subjektivnoj sferi te u onoj široj odnosno društvenoj.

Za krajnja (moguće i početna) razmatranja vezana za poimanje nezamjenjivih tokena kao umjetnosti, Beljan (2015) izdvaja Hegelovu hijerarhijsku podjelu umjetnosti (arhitektura, skulptura, slikarstvo, glazba, poezija, epska poezija, dramska poezija) iz Estetike (treći svezak) koja izdvaja početak i vrhunac umjetnosti. Naime, Gordana Škorić (Beljan, 2015: 53) na temelju Hegelovih promišljanja donosi teze o tome da je on zapravo najavio racionalizaciju, scijentifikaciju i instrumentalizaciju umjetnosti. Naglašava da je njegova Estetika i danas aktualna uz fokus na svrhu umjetnosti te njen potencijalni kraj. Posavec (2006; Beljan: 54) kao potencijalni odgovor na pitanje kraja umjetnosti kaže „da sama estetika kao objektivna znanost za nas nema istinsku budućnost, ali to ne znači da je ujedno umjetnost za nas prošlost – čak obrnuto: upravo je estetika i po svojim vrhunskim dometima prošlost, a umjetnosti su, usprkos svim vranama koje već tako dugo grakću o njenoj smrti, otvorena vrata budućnosti“. Dakle, Hegelova predviđanja djelomično su ostvarena, no da se doista može govoriti o kraju umjetnosti zbog pojave digitalnih formi, nije moguće u potpunosti potvrditi. Doista nije zadovo-

ljavajuće predstaviti „formu“ novoga izričaja (u ovom radu NFT-a) kao umjetnički mrtvi čin. Kao što je i Posavec naglasio, nova tehnologija i digitalizacija može isključivo „otvoriti vrata“ nekoj budućoj „formi, obliku, sadržaju“ koji ne mora nužno počivati na istim postavkama procjene vrijednosti te se može sagledati kao sasvim novi koncept unutar kojeg vrijede drugačija „pravila“ ili pak za takve forme pravila ne postoje, nego su umjetnost po sebi.

Zaključno, prvotna težnja koja se htjela ostvariti ovim esejom u vidu kristalizacije i razjašnjenja same pojave NFT-a kao umjetnosti detaljnim i iscrpnim uvidom dovela je do određenih zaključaka. Prvo što je moguće zaključiti je da nije potrebno i nužno povezivati NFT-ove s tradicionalnom umjetnošću već da je potrebno raditi razne osvrte na nju, na način da se nastoji određeno gledište preoblikovati te shvatiti u „novo umjetničkom“. Nezamjenjivim tokenima omogućila se do sada neviđena laka mogućnost plasiranja umjetničkih radova, što ujedno predstavlja prednost za same umjetnike bez obzira na to koliko „mali“ oni bili. Stvaranje interesnih zajednica u ovom kontekstu otvaraju se pitanja nove razine društvenosti koja je fokusirana na prostore virtualnosti unutar kojih se mogu pobuđivati stvarni osjećaji prijateljstva te prihvaćenosti. Kod „novo umjetničkog“ iz sfere nezamjenjivih tokena moguće je vidjeti postojanje različitih motivacija za samo upuštanje u navedenu sferu. U većini slučajeva riječ je o prvotnom uzletu za brzim i doista izdašnim profitom s čim je moguće povezati i pojavu „digitalne elite“ koja svojim beneficijama i privilegijama neke sfere ove umjetnosti pretvara u isključivi profit i privilegirano sudjelovanje. S druge strane postojanje navedenoga pobija prvotni cilj stvaranja NFT-ova koji se ogledao u tome da se decentralizira moć i omogući lakše plasiranje djela onim umjetnicima koji možda nisu pod „velikim imenom“. Zanimljivo je i vidjeti zapravo što se kupuje sve i koji sve niz aspekata dotiče sama kupnja NFT-ova, od pogleda u smislu isključive kupnje „digitalno ukodirane informacije“, pa do poimanja kolekcionarstva i njegovih benefita i čak stalno mogućih „nagrada“. Samo globalno tržište doživjelo je veliki preokret s NFT-ovima da nije uopće za čuditi se koliko se zanimanja jedna digitalna „sličica“ ili kod zapravo dobila na značaju. U vidu pogleda u smislu umjetničkoga smatram da se nije potrebno strogo držati kao što sam i napomenulo isključive poveznice s tradicionalnim vrednovanjima umjetničkog, već bi bilo poželjno fokusirati se na nove načine proučavanja ove nove vrste umjetnosti te omogućiti kvalitetne i kritičke osvrte na sve segmente koje ovakva forma obuhvaća. Ostaje zapravo otvoreno mnoštvo pitanja, na koja tek treba probati doći do odgovora ili barem pružiti određenu mogućnost rasprave ove aktualnosti. Bilo bi nepošteno reći, ili pak pokušati tvrditi, da „umjetnost i umjetničko“ umire pojavom NFT-ova, već smatram da se trebaju početi otvarati pitanja iz spektra umjetnički „još nepozna-

tog“, dakle fokusirati se na dublju raščlambu fenomena te dovođenje u koncept „novog oblika umjetnosti“ ili pak njen budućnosti.

Popis literature

- Beljan, M. (2015). Hegelova podjela umjetnosti. Bilten studentskih radova iz filozofije, 1(1), 45-54. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/183338>
- Brković, J. (2021). NFT kripto art – umjetnost oskudice. Preuzeto s <https://www.kulturpunkt.hr/content/nft-kripto-art-umjetnost-oskudice> (17. travnja 2022.)
- Dević, B. (2018). *Kriptovalute : Završni rad* (Specijalistički diplomski stručni). Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:124:321494>
- Dubravić, H. (2021). *Kriptovalute* (Diplomski rad). Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:148:183830>
- Gričić, D. (1981). Misaona avantura Waltera Benjamina. Polja, (272/273), 385-393. Preuzeto s <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=545549>
- Kamp, J. (2021). The Most Expensive Artworks Sold in 2021. Preuzeto s <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-expensive-artworks-sold-2021> (15. travnja 2022.)
- Kašić, B. (1983). Marx i njegovo povijesno pitanje. Časopis za suvremenu povijest, 15(2), 78-89. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/file/314623>
- Knezović, Z. (1973). Marksizam i umjetnost. Časopis za suvremenu povijest, 5(3), 191-196. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/file/320039>
- Mun-Delsalle, Y-J. (2020). The Most Expensive Artworks Sold in 2020. Preuzeto s <https://www.artsy.net/series/expensive-artworks-sold-auction/artsy-editorial-expensive-artworks-sold-2020> (15. travnja 2022.)
- Novak, L. (2021). *Kultura i mediji digitalnog doba* (Završni rad). Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:122:279968>
- Pierce, D. (2020). How Discord (somewhat accidentally) invented the future od the Internet. (internetski članak) Preuzeto s <https://www.protocol.com/discord> (15. travnja 2022.)
- Scannell, L., & Gifford, R. (2010). Defining place attachment: A tripartite organizing framework. *Journal of Environmental Psychology*, 30(1), 1–10. Preuzeto s <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0272494409000620?via%3Dihub>
- Trautman, L. J. (2021). Virtual Art and Non-fungible Tokens. Preuzeto s https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3814087#references-widget
- Umer, S. M., & Kishan, V. (2021). Application of non-fungible tokens (NFTs) and the intersection with fashion luxury industry. Preuzeto s <https://www.politesi.polimi.it/handle/10589/182823>
- Vrdoljak, K. (2021). *Glitch i kreativni procesi u digitalnoj umjetnosti* (Završni rad). Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:175:353734>

Kapitalizam bez pravila: problem korupcije i suvremenog društva u javnim institucijama Republike Hrvatske

Pregledni rad

Jurica Fapali
fapali23@gmail.com

Vlatka Fapali
Filozofski fakultet u Osijeku
Prijeđiplomski studij
sociologije i hrvatskog jezika i
književnosti
vfapali@ffos.hr

Sažetak

Korupcija se u Republici Hrvatskoj smatra jednom od najvećih društvenih ne- daća, a ona je u svom širem značenju definirana kao davanje ili primanje mita radi neke koristi. Korupciju ne čine samo novčana davanja, već i pokloni, uslu- ge te neke druge pogodnosti, a samim time teško ju je izmjeriti. U ovome radu prikazat će se strateški dokumenti kojima je određena antikorupcijska politika, institucije koje se bave njezinim suzbijanjem, bit će prikazani podaci o prisut- nosti korupcije u javnim institucijama s osvrtom na policiju i zdravstvo te će se prikazati kako fenomen korupcije egzistira u društvu. Učinkovito suzbijanje korupcije uključuje ne samo nadležna tijela, već društvo u cjelini, građane i ci- vilno društvo, kao i međunarodnu zajednicu, a u svemu tome ključnu ulogu ima institucionalni okvir.

Ključne riječi: društvo, korupcija, policija, zdravstvo

1. Korupcija – društveni fenomen

Etimološki termin korupcije proizlazi od latinske riječi *rumpere* što u prijevodu znači lomljenje, razbijanje, kidanje, čime se želi reći da je nešto prekinuto. U ope- raciji podmićivanja treba biti njih dvoje - *cum rumpere*. Također, ista riječ ima i latinske korijene *corruptio*, što znači podmićivanje, pokvarenost, odnosno kori- štenje javne dužnosti radi osobnoga probitka. Korupcija je u pravilu odnos izme- đu države, javnih institucija, vlade, ministarstva i privatnog podmićivača, a pojam u širem smislu označava određene povlastice za podmićivača koji u zamjenu daje novac predstavnicima vlasti (Derenčinović, 2001).

Vrlo je teško odrediti granice, proširenost te sadržaj korupcije kao moral- nog, psihološkog, sociološkog, političkog, pravnog te religijskog problema jer je

objektivnost istraživača ugrožena njegovim subjektivnim pristupom koji problem detektira i proučava metodama struke kojoj pripada (Derenčinović, 2001). Korupcija se najčešće javlja pri reguliranju trošarina i poreza, izdavanja nevaljalih dokumenata, dopuštenja da krijumčarena roba pređe državnu granicu, utjecaja na javne službenike i vlast da se poduzimanju radnje koje nisu u skladu sa zakonom te kod nedjelovanja pri suzbijanju protuzakonitih radnji. Odnos između javnih službenika koji donose određene odluke i privatnog podmičivača određen je **quid pro quo (quid pro quo (lat.)- jedno za drugo)** modelom u kojem se za svaku učinjenu uslugu očekuje određena protuusluga (Petričić, 2011). Kada se govori o kažnjavanju korupcije, Petričić 2011. objašnjava da ne bi trebala postojati milost i ublažavanje kazne, već bi kazne trebale biti veće od primljenog mita, a osnovu svake vlade bi trebala činiti borba protiv korupcije.

Koruptivne su radnje rezultat ljudske pohlepe koja za cilj ima poboljšati vlastiti status i ostvariti zaradu, a do njih dolazi kada javni službenici ne djeluju u javnom interesu, nego sklapaju dogovore zbog osobnog profiterstva (Rotberg, 2021)

Korupcija javlja u nekoliko oblika (Petričić, 2011:56):

1. *Vanjska* - davanje darova ili novca osobi od javnog autoriteta
2. *Unutarnja* - primanjem mita podrazumijeva se izvršenje usluge podmičivaču
3. *Individualna* - međusobna diskrecija i povjerenje obiju strana uključenih u korupciju
4. *Institucionalna* - potkupljivost osoba u državnim institucijama
5. *Novčana* - najširi i najefikasniji oblik korupcije, a ujedno i najteži za otkrivanje
6. *Politička* - (povijesna činjenica) ni politika ni političari nisi imuni na podmićivanje
7. *Fizička korupcija* - sklonost neke osobe korupciji
8. *Municipalna* - činiti usluge gradskoj vlasti za povoljnije cijene najma poslovnog prostora
9. *Legalna korupcija* - poznanstva i donacije utječu na političke odluke.

Korupcija se može smanjiti kvalitetnom reformom u društvenoj zajednici u kojoj svi moraju surađivati i udružiti se, ali se ona ne može eliminirati u potpunosti sve dok se ne stekne povjerenje građana u vlast i institucije u toj mjeri da počnu osuđivati pojavu korupcije (Rose-Ackerman, 2002). Da je njezina eliminacija gotovo nemoguća, znamo još iz doba rimskog carstva u kojemu Petronije piše: „Što koriste zakoni ondje gdje vlada jedino novac ili gdje siromaštvo ne može ni na koji način dobiti parnicu? Čak i oni koji provode život s ciničkom o ramenu vrlo često prodaju riječi za novac. Sud dakle nije ništa nego javna rasprodaja“ (Pe-

tričić 2011: 320, prema Brioschi, 2007). Također, nastavlja se i u doba renesanse u kojemu je djelovao Niccolo Machiavelli koji je u svojoj knjizi *The Prince*, objavljenoj 1532. godine, napisao da je toliko daleko od toga kako se živi do toga kako bi se trebalo živjeti da onaj tko odustane od onoga što je učinjeno za ono što bi trebalo biti učinjeno, radije uči svoju propast nego svoje očuvanje (Petričić, 2011 prema Brioschi, 2007).

U Strategiji suzbijanja korupcije 2008., korupcija se definira na općenit način:

„Korupcija je štetna društvena pojava koja narušava temeljne društvene vrijednosti. Ona je povijesni, psihološki, sociološki, gospodarski, politički i pravni fenomen“. U užem se smislu ona označava kao: „čin nedopuštene razmjene između javnog dužnosnika i druge osobe u cilju ostvarivanja vlastitih probitaka. To je svaki čin kojim se, suprotno javnom interesu, nedvojbeno krše moral i pravne norme te povređuju temelji vladavine prava.“

2. Korupcija u javnim institucijama Republike Hrvatske

Podmićivanje javnih službenika se može manifestirati na način da javni službenik zatraži novac ili poklon u zamjenu za izvršenje neke usluge ili ga građanin sam može ponuditi kako bi ubrzao neki postupak. Postoje razni sociološki i kulturološki faktori koji zamagljuju problem korupcije, npr. u nekoj kulturi davanje poklona može značiti poticaj za ubrzavanje nekog postupka ili se može shvatiti kao znak zahvalnosti i to se čini prihvatljivim, a u nekoj drugoj kulturi se isto tumačenje smatra neetičnim i kažnjivim. Derenčinović (2001.) objašnjava da korupcija podjednako ugrožava gospodarsku i političku stabilnost, te da je korupcija u javnom sektoru povezana s korupcijom u privatnom sektoru, na izravan ili neizravan način. Privatni je sektor često osuđivao mjere suzbijanja korupcije u čitavom društvu jer se smatralo da je izvor korupcije u javnom sektoru te da su javni službenici oni koji bi se trebali mijenjati, a da je korupcija u privatnom sektoru uobičajena te da njezinom prisutnošću tržište može normalno funkcionirati. Kako korupcija utječe na gospodarstvo, Rotberg, 2021 navodi: „Neizravni troškovi korupcije vrlo su štetni i iscrpljujući. Korupcija vodi prema niskom gospodarskom rastu i povećanju nejednakosti dohotka. Također je zbog korupcije smanjena i nacionalna financijska stabilnost“ (Rotberg, 2021:17).

Petričić 2011. navodi sljedeće: „U gotovo svakom istraživanju javnog mijenja, hrvatski građani će među najkorumpiranije segmente društva staviti pravosuđe i policiju, a takve rezultate možemo naći i u zemljama u našem okruženju“ (Petričić, 2011:319). Iskustva nekih antikorupcijskih kampanja koje su se odvale u bliskoj prošlosti pokazuju kako je problem bio u uvjeravanju svih društvenih segmenata da je korupcija pojava koja negativno utječe na ljudska prava, demokra-

ciju, političku stabilnost, a posebice na gospodarski rast te inflaciju. Društvena zajednica koja postoji u harmoniji i solidarnosti jest ona koja posjeduje moralne vrijednosti i prihvaća etičke standarde te se samim time stvara društvo u kojemu se razvijaju pozitivne vrijednosti, a ono postaje osjetljivo na inkriminirane pojave među koje spada i korupcija. Samo se u takvom društvu, gdje su građani upućeni u posljedice korupcije, može ostvariti i preventivno djelovanje kaznenog prava u borbi protiv iste (Derenčinović, 2001) Budući da se korupcija može javiti u puno različitih oblika, a ne samo novčano, vrlo ju je teško izmjeriti. U mjerenju korupcije u nekoj državi pomaže istraživanje Transparency International-a, a ime mu je percepcija korumpiranosti (Corruption Perception Indeks - CPI). Ovaj Indeks rangira 180 zemalja širom svijeta, a Hrvatska je prema podacima za 2022. godinu na 57. mjestu. On koristi ljestvicu od 0 do 100 na kojoj 0 označava visoku korumpiranost, a 100 odsutnost korumpiranosti. Ovdje Hrvatska drži rezultat 50. Posljednji Globalni barometar korupcije (GCB) – EU pokazuje da su ljudi previše svjesni korupcije: 62 % od preko 40.000 sudionika ankete vjeruje da je korupcija u vladi veliki problem u njihovoj zemlji. Neke od glavnih institucija pojedine države jesu policija i zdravstvo. Kada se govori o podmićivanju u Republici Hrvatskoj u 2021. godini prema rezultatima Transparency International-a, 41 % ljudi smatra da je u posljednjih 12 mjeseci stopa korupcije porasla, njih 15 % smatra da se korupcija pojavljuje u klinikama i bolnicama, njih 7 % smatra da se korupcija javlja u policiji, dok je 36 % njih iskoristilo osobne veze za javne usluge. Počevši od zdravstva, u tekućoj Strategiji u mjeri podizanja svijesti kod građana i zdravstvenih djelatnika o štetnosti neformalnih plaćanja liječnicima i drugom medicinskom osoblju (NN 120/2021) je navedeno sljedeće:

„Vezano za područje zdravstva učestalost davanja darova iz zahvalnosti stvara kod pacijenata osjećaj nepovjerenja u zdravstveni sustav. Stoga je potrebno, s jedne strane, informiranjem i podizanjem razine svijesti razvijati kod građana i zdravstvenih djelatnika shvaćanje o štetnosti koje za zdravstveni sustav i društvo ima učestalo davanje darova liječnicima i drugom medicinskom osoblju, a s druge strane, jačati integritet samih zdravstvenih djelatnika radi izgradnje njihove vlastite otpornosti na korupciju.”

Jedino se donošenjem Zakona o zdravstvenoj zaštiti (»Narodne novine«, br. 100/18., 125/19., 147/20.) stvaraju pretpostavke za kvalitetniji nadzor poštivanja propisa koji reguliraju način obavljanja zdravstvene djelatnosti, s ciljem upravljanja korupcijskim rizicima (NN 120/2021).

Zdravstveni sustav jedan je od najpodložnijih korupciji, a posebice u društvima u kojima se ne poštuje vladavina prava, gdje nema odgovornosti niti transparentnosti. Istraživanja kažu kako svijet troši više od 7 bilijuna američkih dolara na zdravstvene usluge, a najmanje 10-25 % otpada na korupciju. Zbog prisutnosti ko-

rupcije proporcionalno dolazi do porasta svjetskih izdataka za zdravstvenu skrb koja se odnose na veći broj kroničnih bolesti, starenje stanovništva, nabavu skupe opreme te povećanje broja skupih lijekova koje nameće farmaceutska industrija. Gledajući koruptivna ponašanja u zdravstvenom sustavu, velika vjerojatnost podložnosti koruptivnog ponašanja manifestira se upravo kod onih najvažnijih pružatelja zdravstvenih usluga, liječnika. Liječnici donose bitne medicinske odluke, upućuju na razne pretrage ili operacije, propisuju lijekove, određuju dužinu ostanka u bolničkoj ustanovi, dužinu rehabilitacije i sl. Upravo kod takvih odluka, potaknuti mitom, liječnici svoje odluke mogu donositi na način koji odredi pacijent, a ne na način na koji bi prosudio da mito ne postoji. Liječnik (ili neki drugi zdravstveni djelatnik) koji je potaknut mitom određuje pacijentu dolazak na pregled ili operativni zahvat preko reda čime dolazi do nepravde i nejednakosti naspram ostalih pacijenata kojima je također potrebna zdravstvena skrb. Ovakvim destruktivnim ponašanjem liječnici krše etička i profesionalna načela (Ensor, Duran-Moreno, 2002).

Policija je također vrlo podložna korupciji jer je učestalo u kontaktu s građanima zbog čega se ukazuju razne prilike i iskušenja za primanjem mita čime dolazi do devijacije unutar profesije. Primjerice, policijski službenici prometne policije su u svakoj intervenciji ili postupanju u mogućnosti uzeti mito kako ne bi proveli službenu radnju, odnosno kako bi „progledali kroz prste“ građanima. Takvo deformirano razmišljanje imaju i građani koji će radije ponuditi mito policijskom službeniku kako im ne bi naplatio novčanu kaznu. Iako se u navedenom primjeru radi o sitnoj korupciji koju svakako treba oštro osuditi i prevenirati, treba se orijentirati i na svaki rod policijske strukture s obzirom na to da se najozbiljniji slučajevi korupcije u policiji događaju na visokim razinama gdje su počinitelji raznih kaznenih djela prouzročili ogromne financijske štete za koja kaznena djela su propisane visoke kazne zatvora (gospodarski kriminalitet, kriminalitet droga), a koji se uz dani mito mogu „provući“ kroz ruke zakona. Korumpiranost u policiji uvelike može narušiti spremnost građana za suradnju, što uzrokuje smanjenje učinkovitosti rada i sami gubitak povjerenja građana u policiju.

Kralj (2014:365) navodi kako se korupcija u policiji svrstava u nekoliko skupina:

„korupcija ovlasti (odnosi se na primanje materijalne dobiti, bez kršenja zakona); usluga za uslugu (primitak određenih dobara zbog skretanja poslovanja na određene pojedince ili tvrtke); oportunistička krađa (krađa od osoba koje su pod vlašću policijskog službenika); ucjena (prihvaćenje mita radi zanemarivanja kaznenog postupka); zaštita nezakonite aktivnosti (policijska zaštita osoba koje su uključene u nezakonite aktivnosti); sređivanje (uništavanje tragova o nedozvoljenim radnjama); izravne kaznene aktivnosti (policijski službenik čini kazneno djelo radi stjecanja osobne koristi); unutarnje naplate (trgovanje s povlasticama koje su dostupne policijskim

službenicima); namještanje (oblik koji je najčešće povezan uz zabranjene postupke s drogom, npr. podmetanje i zamjena tragova).(Kralj, 2014: 365).

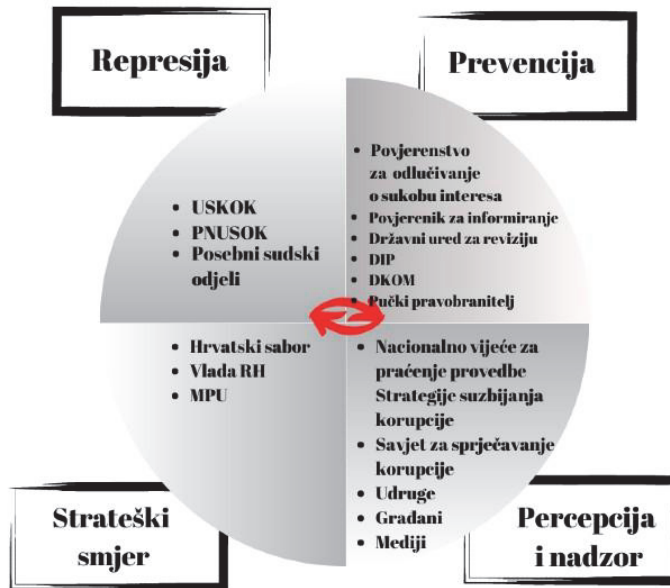
Tijela koja djeluju u području određivanja strateške politike u Republici Hrvatskoj su Hrvatski sabor, Vlada Republike Hrvatske, Ministarstvo pravosuđa i Savjet za sprječavanje korupcije, dok su tijela koja djeluju u posebnim područjima prevencije korupcije Povjerenstvo za odlučivanje o sukobu interesa, povjerenik za informiranje, pučki pravobranitelj, Državni ured za reviziju, Državna komisija za kontrolu postupaka javne nabave te Državno izborno povjerenstvo.

Suzbijanje korupcije obuhvaća tri okvira djelovanja: društveni, institucionalni i pravni. U svakom od navedenih okvira može se djelovati preventivno i represivno, a kombinacijom sva tri okvira oblikuju se društvene metode pružanja otpora i suzbijanja korupcije (Orlović 2013:176). Represiju u institucionalnom okviru provode Policijski nacionalni ured za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminaliteta (PNUSKOK), Ured za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminaliteta (USKOK) te posebni sudski odjeli za postupanje u predmetima isključivo kaznenih djela organiziranog kriminaliteta i korupcije.

Što se tiče antikorupcijskih mjera, Vlada Republike Hrvatske je 2009. godine predstavila Antikorupcijsku kampanju čiji je cilj bio podizanje društvene svijesti o štetnosti korupcije i upoznavanje građana o načinima njezine prevencije, a kampanju je provodio Sektor za suzbijanje korupcije Ministarstva pravosuđa. Uz kampanju, 2008. su se usvojila i dva antikorupcijska dokumenta, Strategija suzbijanja korupcije i Akcijski plan uz strategiju.

U Republici Hrvatskoj korupcija je određena strateškim dokumentima donesenim u svrhu njenog sprječavanja i suzbijanja. Donošenje novog strateškog okvira za borbu protiv korupcije navedeno je u Programu Vlade Republike Hrvatske za razdoblje 2021. – 2024. godine i Nacionalnoj razvojnoj strategiji Republike Hrvatske za razdoblje do 2030. godine (»Narodne novine«, broj 13/21.). Neki od prioriteta koji su postavljeni u Strategiji za razdoblje od 2021. – 2030. su borba protiv korupcije, poboljšanje upravljanja državnom imovinom, učinkovito i djelotvorno pravosuđe te kompetentna, učinkovita i dostupna javna uprava. Navedeni prioriteti predstavljaju i glavne temelje učinkovite borbe protiv korupcije. Ova Strategija apelira na: „snažnijoj afirmaciji uloge građana, civilnog društva i medija kao neizostavnim partnera tijelima javne vlasti u beskompromisnoj borbi protiv korupcije te u nadzoru njezine učinkovitosti. Uključivanje građana, medija i civilnog društva u detekciju i praćenje koruptivnih rizika, kao pogled »izvana«, pomaže tijelima javne vlasti da rade odgovornije, transparentnije te da na odgovarajući način utječu na smanjenje mogućnosti korupcije“ (NN 120/2021).

Za uspješno suzbijanje korupcije ključan je učinkovit i kvalitetan institucionalni okvir koji podrazumijeva suradnju i koordinaciju te nadziranje relevantnih institucija koje provode antikorupcijsku politiku. Sukladno tome, Republika Hrvatska osnovala je tijela antikorupcijskog mehanizma koja su vidljiva i na slici 1:

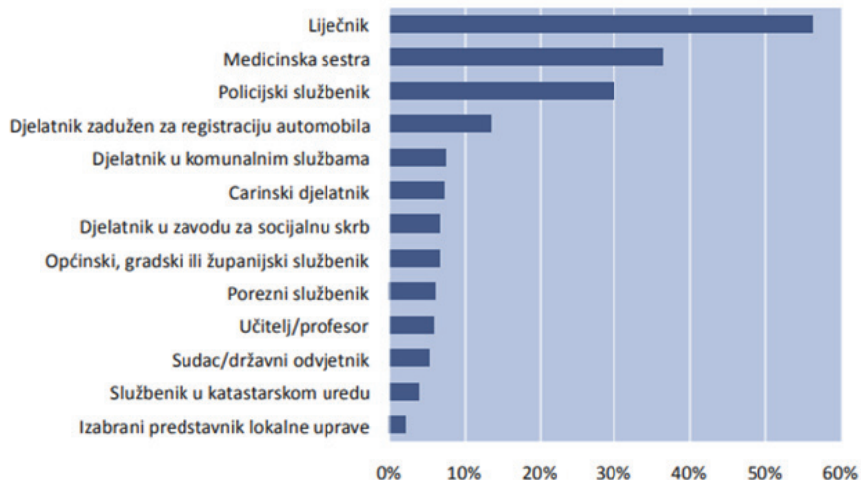

Slika 1. Antikorupcijski mehanizam u Republici Hrvatskoj (NN 120/2021)

3. Problem korupcije i suvremenog društva

Ljudi pod određenim okolnostima opravdavaju korupciju. Štoviše, sudjeluju u tom negativnom društvenom fenomenu. Zbog posljedica koje uzrokuje korupcija dolazi do usporavanja razvitka međunarodnih ekonomskih odnosa. Svatko tko funkciju upotrebljava za osobnu korist, ruši temelj strukture ekonomije i vlasti. Na korupciju se ne smije gledati kao na normalnu pojavu i praksu društva, već ona mora biti iznimka i primjer društvu kako ne postupati.

Budak i Rajh provedenim istraživanjem potvrđuju kako je korupcija često viđena pojava u zdravstvu i policiji. Opisuju da nije iznenađujuće što su najkoruptivniji oni djelatnici u javnim službama koji su učestalo u interakciji s građanima. Naglašavaju kako je prisutnost korupcije problem i u onim javnim službama koje rjeđe dolaze u kontakt s građanima, što također predstavlja veliki problem, a što je vidljivo i na slici 2.

Slika 2. Korupcijsko iskustvo ispitanika, prema vrsti zaposlenika u javnom sektoru, u Hrvatskoj 2010. godine (Budak, 2011: 22).

Mjera jačanja sposobnosti organizacija civilnog društva za aktivan doprinos provedbi antikorupcijskih mjera u Strategiji govori da: „Snažno civilno društvo pridonosi učinkovitijoj borbi protiv korupcije i preduvjet je transparentnog i otvorenog društva, stoga je važno osigurati kvalitetan strateški okvir za razvoj i jačanje kapaciteta organizacija civilnoga društva.“

U suvremenom je društvu neophodno stare obrasce ponašanja zamijeniti novima, odnosno korupciju je potrebno smatrati sramotnom te javno osuđivati bilo kakav koruptivni čin. Prije nego što je potrebno poraditi na kulturološkim promjenama društva te podizanju moralne svijesti. Negativne posljedice za kvalitetu života pojedinaca i cjelokupne društvene zajednice su nusproizvod korupcije. Promatrajući korupciju kao globalni fenomen, uočen je ozbiljan problem koji traži šire uključivanje društvenih znanosti u formuliranje socijalnih projekata kojima bi cilj bila analiza faktora pojave i širenja korupcije. Za otklanjanje ili sprječavanje korupcije potrebno je stvoriti okruženje u kojemu se korupcija javno osuđuje i ne traže razlozi za njezino pravdanje (Majstorović, 2012: 73).

4. Zaključak

Učinkovito suzbijanje korupcije uključuje ne samo nadležna tijela, već društvo u cjelini, građane i civilno društvo, kao i međunarodnu zajednicu. Ključan je i učinkovit institucionalni okvir koji podrazumijeva suradnju i koordinaciju institucija koje provode antikorupcijsku politiku i njihovo nadziranje. Ne prihvati li

se istina da mijenjanje svijeta počinje mijenjanjem onoga tko ga želi mijenjati, borba protiv korupcije, u kojoj nisu dopuštene nikakve iznimke, postaje sve teža. Poštivanje kodeksa ponašanja u javnom i privatnom sektoru, razvijanje etičke odgovornosti, podizanje svijesti o sredstvima i nužnosti borbe protiv korupcije te podizanje svijesti djelovanja nevladinih organizacija u provedbi antikorupcijskih programa neophodni su alati za borbu protiv korupcije. Borba protiv korupcije mora biti beskompromisna i to je zasigurno jedan korak za stvaranje zdravog i razumnog društva.

Popis literature

- Derenčinović, D (2001). Mit(o) korupciji. Zagreb: NOCCI
- Majstorović, N (2012). Korupcija: Uzroci, ekspanzija i intervencija. Novi Sad: Akademska knjiga, str. 73
- Orlović, A (2013). Gospodarski kriminalitet u Republici Hrvatskoj. *Split, Web Knjižara*.
- Petričić, D (2011) Hrvatska u mreži mafije, kriminala i korupcije. Zagreb: Argus media
- Rotberg, R. I (2021) Antikorupcija. Zagreb: MATE
- Budak, J., Rajh, E (2011) Korupcija u Hrvatskoj: Stvarna korupcijska iskustva građana, 22, <https://repozitorij.eizg.hr/islandora/object/eizg%3A289/datastream/FILE0/view> (25.4.2023.)
- Kralj, Ž (2013). KORUPCIJA U POLICIJI. *Policija i sigurnost*, 22 (3/2013), 363-372. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/120225>
- Ensor, T., & Duran-Moreno, A (2002). Corruption as a challenge to effective regulation in the health sector. *Regulating entrepreneurial behaviour in European health care systems*, 57(7), 106-124. U: Saltman RB, Busse R, Mossialos E, ur. *Regulating entrepreneurial behavior in European health care systems*. Philadelphia, Buchingham: Open University Press, 106-124
- <https://mpu.gov.hr/arhiva/istaknute-teme-arhiva/antikorupcija/institucije-koje-se-bore-protiv-korupcije/6175> (25.3.2023.)
- Strategija sprječavanja korupcije za razdoblje od 2021. do 2030. godine* (Narodne novine, br. NN 120/2021) (25.3.2023.)
- <https://www.transparency.org/en/gcb/eu/european-union-2021> (26.4.2023.)
- [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(19\)32527-9/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(19)32527-9/fulltext) (1.5.2023.)

Slike

- Slika 1. Antikorupcijski mehanizam u Republici hrvatskoj, <https://mpu.gov.hr/istaknute-teme/borba-protiv-korupcije/institucionalni-okvir-u-podrucju-borbe-protiv-korupcije/21525> (25.4.2023.)
- Slika 2. Korupcijsko iskustvo ispitanika, prema vrsti zaposlenika u javnom sektoru, u Hrvatskoj (2010.), Budak, J; Rajh, E, (2011) Korupcija u Hrvatskoj: Stvarna korupcijska iskustva građana, str. 22

Zla vještica od Zapada – kako simboličko nasilje proizvodi „prirodno“ zlo

Tomislava Čavar

Filozofski fakultet u Osijeku
Diplomski studij sociologije
i engleskog jezika i književnosti
tomislava.cavar00@gmail.com

Pregledni rad

Sažetak

Ovaj rad proučava suvremenu konceptualizaciju figure vještice koristeći Bourdieuvu teoriju simboličke moći, specifično pojam *doxe*. Raspravlja kako lik vještice koji kruži suvremenim javnim prostorom nastaje tokom Njemačkih lovova na vještice petnaestog stoljeća te je ukorijenjen u antifeminizmu i antisemitizmu tog vremena. Proučavajući specifične simbole poput vještičjeg šešira, metle i kotla iz pozicije simboličke moći, ističe kako je poznati lik stvoren na korist tadašnje kršćanske patrijarhalne aristokracije kako bi utjelovio društveno obespravljeno i nepoželjno „drugog“ te još više marginalizirao te grupe poistovjećivanjem njihovih atributa s atributima zle i „izokrenute“ vještice. Naposljetku, zaključuje osvrtnom na to kako je negativno kodiranje određenih vještičjih atributa i dalje prisutno u današnjem javnom medijskom prostoru te kako je feministički pokret preuzeo i preobrazio lik vještice.

Ključne riječi: vještice, Zapad, nasilje

1. Uvod

Suvremenim javnim prostorom kruže razna fantastična bića – od vampira i vukodlaka Stephanie Meyer, patuljaka i vilenjaka J.R.R. Tolkiena do, naravno, mnoštva fantastičnih bića serijala *Harry Potter* J.K. Rowling. U svojem *podcastu The Problem with Jon Stewart* Stewart se u jednom trenutku osvrće na to kako spomenuti serijal prikazuje goblina – točnije, na njihov naizgled stereotipno židovski izgled i ulogu. Njegovim riječima:

...Vidio sam ih na ekranu i očekivao da će publika reći „j*bo te, je l' ona to upravo u svijet čarobnjaka ubacila Židove koji vode j*benu podzemnu banku.“ Ali svi su se samo divili čarobnjacima. U svijetu gdje možeš „imati sovu za ljubimca“ i gdje „jašemo zmajevе“, J. K. Rowling rekla je: „A da nam oni vode banku?“ (Di Placido, 2022)

Stewart će kasnije u intervjuima naglasiti kako mu namjera nije bila prozvati J. K. Rowling zbog antisemitizma, nego istaknuti kako su određeni stereotipi i vizu-

alne pojave tako duboko urezane u našu podsvijest da ih kao društvo više nismo ni svjesni (ET Canada). Izjava je pokrenula brojne debate, ali i pisanje ovog rada. Određeni stavovi i ideje na specifičan su način kodirani u javnoj svijesti te ponekad s vremenom postaju ono što Bourdieu naziva *doxom*, to jest počnu se pojedincu nametati kao prirodni (Deer, 2013). Kroz povijest karakteristike raznih „drugih“ stavljane su u negativan kontekst, ponekad do te mjere da su postale sinonim zlog i nepoželjnog. U slučaju J.K. Rowling vidimo kako su se stereotipno židovske karakteristike „prirodno“ poklopile s onima pohlepkih, sitničavih goblina. U tom smislu govorimo i o obliku simboličkog nasilja, gdje su društvena i simbolička moć grupe u recipročnom odnosu. Manjak društvene moći oduzima grupi simboličku moć stvarajući lošu sliku o njoj, dok manjak simboličke moći dalje stvara manjak društvene, ekonomske, političke i tako dalje. Ovaj rad istražiti će kako spomenuti mehanizmi simboličkog nasilja funkcioniraju kroz lik jednog od najpoznatijih fantastičnih bića suvremenog Zapada – lik vještice. Danas svima poznata starica s velikim nosom, šiljastim crnim šeširom, metlom i kotlom; pomajka koja Snjeguljici da otrovnu jabuku ili vještica iz Ivica i Marice koja u svojoj kolibi od slatkiša vrebava djecu zapravo je rezultat stoljeća simboličkog nasilja nad dvjema različitim, ali međusobno preklapajućim skupinama: Židovima i ženama – etničkim, rodnim i religijskim „drugima“. Prateći razvoj njezinog fizičkog prikaza i mitologije koja ju okružuje, vidimo kako je metamorfoza osobina asociiranih s ovim grupama u simbole zla namjeran proces čiji rezultati i danas žive u našoj podsvijesti.

2. Teorijska podloga – simbolička moć i *doxa*

Teorijsku podlogu rada nalazimo u djelu *Simbolička moć*, koju Pierre Bourdieu definira kao:

moć da se konstituira nešto danom tvrdnjom, da se manifestira i dobije vjerodostojnost, potvrdi i transformira svjetonazor i, kroz njega, djela počinjena u stvarnom svijetu, a time i sam svijet, kvazimagična moć koja omogućava da se dohvati ono što se dohvaća (fizičkom ili ekonomskom) silom zahvaljujući svome specifičnom mobilizacijskom efektu (1979: 79).

Također iznosi tezu da je simbolička moć transformirani, to jest legitimirani oblik drugih oblika moći (1979:83), što vodi do zaključka da će onaj tko ima više ekonomske ili socijalne moći imati i više one simboličke – pravno govoreći, najviše simboličke moći imat će vlast. Budući da su simboli „instrumenti *par excellence* socijalne integracije; kao instrumenti znanja i komunikacije omogućuju društveni konsenzus koji fundamentalno doprinosi reprodukciji društvenog poretka“ (Bourdieu, 1979: 79), dolazimo do teze da osobe ili grupe s velikom količinom simboličke moći mogu tu moć koristiti kako bi kontrolirale društveni poredak i društvenu

podjelu moći u svoju korist. Pozitivnim označavanjem vlastitih karakteristika i negativnom stigmatizacijom onih koje smatraju nepoželjnima moćnije grupe vrše određeni oblik simboličkog nasilja, koje se manifestira kao ekonomsko i socijalno, a u ekstremnim slučajevima i fizičko nasilje nad potlačenom skupinom. Za ovakvu kontrolu moći važan je i pojam *doxe* – seta fundamentalnih, prerefleksivnih normi koje ne moraju biti eksplicitno izrečene nego su shvaćene kao „prirodne“ (Bourdieu prema Deer, 2013). Tako će negativan prikaz određenog „drugog“ nakon određenog vremenskog perioda proizvesti naizgled „prirodno“ uvjerenje da su karakteristike tipično vezane uz spomenutog „drugog“ loše i nepoželjne, dok su one vezane uz simbolički dominantnu skupinu „prirodno“ dobre. U vizualnim prikazima ovo se očituje u različitom kodiranju dobrih i loših likova na način da po njihovom izgledu možemo prepoznati tko pripada kojoj kategoriji. Princeze su lijepe i mlade – maćehe su stare i ružne; heroji su snažni mladići dok su pogrbljeni i bradati zli čarobnjaci i tako dalje. Kroz zapadnu povijest govorimo o patrijarhalnom društvu čija je vladajuća klasa sačinjena od kršćanske aristokracije, a simboličko nasilje koje je vršila nad nepoželjnim „drugima“ kulminiralo je u danas svima poznatom liku vještrice. U nastavku rada posvetit ćemo se analizi vizualnog prikaza vještrice u skladu s Bourdieuovom teorijom simboličke moći te pokušati razumjeti koji su stavovi i društvene prilike oblikovale njezinu vizualnu pojavu.

3. Simbolika lika vještrice

Većina će se povjesničara složiti da je pojam vještrice najbolje shvatiti kao inverziju – ona je figura koja ilustrira potpuno suprotno od onoga kako bi se dobri kršćani trebali ponašati (Vincent, 2019), što jasno prikazuje kako se kroz nju kanalizira simbolička moć. Vještica postaje simbol svega „drugog“, nasuprot čemu se još jače ističu društveno poželjne vrijednosti i karakteristike. Naeve navodi da mit o vještrici datira još od antike te se pojavljuje u raznim oblicima u mnogim pretkršćanskim društvima, međutim, prije 12. stoljeća Crkva na takva vjerovanja nije obraćala puno pažnje te je ideja postojanja vještica bila tretirana tolerancijom ili čak skepsom (1988: 3). Lik vještrice koji dominira zapadnjačkom kulturom zadnjih nekoliko stoljeća počinje se formirati u Njemačkoj u drugoj polovici 15. stoljeća, kada se koncept „coprnjice“ počinje tretirati kao stvarna prijetnja društvu. Zapadni lovovi na vještrice doći će do svog vrhunca između 15. i 17. stoljeća (Climentha, 2012) te će kao nasljeđe ostaviti lik vještrice kakav poznamo danas.

3.1. Rodna simbolika

Za početak treba istaknuti da je pojam vještrice izrazito oroden. Povijesno oko 75% osoba progonjenih u lovovima na vještrice bile su žene, s izuzetkom zema-

lja poput Islanda ili Estonije, gdje su osuđeni bili prvenstveno muškarci (Levack, 1987: 141). Većina literature korištene tijekom i za progone vještica žene prikazuje kao moralno i mentalno slaba bića koja lakše podliježu vražjem utjecaju jer su vođena dvojim seksualnim nagonima – zbog čega su ljudi tog vremena bili mnogo spremniji optužiti ženu za bacanje čini (Levack, 1987: 145). Neave ističe kako sam naziv *Malja za ubijanje vještica – Malleus Maleficarum*, u kojem Henrik Institoris i Jakob Sprenger skupljaju sve tadašnje znanje o vješticama i tome kako ih loviti, uzima ženski oblik. *Malleus* je igrao važnu ulogu u promicanju mita da su žene slabiji spol, mentalno i moralno, te su prema njemu sve žene potencijalno zla bića sposobna za nebrojene izopačenosti zbog svoje ranjivosti (1988: 8). Nadalje,

ženina takozvana defektivna priroda često je bila konstruirana kao nesavršen odraz ili „inverzija“ one muške. Očit znak ovoga bila je menstruacija, koja je trovala okoliš oko sebe, trujući ili prljajući objekte poput životinja, usjeva, pribora za kuhanje ili ogledala...Pretvarajući maternicu u svojevrsnu „Pandorinu kutiju“, klasične i srednjovjekovne antifeminističke struje promicale su dosljedan, elitni diskurs da je vještiče „zagađenje“ ukorijenjeno u ženskoj psihologiji (Owens, 2014: 57-58).

Iz perspektive simboličke moći lik vještrice proizlazi iz potrebe patrijarhalnog društva da ograniči i kontrolira žensku autonomiju. Prikaz koji potencijalno najbolje sažima sve elemente koje često pronalazimo u vještičkoj ikonografiji ovog perioda jest Dürerova *Vještica koja unatraske jaši kozu*, koja prikazuje голу stariću kako unatraske jaši kozu dok bježi od tuče sa štapom i preslicom u rukama (Neave, 1988). Neave ističe kako „nema ničega slabog ili submisivnog u liku čarobnice dok maše štapom i preslicom kao oružjem i leti otvorenih usta kao da će vrisnuti ili ukleti nekog. Značaj njezinih otvorenih usta postaje još jasniji kad se osvrnemo na dio *Malleusa* posvećen opasnostima ženskog glasa“ (1988: 4-5). Štap i preslica također su značajni jer je tkanje bilo jedno od rijetkih zanimanja kojima si je tadašnja žena mogla osigurati egzistenciju prije nego li im je rast komercijalne industrije tekstila počeo oduzimati poslove te se zbog uvođenja restriktivnih mjera mnogo njih moralo okrenuti prostituciji ili prosjačenju (Neave, 1988). Također uočavamo određeni strah od ženske seksualnosti, to jest od njenog oslobođenja, a „seksualne namjere vještica prikazivane su blizinom njihovih genitalija ili grudi faličkim simbolima poput grablji, koje su ponekad korištene i kao način prijevoza“ (Neave, 1988: 6). Dio ove ikonografije preživio je do danas u obliku metle kojom vještica noću leti, iako većina nije svjesna seksualnih konotacija koje ona nosi. Vještrice su često prikazivane gole, a njihova okupljanja ili sabati karakterizirani su kao orgije gdje bludniče s vragom i životinjama (Neave, 1988) te su često optuživane za korištenje magije kako bi zavele muškarce i podčinile ih svojoj volji. Prikazi sabata odražavaju i društveno „nepovjerenje prema ženama, to jest onome što bi mogle raditi kad ih nitko ne nadgleda ili im je dozvoljeno

sastati se u većem broju“ (Baker, 2018), što odražava patrijarhalni strah gubitka kontrole i moći. Spoto u svome radu podupire ovu tezu, ističući da postoji:

...savršeni kontrast između djevičanske figure majke i njene inverzije: senzualne figure vještice. Majka, odjevena i sklonjena u kućanstvu, stoji kao opozicija goloj vještiци koja stoji izvan sfere doma, stvarajući dihotomiju između zazidanog zatočeništva majčinstva i slobode vještice (2010:60).

Čaše, teglice i svima poznat vještiji kotao uključeni u ove slike predstavljaju sferu doma, gdje su žene najčešće boravile i stoga ondje predstavljale najveću opasnost, ali i ženinu zagađenu maternicu (Owens, 2014). Naposljetku, vjerovanja o „iskvarenoj maternici“ i strah od ženske nezavisnosti rezultiraju time da je vještica najčešće prikazana kao stara žena. S jedne strane, žene koje su ušle u menopauzu nisu se više čistile od otrovne menstrualne krvi, što ih je činilo lakom metom te u njima budilo kanibalističke nagone – specifično, želju za krvi i mesom kršćanske djece (Owens, 2014). Ali, možda ključno, u ovim prikazima pronalazimo „snažan strah od seksualno iskusne, seksualno nezavisne žene“ (Levack, 1987: 141). Mudre žene imale su još jedan tip opasnog znanja – znanje o kontracepciji i ženskom reproduktivnom sistemu (Middleberg, 2003:5), a „kontrola nad reproduktivnim aspektima mogla je biti viđena kao iskorištavanje moći, a petljanje u takve stvari bilo bi smatrano svetogrđem; stoga je stara, neshvaćena primalja koja pomaže mlađoj ženi...postala vještica“ (Spoto, 2010:58).

3.2. Utjecaj antisemitizma

Nadalje, moderna slika vještice ukorijenjena je u antisemitizmu. *Malleus Maleficarum* baziran je na *Malleus Judeorum* (*Malj koji ubija Židove*) koji je oko 1420. napisao John od Frankfurta (Owens, 2014) te je „manjak tolerancije s kojom su se Židovi kao prevladavajući „drugi“ suočavali u ranom srednjovjekovlju bio sličan onome koji su u kasnijem periodu doživljavale vještice“ (Climenthaga, 2012:121). Na mnogo načina lov na vještice nastao je kao kopija nasilja – doslovnog i simboličkog, koje su Europljani tokom prošlih stoljeća provodili nad Židovima. Obje su skupine optuživane za izazivanje oluja i bolesti, trovanje stoke te konzumiranje krvi i mesa kršćana tokom svojih „nesvetih“ rituala te su progonjeni i kažnjavani na slične načine (Owens, 2014). Specifično vezano uz krvne kletve, Vincent ukazuje:

Poput bavljenja magijom, krvna kletva jest optužba bazirana na inverziji. Kršćani slave euharistiju u kojoj se kruh i vino pretvaraju u tijelo i krv Isusa; krvna kletva je optužba prema kojoj Židovi krađu kršćansku djecu i koriste njihovu krv kako bi napravili vino i kruh. Radi se o jako specifičnoj optužbi, no ona je u skladu s trendom prikazivanja judaizma kao inverzije kršćanskih praksi – dok kršćani prihvaćaju Kri-

sta, Židovi ga odbijaju; dok su kršćani otkupljeni u Kristu, Židovi prihvaćaju vječno prokletstvo...vidimo kako je ovo paralelno načinu na koji su stvorene vještice (2019).

Nadalje, srednjovjekovna medicina stavljala je vještice i Židove u kategoriju „kanibalističkih melankolika“ budući da su „židovski muškarci i žene podjednako, poput vještica, bili asocirani s menstruacijom...Židovski muškarci navodno su snosili vještičju krivnju zbog svoje navodne kontaminacije „zagađenjem“ od strane „pasivne“ ženske reproduktivne psihologije“ (Owens, 2014: 67). Proučavajući vještičju ikonografiju, vidimo kako elementi židovske kulture jako rano postaju dio popularne slike – Owens ističe kako vještica iz Baldungovog *Vještičjeg sabata* otvara kotao na čijem se gornjem rubu nalazi pseudohebrejsko pismo, povezujući „otrovnu maternicu“ s idejom antikršćanskog zla (2014), a Schant ukazuje kako prikaz vještica koje plešu s demonima u *Vještice na sabatu* iz 1720. nalikuje plesanju hore (2020). Vizualno, vještice su obično prikazane s oštrim crtama lica koje oponašaju karikature Židova, odakle dolazi standardni šiljast nos i brada, kao i neuredna tamna kosa i crne oči (Baker, 2018), a povremeno zelena koža može se objasniti maslinastom puti koja je česta kod članova židovske zajednice, iako su sve ove karakteristike česte kod svih naroda Mediterana, ne samo Židova, kojima se najčešće pripisuju (SnappyDragon, 2021). Postoji više teorija o nastanku slavnog vještičjeg šešira, no većina će se teoretičara složiti da je trend započeo sa *judenhutom* – visokim, šiljastim šeširom kojeg su nosili Židovi u određenim dijelovima Europe oko 1250. kako bi se vizualno razlikovali od nežidovske populacije (Lubrich, 2015). Židovi su potencijalno najbolji primjer toga kako konstantno negativno prikazivanje određenih grupa i njihovih karakteristika negativno mišljenje o njima pretvara u *doxu*. Prema istraživanju Amishai-Maisels vještica je samo jedna od mnogih ekspresija antisemitističkih stereotipa, a društva koja su bila negativno nastrojena prema židovskim zajednicama prikazivala bi Židove kao izrazito čudovišne, što je s vremenom dovelo do toga da brojne kulture automatski vežu židovske karakteristike uz demone i vještice (Baker, 2018).

Ukratko, budući da je srednjovjekovna kršćanska misao sve nekršćanske grupe – Židove, vještice, heretike i muslimane, stavljala u jednu te istu grupu (Climenthaga, 2012), dvije već postojeće figure, židovski vrug i izopačena žena, s vremenom su se stopile i postale nerazdvojne:

Budući da su oboje bili odbačeni članovi društva, njihovi stereotipi zbliženi su asocijacijom... Budući da je židovska populacija obično živjela u izoliranim zajednicama na rubovima gradova ili u izoliranim zajednicama unutar većih gradova, europski vođe dobili su efektivan način da prikažu Židove kao opake prijetnje koje dolaze izvana te potaknu svoje građane da stanu na stranu centraliziranog autoriteta... U drugu ruku, u umjetničkim prikazima ženskih karakteristika kao prijetnje zajednici, rizik je bio usmjeren na opasnost iznutra (Baker, 2018).

4. Lik vještrice danas

No kako je ovaj lik preživio do danas i koja je njegova trenutna važnost? Važno je istaknuti da je ideja vještrice kakvu danas znamo rezultat namjernog i ciljanog ozloglašavanja potaknutog od strane vlasti koje se odvijalo tijekom rane modernosti. Baker sažima proces:

Ukratko, vještica je izmišljena kao alat kojim su uspostavljene vlasti rane moderne Europe napadale i ozloglašavale židovske zajednice i takozvane „devijantne“ žene društva te namjerno mijenjale kulturne percepcije...Na kraju, vješticija ikonografija postala je toliko opće poznata zbog truda koji su crkveni i državni vođe uložili u njeno širenje...Ovi vođe plaćali su umjetnicima da stvore slike vještica i koriste svoj utjecaj da rašire kult straha od vještica. Ukratko, vještica je stvorena kako bi potakla provođenje društvenih normi i zadržala red usprkos nekonvencionalnim članovima društva koji bi u suprotnom dovodili vlast u pitanje (2018).

Ključni alat za provođenje ovog simboličkog nasilja igrao je tiskarski stroj te je tiskarnica postala „savršeni inkubator za razvijanje slike vještrice“, koju je zatim poslala kroz vrijeme i prostor (Baker, 2018), sve do naše suvremene podsvijesti. Dolaskom prosvjetiteljstva, koje je stalo na kraj lovovima na vještrice, slika vještrice postala je znatno manje opaka, u nekim slučajevima se izmjenjujući sa onom vilinske kume te je evoluirala sve do standardnog kostima za Noć vještica. U posljednjih nekoliko desetljeća

na Zapadu se pojavljuje nova vještica. Jede tofu i organski uzgojeno povrće umjesto ukradenih penisa i kuhanih beba, živi u predgrađu umjesto u kući od kolača... ne štuje vruga no zaziva drevne božice i nostalgично govori o pred-kršćanskoj prošlosti, a njeni pokušaji da rekreira poganske ritualne neupitno su heretičke prirode (Rountree, 2004:211).

No vješticija ostavština, *doxa* koju je njen lik stvorio, i dalje je živa u Zapadnim društvima:

...naši antagonisti u medijima su i dalje često kodirani kao Židovi, a žene u poziciji moći, bilo političke, ekonomske ili općenito socijalne, često su etiketirane kao „vještrice“ u *ad hominem* napadima koji ignoriraju njihovu moć i pozadine kao potencijalne utjecaje. Za primjer židovskog kodiranja, pogledajmo zlu pomajku iz Disneyeve *Snjeguljice i sedam patuljaka* (1936) ili njenu noviju verziju – Majku Gothel iz *Vrlo zapetljane priče* (2012). U dizajnu oba lika, vidimo izraženi nos, prevelike tamne oči i teške kapke, šiljastu brađu te, s Gothel, tamnu kovrčavu kosu, kao i pohlepu i smrtonosnu opsesiju vlastitom djecom. Što se tiče židovskih muškaraca u istoj „vješticijoj“ ulozi, sjetite se Gargamela i štrumfova, škrtca kukastog nosa, velikih očiju, koji nosi halju i želi ukrasti i uništiti lijepu, homogenu zajednicu štrumfova... Brza Internet pretraga prikazat će slike premijerke Therese May prikazane poput Visoke Vještrice iz *Vještica* Roalda Dahla ili članke koji govore o tome kako je „Ding Dong the Witch is

Dead“ sviralo na londonskim radio stanicama kako bi se objavila vijest o smrti bivše premijerke Margaret Thatcher. U ožujku 2016., pristaša Bernija Sandersena slavno je pokrenuo vlastitu anti Hillary Clinton kampanju koristeći *hashtag* #BerntheWitch (Baker, 2018).

5. Zaključak

Zaključno, iako je figura vještice danas svedena na naizgled bezopasno biće iz bajke, negativne konotacije vezane uz nju i njene karakteristike ušle su u javnu svijest toliko duboko da više ne prepoznajemo otkud su došle, a odnosi moći koji su pokrenuli njeno stvaranje održavaju se i danas. Lik vještice ukorijenjen je u antisemitizmu i antifeminizmu – u potrebi da se uspostave i održe društvene norme i postojeći odnosi moći suprotstavljanjem „nas“ s pokvarenim i opasnim „drugima“. Sukladno Boudieuovom konceptu *doxe*, iako većina ne vjeruje da Židovi iz tajnosti upravljaju svijetom te će javno deklarirati da žene zaslužuju neovisnost, prepoznat će antagonistu, bilo u umjetnosti, medijima ili stvarnome svijetu, po njegovim „vještičjim“ karakteristikama – a u slučaju da ga moraju stvoriti, iste karakteristike nametnut će im se kao „prirodne“ za zlikovca. Proučavanjem procesa kojim je moderna slika vještice nastala i postala popularna uočavamo kako ciljana upotreba simboličke moći na štetu određene grupe simboličko nasilje pretvara u stvarno, fizičko, ekonomsko i političko nasilje, a jednom kad se ustanovi u podsvijesti, *doxu* je teško prepoznati, a kamoli primijeniti. Ipak, svima poznata crno odjevena starica kukastog nosa, maničnog smijeha i velikog apetita za jedenje djece nije završni oblik ovog lika. U suvremenoj literaturi i medijima ona postaje simbol povezanosti sa svojim precima, simbol ženske neovisnosti i mudrosti koji nije nestao unatoč stoljećima progona. Umjesto antagonistu koji živi izoliran od zajednice, suvremena vještica postaje glavni lik vlastite priče, navodeći na zaključak da se moć, simbolička i društvena, može vratiti onima kojima je oduzeta.

Popis literature

- Baker, E (2018). Witch Perspectives: Burning down the Old Standards, PIT Journal, 9. <https://pit-journal.unc.edu/content/witch-perspectives-burning-down-old-standards> (20. 4. 2022.)
- Bourdieu, P (1979). Symbolic Power, *Critique of Anthropology*, 13-14 (4), 77-85. <https://doi.org/10.1177/0308275X7900401307>.
- Climenhaga, L (2012). Imagining the Witch: A Comparison between Fifteenth-Century Witches within Medieval Christian Thought and the Persecution of Jews and Heretics in the Middle Ages, *Constellations*, 3 (2), 119-129. <https://doi.org/10.29173/cons17200>.
- Deer, C (2012). Doxa. U: Grenfell M. (ur.). Pierre Bourdieu: Key Concepts. Acumen Publishing, 114-125.

- Di Placido, D (2022). The 'Harry Potter' Anti-Semitism Controversy, Explained. *Forbes*, 5 siječnja. <https://www.forbes.com/sites/danidiplacido/2022/01/05/the-harry-potter-anti-semitism-controversy-explained/?sh=324b30cc6776> (20. 4. 2022).
- ET Canada (2022). Jon Stewart Says He 'Did Not' Accuse J.K. Rowling 'Of Being Anti-Semitic' YouTube, 6. 1. <https://www.youtube.com/watch?v=JIdo4Mi1XFI&t=140s> (20. 4. 2022).
- Levack, B. P (1987.). *The Witch-hunt in Early Modern Europe*. London & New York: Longman. <https://archive.org/details/witchhuntinearly0000leva>. (18. 5. 2022)
- Lubrich, N (2015). The Wandering Hat: Iterations of the Medieval Jewish Pointed Cap, *Jew History*, (29), 203–244. <https://doi.org/10.1007/s10835-015-9250-5>.
- Middleberg, M. I (2003). *Promoting Reproductive Security in Developing Countries*. New York: Plenum.
- Neave, D (1988). The Witch in Early 16th-Century German Art, *Woman's Art Journal*, 9 (1), 3–9. <https://doi.org/10.2307/1358356>.
- Owens, Y (2014). The Saturnine History of Jews and Witches, *Preternature: Critical and Historical Studies on the Preternatural*, 3 (1), 56–84. <https://doi.org/10.5325/preternature.3.1.0056>.
- Rountree, K (2004). The New Witch of the West: Feminists Reclaim the Crone, *The Journal of Popular Culture*, 30 (4), 211 – 229. https://doi.org/10.1111/j.0022-3840.1997.3004_211.x.
- Shachat, E (2020). The Antisemitic History of Witches. *heyalma*, 29. 10. <https://www.heyalma.com/the-antisemitic-history-of-witches/> (20. travnja 2022.).
- SnappyDragon (2021). Is a Halloween witch costume antisemitic? Jewish dress historian explains noses, hats, and more. *YouTube*, 15. 10. <https://www.youtube.com/watch?v=y63QkEhp0Q4&list=LL&index=2> (20. travnja 2022).
- Spoto, S. I. (2010). Jacobean Witchcraft and Feminine Power, *Pacific Coast Philology*, (45), 53-70. <http://www.jstor.org/stable/41413521>.
- Vincent, A (2019). an Expert Explains... Witch Hunts and Blood Libel. *University of Chester*, 30. 10. <https://www1.chester.ac.uk/news/expert-explains%E2%80%A6-witch-hunts-and-blood-libel> (20. 4. 2022).

Nasilje nad ženama

Kristina Kožarević

Filozofski fakultet u Osijeku
Diplomski studij sociologije i pedagogije
kristina.kozarevic@gmail.com

Pregledni rad

Sažetak

Autorica u radu analizira pojam nasilja nad ženama. Svrha rada je uvid u raširenost ove vrste nasilja, upoznavanje sa različitim vrstama nasilja nad ženama te kako najbolje postupiti u takvim situacijama. Nakon uvodnog prikaza definicija nasilja nad ženama navodi oblike nasilja nad ženama. Nadalje, govori zašto žrtve nasilja ipak ostaju sa svojim zlostavljačima iako nasilje postoji te koji su načini pomoću kojih zlostavljač manipulira svojom žrtvom. Slijedi prikaz statističkih podataka i podataka prikupljenih iz raznih istraživanja koji govore o učestalosti postojanja i vrsta nasilja nad ženama. Nakon toga, slijede moguće posljedice nasilja, ali i kako se može pristupiti takvim slučajevima. Ističu se i dva ključna koncepta važna za borbu protiv nasilja nad ženama, a to su Istanbulska konvencija, kao i Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad ženama. U konačnici, rad se zaokružuje zaključnim riječima koje potiču važnost edukacije, osviještenosti i borbe protiv navedenog globalnog problema.

Ključne riječi: nasilje, žrtve nasilja, femicid, posljedice nasilja

1. Uvod

Nasilje je nad ženama danas vrlo poznat pojam o kojemu se sve više govori, kako u privatnosti, tako i u javnosti. Kako bi se spomenuti pojam mogao što bolje objasniti, potrebno ga je za početak definirati. Ujedinjeni narodi navode definiciju nasilja nad ženama kao „svako rodno uvjetovano nasilje koje uzrokuje ili bi moglo uzrokovati fizičku, seksualnu ili psihičku štetu ženama, uključujući prijetnje, prisilu ili proizvoljno lišenje slobode, bilo da se događa u javnom ili privatnom životu (Postposm). Takva je vrsta nasilja nažalost prisutna u svim kulturama i navodi se kako je to zbog tradicionalnog gledišta na žene kao da su one vlasništvo muškarca (Sigurno mjesto, 2022). O spomenutome govori i Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske (2022) gdje se ističe kako je upravo nasilje nad ženama najrašireniji oblik ugrožavanja osnovnih ljudskih prava. S prethodno navedenim slaže se i Agencija Europske unije za temeljna prava (2014) koja ističe kako nasilje nad ženama povređuje njihova temeljna prava u vidu jednakosti, dostojanstva i samog pristupa pravosuđu. Mrežna stranica Sigurno mjesto (2022) navodi i razlo-

ge zašto je neprihvatljivo nasilje prema ženama. Navodi kako takvo nasilje utječe na sve, ogromnih je razmjera i time se krše ljudska prava. Navode i to da nasilje nad ženama pridonosi generalno porastu nasilja i da se nasilje prema ženama često ne prepoznaje kao problem jer većina smatra kako je žena sama kriva i da je to privatna stvar u koju se drugi ne trebaju miješati. Ovi razlozi obuhvaćaju dosta velik koncept samog nasilja nad ženama i osvrću se na nekoliko važnih sfera života. U ovom radu govorit će se prvenstveno o tome koji su to oblici nasilja nad ženama. Spomenut će se i zašto žrtve nasilja ostaju sa svojim zlostavljačima te koje su metode manipuliranja žrtvom. Priložit će se i razni statistički podaci i podaci iz istraživanja koji pokazuju poražavajuće podatke o nasilju nad ženama. Nakon podataka navest će se koje su to posljedice nasilja, kao i kako pomoći ženi koja trpi nasilje te o sigurnim kućama, zaštitnim mjerama i prevenciji. Spomenut će se i Istanbulska konvencija kao ključni dokument u borbi protiv nasilja nad ženama i Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad ženama te će rad biti zaokružen sažetim zaključkom.

2. Oblici nasilja nad ženama

Postoje mnogi oblici nasilja nad ženama koji su podijeljeni u nekoliko kategorija, a to su:

- Psihičko nasilje (primjena psihičke sile koja je prouzročila osjećaj straha, ugroženosti, npr. vrijeđanje, psovanje, verbalno uznemiravanje)
- Fizičko nasilje (primjena fizičke sile bez obzira je li nastupila fizička ozljeda ili ne, npr. guranje, udaranje, gađanje predmetima)
- Ekonomsko nasilje (oštećenje ili uništenje osobne i zajedničke imovine, oduzimanje prava korištenja imovine i zapošljavanja)
- Seksualno nasilje (bilo koji seksualni čin, pokušaj ostvarenja čina, neželjeni seksualni komentar koji je usmjeren protiv osobe)
- Seksualno uznemiravanje/napastovanje (neželjena spolna ponašanja koja ne uključuju nužno fizički dodir, ali osobu dovodi u neugodan i ponižavajući položaj i sram, npr. neželjeni verbalni seksualni prijedlozi, neželjeni pozivi, neprikladna pažnja)
- Silovanje (najteži oblik seksualnog nasilja, mogu se razlikovati: silovanje u braku, silovanje u vezama, silovanje od nepoznate osobe, grupno silovanje, silovanje u oružanim sukobima i ratu)
- Incest (sudjelovanje u seksualnoj aktivnosti ili brak sa bliskim članom obitelji); (Sigurno mjesto, 2022)
- Nasilje na radnom mjestu (žene koje su otpuštene zbog moguće trudnoće, manje plaćene za isti rad nego muškarci)

- Institucionalno nasilje (ometanje, odgađanje ili sprečavanje žena u ulasku u javni život)
- Simbolično nasilje (prikupljanje stereotipa, informacija i vrijednosti koji prenose i podržavaju činjenicu da se odnosi temelje na nejednakosti); (Postposm)

Osim navedene podjele i različitih vrsta nasilja koja se vrše nad ženama diljem svijeta, potrebno je između ostalog navesti i fenomen koji se naziva „femicid“. Često je definiran kao „namjerno ubijanje žena i djevojaka zato što su žene“ (Blažinović Grgić, 2022). Naime, femicid je naziv za praksu ubijanja djevojčica i žena zbog njihova spola i to se može počinuti od strane javnih ili pak privatnih počinitelja. Najčešće to se događa kao rezultat mučenja i nasilja od strane njihovih intimnih partnera, kao i pogublivanje žena zbog mizoginije, u ime časti i mnoga druga ubojstva žena koja su povezane sa zastarjelim i štetnim praksama (European Institute for Gender Equality, 2022). U Hrvatskoj je femicid u rastu, podaci iz 2021. godine pokazuju kako je u 14 od 30 slučajeva ubojstva bila ženska osoba, a od njih 14 je 11 ubila njihova bliska osoba (Blažinović Grgić, 2022).

3. Zašto žrtve nasilja ostaju sa svojim zlostavljačima?

Neki od čestih razloga zbog koji žene ipak odlučuju ostati sa nasilnicima su sljedeći:

- često postoji strah od smrti ili da će se zlostavljanje povećati ako odu
- zlostavljači mnogo puta ulažu veliki napor kako bi žrtve zadržale s njima
- zlostavljači vrlo vješto znaju uvjeriti žene kako su one krive za nasilje koje im oni zadaju
- društvo generalno ne čini dovoljno toga kako bi se zaštitila žrtva
- žene koje prežive nasilje ponekad žele da prestane nasilje, no ne i veza sa nasilnikom
- žene često ostaju sa nasilnicima jer vjeruju kako ne mogu preživjeti same zbog financijskih ili nekih drugih razloga (Sigurno mjesto, 2022)
- mnoge žrtve imaju i nisku razinu samopouzdanja koje smanjuju njihovo vjerovanje u samostalni uspjeh i bijeg iz nasilja
- velika većina žena mišljenja je kako im zapravo nitko ne može pomoći (Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, 2022)

U skladu s razlozima ostajanja žrtava s njihovim nasilnicima, potrebno je i navesti neke od razloga zašto žrtve ne prijavljuju svoje nasilnike, a oni su:

- strah od počinitelja
- nepovjerenje u nadležne institucije

- niske kazne za počinitelje
- strah da će ih se okriviti za preživljeno iskustvo
- osjećaj krivnje i neodgovornosti
- strah da im nitko neće vjerovati
- ukoliko su počinitelji žrtvi poznate ili bliske osobe (Sigurno mjesto, 2022)

Što se tiče karakteristika zlostavljanih žena, nasilje pogađa sve tipove žena bez obzira na njihovu dob, ekonomski status, obrazovanje, kulturu, seksualnu orijentaciju, tjelesno stanje ili socijalni status (Sigurno mjesto, 2022).

4. Metode manipuliranja žrtvom

Postoje i neke od metoda koje zlostavljači koriste kako bi manipulirali žrtvom zarad njihove koristi. Neke od njih su:

- prijetnja kako će ubiti žrtvu, njihovu djecu ili savjetnicu/ka
- prijetnja samoubojstvom ukoliko ga žrtva ostavi
- prijetnja kako će žrtvi oduzeti njezino pravo na skrbništvo nad djecom
- uznemiravanje žrtvinih članova obitelji i prijatelja/ica
- plač i jadanje kako ne može živjeti bez žrtve
- obećanja kako će zlostavljanje prestati
- obećanje kako će potražiti stručnu ili neku drugu pomoć
- ponekad naglo postaju pobožni (Sigurno mjesto, 2022)

5. Statistički podaci i podaci iz istraživanja

Razni podaci iz prikupljenih statistika i istraživanja pokazuju poražavajuće rezultate kada je u pitanju nasilje nad ženama. Agencija Europske unije za temeljna prava (2014) navodi da je svojim istraživanjem došla do zaključka koji govori kako je nasilje nad ženama izuzetno raširena i najčešće neprijavljena povreda ljudskih prava u cijeloj Europskoj uniji. Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske (2022) ističe podatke UN-a koji govore da je polovica svih žena koje su ubijene stradale od strane svojih bivših ili sadašnjih partnera. Također, navode i to da je u Hrvatskoj jedna žena fizički zlostavljana čak svakih petnaest minuta i da najveći broj nasilja ipak ostaje neregistriran. Prema statističkim podacima koje je iznijela PU Vukovarsko-srijemske županije, može se govoriti kako se Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji najviše koristio u intervencijama zbog psihičkog nasilja, zatim tjelesnog nasilja, a nakon toga ekonomskog nasilja. Kada je u pitanju starost osobe počinitelja obiteljskog nasilja, to su najčešće muškarci u dobi od 31 do 50 godina. Žrtve su obiteljskog nasilja pretežito žene u dobi od 31 do 50 godina ili pak one

koje su mlađe od 18. godina. U najvećem broju slučajeva obiteljsko nasilje događa se unutar bračne zajednice, uglavnom muž koji je nasilan prema supruzi (Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, 2022).

Usmjeravajući se na seksualno nasilje, mrežna stranica Sigurno mjesto (2022) navodi kako je to vrsta nasilja nad ženama koje je najmanje prijavljivani zločin, ali i vrsta nasilja koja u konačnici ima najviši nivo tamnih brojki. „Na jedno prijavljeno silovanje dolazi čak 15-20 neprijavljenih slučajeva silovanja, dok kod obiteljskog nasilja na 1 prijavljeno dolazi 10 neprijavljenih slučajeva“ (Sigurno mjesto, 2022). Također, na spomenutoj mrežnoj stranici navode se i službeni podaci Ministarstva unutarnjih poslova o obiteljskom nasilju koji pokazuju da je „svake godine prijavljeno između 11 500 i 17 500 počinitelja, žene su žrtve u 64-71%“ (Sigurno mjesto, 2022).

Provedeno je i važno istraživanje Agencije Europske unije za temeljna prava (2014) koja je istraživala nasilje nad ženama putem intervjua koji se proveo na 42 000 žena diljem članica Europske unije. Podaci istraživanja pokazuju da:

- 33 % žena doživjelo je fizičko i/ili seksualno nasilje od 15. godine života
- 22 % njih doživjelo je fizičko i/ili seksualno nasilje od partnera
- 5 % svih žena bilo je silovano
- 43 % žena doživjelo je neku vrstu psihološkog nasilja bilo od sadašnjeg ili prethodnog partnera, poput javnog poniženja, zabrane da napusti kuću ili zaključavanja, prisiljavanja na gledanje pornografskog sadržaja, prijetnje nasiljem
- 33 % žena doživjelo je fizičko ili seksualno nasilje u djetinjstvu od strane odrasle osobe
- 12 % njih doživjelo je seksualno nasilje u djetinjstvu od čega su pola počiničili nepoznati muškarci koji pokazuju svoje genitalije i diraju genitalije ili grudi djeteta
- 18 % žena doživjelo je uhođenje od 15. godine života
- 55 % svih žena doživjelo je neki oblik seksualnog uznemiravanja. 32 % svih žrtava seksualnog uznemiravanja izjavilo je da je počinitelj bio njihov nadređeni, kolega ili klijent (Agencija Europske unije za temeljna prava, 2014: 1-2).

Također, navodi se i da „polovica žena izbjegava određene situacije ili mjesta, barem ponekad, zbog straha od mogućeg tjelesnoga ili seksualnog napastovanja“ (Agencija Europske unije za temeljna prava – Nasilje nad ženama: istraživanje provedeno diljem Europske unije, 2014: 14).

6. Posljedice nasilja

Nasilje nad ženama koje se opetovano ponavlja kroz duži period, ali i ono koje se možda dogodilo samo jedanput, dovodi najčešće do različitih teških posljedica po zdravlje žena. Kao posljedice mogu se navesti nesаница, poremećaj prehrane, ozljede koje su nastale tijekom nasilja, posttraumatski stresni poremećaj, anksiozni poremećaj, depresija, pa čak i neočekivana trudnoća, pobačaj ili spolno prenosive bolesti koje u krajnjem i najgorem slučaju mogu dovesti do ubojstva ili samoubojstva (Postposm, 2022).

7. Kako pristupiti situaciji nasilja nad ženama

Ženi koja trpi nasilje može se najbolje pomoći prvenstveno pružajući joj podršku na način da ju se ne osuđuje, napada niti govori što treba raditi. Također, treba ju saslušati i pokazati joj kako ona nije sama. Može joj se pomoći na način da se pronade odgovarajuća stručna pomoć ukoliko je potrebna. Ako se žena priprema da pobjegne od svog nasilnika, može joj se pomoći na način da zajednički smisle siguran plan bijega (Sigurno mjesto, 2022).

Jedan od planova bijega mogu uključivati i bijeg u sigurnu kuću. One svojim korisnicima i njihovoj djeci pružaju privremeni smještaj koji je siguran, no najčešće nude i brojne druge usluge, kao što je psihološko savjetovanje i emocionalna podrška, ali i zdravstvena i pravna pomoć kao i pomoć u pronalaženju novog smještaja i zapošljavanju (Bakić i sur., 2017, prema WHO, 2009). U skladu s navedenim, žalosno je istaknuti i to da kad je u Hrvatska u pitanju, situacija za sigurne kuće dosta loša jer je njihovo financiranje ugroženo na način da se ne odvajaju dovoljno sredstava za njihov rad (Udović, 2021).

Jedan od pristupa situaciji nasilju nad ženom može uključivati i propisivanje određenih zaštitnih mjera za žrtvu nasilja. Neke od zaštitnih mjera koje se mogu zatražiti su mjera zabrane približavanja žrtvi obiteljskog nasilja, zatim mjera zabrane uznemiravanja ili uhođenja te iste osobe, mjera udaljenja od kuće, stana ili drugog stambenog prostora u kojoj žrtva boravi, te se također može tražiti i mjera obveznog psihosocijalnog tretmana i ukoliko ovisnost postoji, onda i mjera obveznog liječenja od ovisnosti (Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, 2022, - prema čl. 11. st. 2. Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji).

Razne situacije nasilja nad ženama dobar su primjer za usmjeravanje na prevenciju takvih postupaka kod drugih žena ili ponovnog ponavljanja nasilja kod žena koje su nasilje već doživjele. Potrebno je povećati resurse za jačanje same prevencije i odgovora na seksualno nasilje i nasilje od strane intimnih partnera, posebice u primarnoj prevenciji da bi se spriječilo pojavljivanje nasilja (Postposm, 2022). Važ-

na je u međuresorna suradnja, veća edukacija stručnjaka koji se bave upravo ovom problematikom, kao i terapijski programi za žrtve, ali i počinitelje nasilja, besplatna pravna pomoć i sredstva za osiguranje stalnog dežurstva SOS telefona (Hrvatski sabor, 2019). Za veću međuresornu suradnju može dakako doprinijeti i Istanbulska konvencija (Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku).

8. Istanbulska konvencija

Drugim riječima, u pitanju je „Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji, potpisana je u Istanbulu u svibnju 2011. pod okriljem Vijeća Europe“ (Petković, 2019: 119). Konvencija je usmjerena na žrtvu, odnosno ženu i samim time iznosi opsežan popis svih prava koja ona dobiva ukoliko stekne status žrtve. Na nasilje Istanbulska konvencija gleda kao na rezultat patrijarhalnog društvenog sustava koji je doveo do nejednakih odnosa moći između žena i muškaraca gdje su muškarci imali dominaciju nad ženama (Petković, 2019). Prema konvenciji, nasilje u obitelji odnosi se na „sva djela tjelesnog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog nasilja koja se događaju u obitelji, kućanstvu, između bivših ili sadašnjih bračnih drugova ili partnera, neovisno o tome dijeli li počinitelj ili je dijelio prebivalište sa žrtvom“ (Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku, 2022: 4). Ono čemu se Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku (2022) nada jest to da se više takvih djela kategorizira unutar Kaznenog zakona kao kazneno djelo, a ne kao prekršajno djelo. Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske (2014) ističe i koje su to svrhe Konvencije:

- a) zaštititi žene od svih oblika nasilja te spriječiti, progoniti i ukloniti nasilje nad ženama i nasilje u obitelji
- b) pridonijeti suzbijanju svih oblika diskriminacije žena i promicati punu ravnopravnost
- c) izraditi sveobuhvatni okvir, politike i mjere za zaštitu i pomoć svim žrtvama nasilja nad ženama i nasilja u obitelji
- d) promicati međunarodnu suradnju radi suzbijanja nasilja nad ženama i nasilja u obitelji
- e) pružiti potporu i pomoć organizacijama i tijelima nadležnim za provedbu zakona (Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske, 2014: 7)

9. Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad ženama

Kako je ovo vrlo prisutan slučaj u cijelom svijetu i tema o kojoj se treba sve više pričati, odabran je i jedan dan u godini koji se usmjerava na borbu protiv nasilja

nad ženama - 25. studeni je datum koji je izabran za obilježavanje Međunarodnog dana borbe protiv nasilja nad ženama. Naime, ovaj datum simbolično je izabran u znak sjećanja na sestre Mirabal, političke aktivistkinje koje su 25. studenog ubijene zbog borbe za demokraciju i revolucionarne faktivnosti. Europski parlament (2020) navodi kako svoje zgrade na Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad ženama osvjetljavaju narančastom bojom pod kampanjom „Orange the world“ iz razloga što navedena boja simbolizira svjetliju budućnost koja je oslobođena nasilja, te demonstraciju solidarnosti kako bi se uklonili svi oblici nasilja (UNESCO, 2021).

10. Zaključak

Zaključujući ovaj rad završnim riječima, može se reći kako je ovo tema koja je sve više prisutna u društvu i o kojoj je potrebno i dalje sve više pričati. Mnogi podaci pokazuju kako većina nasilja koja se događaju nad ženama ostaju neprijavljena i zataškana, a problemi neriješeni. Takvo nerješavanje nasilja dovodi do brojnih i teških posljedica pa čak i do onih kobnih. Zbog toga je potrebno više ulagati u usluge koje se bave zaštitom žena od nasilja i u institucije koje se time bave i koje osiguravaju bilo siguran smještaj, psihološku ili pravnu pomoć. Potrebno je usmjeriti se i na prevenciju, edukaciju i pružanje adekvatne pomoći koja je potrebna žrtvama nasilja. Za kraj bi se mogao istaknuti jedan kratki tekst koji navodi Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske (2022): „Često se kaže da je „šutnja zlato“. No šutjeti o nasilju u obitelji, bilo u Vašoj vlastitoj, susjedovoj ili tek nekoj Vašeg poznanika u ovom slučaju nije mudar potez. Nećete učiniti dobro djelo ako odlučite preći preko saznanja o nasilju, imajući za ispriku kako se ne želite petljati u privatne stvari, ali ako se odvažite i prijavite nasilnika prekinut ćete agoniju koja možda traje godinama; možda ćete nekom djetetu omogućiti ljepše djetinjstvo, vratiti mu osmijeh na lice, izmučenu ženu iščupati iz „ralja nasilnika“, a prije svega, možda ćete spasiti nečiji život. To je nagrada koja se ni sa čim ne može mjeriti, Vaš herojski potez koji će vječno biti utkan u nečije srce. Stoga, nemojte ignorirati nasilje! Prijavite ga na broj 192“.

Popis literature

- Agencija Europske unije za temeljna prava, 2014. Nasilje nad ženama: istraživanje provedeno diljem Europske unije. Luxembourg, Ured za publikacije Europske unije. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-at-a-glance-oct14_hr.pdf (6. 5. 2022.)
- Agencija Europske unije za temeljna prava, 2014. Nasilje nad ženama: svaki dan i svugdje. Beč/Bruxelles. https://fra.europa.eu/sites/default/files/press-release-violence-against-women_hr_1.pdf (6. 5. 2022.)

- Bakić H, Ajduković D i Barić Ž (2017). Uloga sigurne kuće u osnaživanju žena koje su preživjele partnersko nasilje. *Ljetopis socijalnog rada*, 24 (1), 73-99, <https://doi.org/10.3935/ljsr.v24i1.157> (5. 5. 2022.)
- Blažinović Grgić J (2022). *Femicid kao najekstremniji oblik rodno uvjetovanog nasilja*. Lexpera, Zagreb. <https://www.iusinfo.hr/aktualno/u-sredistu/49552> (6. 5. 2022.)
- European Institute for Gender Equality, 2023. *Femicid*. <https://eige.europa.eu/hr/taxonomy/term/1128> (8. 5. 2022.)
- Europski parlament, 2020. *Recimo NE nasilju nad ženama*. Mrežna stranica. <https://www.europarl.europa.eu/news/hr/headlines/society/20201119STO92007/recimo-ne-nasilju-nad-zenama> (8. 5. 2022.)
- Hrvatski sabor, 2019. *Održana tematska rasprava o stanju sigurnog smještaja za žene i djecu žrtve obiteljskog nasilja u Hrvatskoj*. <https://www.sabor.hr/hr/press/priopcenja/odrzana-tematska-rasprava-o-stanju-sigurnog-smjestaja-za-zene-i-djecu-zrtve> (6. 5. 2022.)
- Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, 2022. *Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad ženama*. <https://mup.gov.hr/policijske-uprave/medjunarodni-dan-borbe-protiv-nasilja-nad-zenama-143039/140456> (8. 5. 2022.)
- Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku, 2023. *Sve što trebate znati o Konvenciji Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji*. Zagreb. https://mrosp.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/MDOMSP%20dokumenti//Istanbulka_letak_FINAL.pdf (6. 5. 2022.)
- Petković K (2019). Analiza diskursa Istanbulske konvencije. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 16 (1), 119-154, <https://doi.org/10.20901/an.16.06> (12. 4. 2023.)
- Postposm, *Vrste suvremenog nasilja nad ženama*. Mrežna stranica. <https://www.postposmo.com/hr/tipos-de-violencia/> (6. 5. 2022.)
- Sigurno mjesto, *12 razloga zašto je nasilje prema ženama neprihvatljivo*. Mrežna stranica. <http://www.sigurnomjesto.hr/rad-na-prevenciji-i-suzbijanju-nasilja/12-razloga-zasto-je-nasilje-prema-zenama-neprihvatljivo/> (8. 5. 2022.)
- Sigurno mjesto, 2022. Česta pitanja vezana uz nasilje nad ženama. Mrežna stranica. <http://www.sigurnomjesto.hr/savjetovanje/cesta-pitanja/> (8. 5. 2022.)
- Sigurno mjesto, 2022. *Oblici nasilja nad ženama*. Mrežna stranica. <http://www.sigurnomjesto.hr/savjetovanje/oblici-nasilja/> (6. 5. 2022.)
- Sigurno mjesto, 2022. *Statistika – Rasprostranjenost nasilja nad ženama*. Mrežna stranica. <http://www.sigurnomjesto.hr/rad-na-prevenciji-i-suzbijanju-nasilja/statistika/> (8. 5. 2022.)
- Udović S (2021). *Situacija sa sigurnim kućama u Hrvatskoj je loša, potrebna je bolja zakonska regulativa i izdašnije financiranje*. Torpedo media, Rijeka <https://torpedo.media/sanja-udovic-situacija-sa-sigurnim-kucama-u-hrvatskoj-je-losa-potrebna-je-bolja-zakonska-regulativa-i-izdasnije-financiranje/> (8. 5. 2022.)
- UNESCO, 2021. *Orange the World Campaign*. <https://en.unesco.org/commemorations/eliminationofviolenceagainstwomenday/orangetheworld> (12. 4. 2023.)
- Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske, (2014). *Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji*. Zagreb. <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/images/pdf/Publikacija%20Konvencija%20Vije%C4%87a%20Europe%20o%20spre%C4%8Davanju%20i%20borbi%20protiv%20nasilja%20nad%20C5%BEenama%20i%20nasilja%20u%20obitelji.pdf> (6. 5. 2022.)

Tetovaže kroz prizmu tradicije i ženske emancipacije

Monika Meter

Sveučilište u Zadru, Odjel za sociologiju

Diplomski studij povijesti i sociologije

monikameter545@gmail.com

Pregledni rad

Sažetak

U kontekstu modernizacijskih i globalizacijskih procesa sam se odnos prema tetovažama promijenio te se one više ne smatraju obilježjima marginaliziranih, već modnim i estetskim trendom. Shodno tome, svrha je ovog rada dati uvid u položaj tradicionalnih tetovaža u današnjim društvima gdje dolazi do značajnih promjena njihova značenja, pri čemu više nemaju ulogu definiranja pripadnosti pojedinoj grupi, već su odraz osobnog identiteta. Osim toga, rad predstavlja i značaj koji su tetovaže odigrale u procesu emancipacije žena, predstavljajući ih s jedne strane kao alat promicanja patrijarhalnosti, a s druge kao alat borbe protiv fetišizacije ženskog tijela. U tom će se kontekstu objasniti i promjena značenja vezanih uz tradicionalne tetovaže kod žena kroz uvid u niži stupanj religioznosti te viši stupanj obrazovanja mladih žena, koje kao posljedica tetoviranja jasno iskazuju snagu te kontrolu nad vlastitim tijelom.

Ključne riječi: tetoviranje, marginalizacija, identitet, individualnost

1. Uvod

Tetoviranje je već stoljećima način označavanja vlastita tijela koji odražava individualne motive, ali i snažne kulturne te društvene utjecaje. Shodno tome, pojavljuje se u gotovo svim kulturama svijeta, a pri tome u nekima čak i prije 12 000 godina (Takač i Pilijski, 2012). Premda se danas tetovaže u prvom redu vežu uz potrebu pojedinaca za izražavanjem vlastitih stavova i ukusa, odnosno identiteta, njihova je primarna uloga bila stvaranje distinkcija među različitim grupama i kulturama. Bile su simboli povezanosti i zajedničke pripadnosti, čime su kao fizički simbol označavale vjerovanja grupe (Takač i Pilijski, 2012). Osim toga, koristile su se i u brojnim religijskim ritualima i obredima prijelaza u kojima su mladi postajali punopravni članovi zajednice (Carmen i Guitarski, 2012) ili su pak bile simbol bračnog, odnosno društvenog statusa. Primjer toga istaknuo je već i Emile Durkheim, koji je među australskim plemenima uočio značaj tetovaža kao simbola zajednice i zajedničke religije naglasivši da su na taj način ljudi „udruženi

u zajedničkom životu...navedeni da na tijelu crtaju ili urezuju slike koje podsjećaju na zajedničko življenje“ (Durkheim, 2008:273). Samim time one predstavljaju „svjesnu tjelesnu modifikaciju povijesno uvjetovanu okolinom i kulturom“, a čime utječu na kolektivni identitet (Haluga i Sviličić, 2020: 144). Slijedom toga ovaj će esej istaknuti značaj tradicijskih tetovaža i njihovu transformaciju uvjetovanu modernizacijskim i globalizacijskim procesima, ali i način na koji tetovaže tvore simbol emancipacije i ženskog identiteta u patrijarhalnom društvu.

2. Tetovaže kao odraz tradicije

Za početak valja istaknuti da, premda same tetovaže imaju dugu tradiciju, zapravo su sve do posljednjih 50-ak godina bile izrazito društveno nepoželjne, pri čemu se njihovo postojanje na koži pojedinca vezalo uz pripadnost marginaliziranim društvenim skupinama, što je posebice bilo izraženo u društvima zapadne Europe i Sjeverne Amerike. S obzirom na činjenicu da su se općenito povezivale s ljudima niskog morala te loše kulture (Martí, 2010), kočile su uspon na društvenoj ljestvici, međutim, situacija se počinje drastično mijenjati 80-ih godina 20. stoljeća kao posljedica modernizacijskih i globalizacijskih procesa. Od tabu teme do estetskog ukrasa, tetovaže su postale najpoželjniji trend čije su širenje potaknule filmske i glazbene zvijezde koje su tetovaže promatrali kao alat samoizražavanja. Više nisu bile samo vizualni prikaz dinamične veze s društvom (Patterson i Schroeder, 2010), već su postale „puki hir pojedinaca“ (Čuturić, 2016: 123), odnosno „način ukrašavanja tijela“ koji se može smatrati lijepom umjetnošću (Bašić, 2020:3). Utjecaj modnih kretanja oblikovao je tetovaže kao modni dodatak koji kao takav više nema dublje kulturno značenje, već u sklopu modernosti, koja je prema Baumanu „individualizirana, privatizirana verzija“ (2011:15), postaje moderna praksa koja ljudima svake dobi omogućuje individualni izričaj (Carmen i Guitar, 2012), tako djelujući unutar modernog svijeta „beskonačno posebne osebnosti“ (Zeman, 2004:27).

Modernizacija procesa tetoviranja zasigurno je jedan od ključnih faktora koji je pridonio značaju cijelog fenomena. Razvojem mehanizacije te kemijske industrije, koja je omogućila stvaranje boja i otvorila širi spektar mogućnosti za ljubitelje tetovaža, dolazi do povećanja učestalosti tetoviranja (Carmen i Guitar, 2012). Od primitivnih igala te ručnog ubadanja pojedinačnih rupica na koži, do automatskih mašina za nanošenje boje, od korištenja čađe i sline, do boja visoke pigmentacije sigurne za kožu čovjeka, kultura tetoviranja doživjela je modernizacijski uspon koji je utjecao na rast njezine popularnosti (Takač i Pilija, 2012). Upravo su to elementi koji su u skladu s procesom modernizacije kakvim ga smatra Zeman, pri čemu značajno mjesto u samom toku modernizacije zauzimaju znanost i tehni-

ka kao „glavna oruđa napretka“ (2004:20). Međutim, modernizacija se ne odnosi isključivo na tehnički napredak, već na „ukupnost onoga što čini moderan život“, a što uključuje i „način života“, ali i „pogled na svijet“ (Zeman, 2004:18). Stoga u proučavanju razvoja kulture tetoviranja treba sagledati elemente na koje su modernizacija i globalizacija kao posljedice „ideoloških i/ili kulturnih činilaca“ (Sklarir, 2003:36) imale puno značajniji utjecaj, odnosno valja se odmaknuti od fizičkih promjena samog procesa tetoviranja i uočiti kakav značaj tetoviranje nosi danas, posebice kada se u obzir uzmu tradicionalni običaji.

Osvrnimo se primjerice na običaj široko zastupljen među katolicima u središnjoj Bosni i Hercegovini, a koji datira još iz razdoblja vladavine Osmanskog Carstva. *Sicanje*, tj. *bocanje*, bio je običaj ucrtavanja simbola katoličke vjere poput grančica i križeva na ruke, dlanove i prste mladih katolkinja sa svrhom obrane od osmanskih osvajača, ali i ono važnije, kao fizički prikaz vjere. Provodilo se tradicionalnim metodama tetoviranja uoči blagdana svetog Josipa i svetog Ivana Krstitelja, čime se dodatno potvrđivala vjerska podloga samog čina (Čturić, 2016). Takva je praksa bila kolektivan čin, nositelj značajnog komunikacijskog sredstva, no kao posljedica oslobađanja od osmanske vlasti, *sicanje* se prestaje vezati uz rituale zaštite te postaje isključivo estetski detalj (Čturić, 2016). Moguć razlog za smanjenje raširenosti samih tradicijskih, religijskih tetovaža može se, stoga, pronaći u činjenici da je većina mladih, visoko obrazovanih žena danas manje religiozna, pri čemu vjerske obrede pohađaju samo u sklopu većih vjerskih blagdana (Tomić-Koludrović, 2015). Shodno tome, nemaju potrebu izražavati svoju vjeru na tako trajan i nepromjenjiv način.

Ipak, premda se takve vrste tetovaža danas mogu pronaći većinom među starijim ženama, sve više mladih odlučuje se tetovirati ove simbole modernim metodama izrade tetovaža. Samo je *sicanje* procesima modernizacije i globalizacije izgubilo svoj prvobitni kulturni i vjerski značaj te je danas samo podsjetnik na stare dane, no nova vrsta vrijednosti nastaje kao posljedica neobične i originalne prirode tradicijskih motiva koji unikatnom stilizacijom visoke estetske vrijednosti katoličku ikonografiju čine uzbudljivom i zanimljivom (Haluga i Sviličić, 2021). Premda ne izostaje činjenica da se među pojedincima može javiti želja za kopiranjem takve vrste tradicionalne tetovaže zbog vlastita podrijetla ili vjerske pripadnosti, za većinu je ljubitelja tetovaža glavna motivacija ipak činjenica da takav motiv izaziva pozornost. Vizualno jedinstven simbol stoga postaje vrlo poželjan te se nekad značajna tetovaža danas pretvara u bezlični trend koji u sebi ne nosi nekadašnje konotacije (Haluga i Sviličić, 2021). Unatoč tome, na koncu je moguće zaključiti kako su tradicijske tetovaže i danas „sredstvo neverbalne komunikacije“ koje imaju „suvremeni komunikacijski značaj“ (Haluga i Sviličić, 2021:81), pri čemu su u isto vrijeme element kulturnog naslijeđa, ali i izraz individualnog iden-

titeta „kasne modernosti budući da osoba kada se odlučuje na tetoviranje pomno promišlja o sebi i vlastitom identitetu prilikom odabira tetovaže“ (Bašić, 2020:7).

Nadalje, takav modernizacijski utjecaj nije rezerviran isključivo za *sicanje*, već je vidljiv i u brojnim drugim kulturama u kojima se tradicionalni simboli plemenske pripadnosti pretvaraju u modne trendove koji za pojedince imaju isključivo estetsko značenje, čime postaju izraz individualnog, a ne grupnog identiteta (Martí, 2010). S jedne je strane stoga moguće uočiti oživljavanje vizualnih elemenata tradicijskih tetovaža uz brisanje njihova kulturnog značenja, dok je s druge strane vidljivo njihovo brisanje iz pojedinih kultura. Kao posljedica globalizacije među pojedinim je zajednicama došlo do stvaranja odbojnosti prema tradicijskim motivima, što se posebice očituje u kulturama kolonijalne prošlosti u kojima su kršćanski misionari uništavali elemente poganske tradicije. Shodno tome, te su zajednice počele zanemarivati svoje tradicijske tetovaže jer kao posljedica globalizacije sudjeluju u promjenama koje svijet čine međuzavisnim (Held, 2003). Osim toga, pojedini autori ističu kako je do gubitaka značenja tradicijskih tetovaža u prvom redu došlo zbog posljedica akulturacije pojedinaca u zapadna društva u kojima su izgubile svoju valjanost, ali i globalizacije koja kroz „širenje, produbljivanje i ubrzanje svjetske međuzavisnosti u svim aspektima modernog društvenog života“ (Held, 2003:48) nameće zapadnjačke standarde ljepote. S obzirom na činjenicu da velika većina tradicijskih tetovaža uključuje oslikavanje lica i vrata, moguće je uočiti opadanje njihova dosega zbog pritiska zapadnjačkih standarda ljepote koji takve karakteristike smatraju manje privlačnima (Martí, 2010).

Osim toga, tradicionalne vrijednosti zamjenjuju se širokim vrijednostima ustoličenima diljem svijeta koje na bolji način mogu djelovati unutar svijeta koji se konstantno mijenja, a što se na vrlo vidljiv način ogleda u globalizacijskih utjecajima na kulturu tetoviranja (Martí, 2010). Shodno tome, kao i kod *sicanja*, iako su se tradicijski simboli zadržali, društvena značenja koja su bila povezana s njima danas su nestala, pri čemu se kao glavni razlog za to ističe činjenica da su se potrebe društva uvelike promijenile (Martí, 2010). Njihov je značaj iz temelja izmijenjen kao posljedica komunikacije uz pomoć masovnih medija koji svijet pretvaraju u „globalno selo“, a što u konačnici omogućuje istovremen i identičan pristup informacijama koje oblikuju kulturne obrasce (Sklair, 2003:39). Stvara se sve veća „globalna svijest“, što se ogleda u činjenici da su „lokalne, nacionalne i regionalne ekonomije pod utjecajem značajnih promjena koje su rezultat procesa globalizacije“ (Sklair, 2003:33), pri čemu se ističe značaj „globalne kulture“ koja uvelike transformira nacionalne tradicije i kulturne obrasce.

66 Nadalje, s obzirom na to da globalizacija omogućuje „protok ljudi, dobara i ideja“ (Jensen i Arnett, 2012:475), moguće je uočiti kako će različiti aspekti te-

toviranja biti dostupni u različitim kulturama, posebice kada je riječ o urbanim prostorima. Shodno tome, mladi su skloni upijanju različitih kultura, što se ogleda u „uvoženju“ motiva iz stranih tradicija, posebice onih izvaneuropskih (Martí, 2010), što u konačnici može dovesti do alijenacije od vlastite kulturne tradicije (Jensen i Arnett, 2012). Upravo se u tom elementu ogleda jedna od najznačajnijih karakteristika modernosti, a to je činjenica da više ne postoji razlika između „tamo daleko“ i „tu blizu“ (Bauman, 2011:116) jer prostorni elementi više ne igraju ulogu u globaliziranom svijetu koji u epohi fluidne modernosti spaja ljude, a gdje su globalizacijski procesi, kao i moć, ekstrateritorijalni, pri čemu na njih ne utječe „otpor prostora“ (Bauman, 2011:17).

Kao što je već navedeno, globalizacijski procesi omogućuju uvid u nepoznate i nove kulture koje zasigurno mogu utjecati na tjelesne modifikacije, pri čemu globalizacija omogućuje razmjenu „informacija ne samo verbalnog nego i vizualnog tipa...“ (Adamović i Maskalan, 2011:57). Nedvojbeno je taj element omogućio „populariziranje rasno prepoznatljivih oznaka tijela nedominantnih kultura“ (Adamović i Maskalan, 2011:59), čije se kulturno naslijeđe ogleda u tradicijskim tetovažama, a što u konačnici dodatno ojačava značaj „lokalno-globalnih odnosa“ (Sklair, 2003:40). Međutim, bez obzira na novostvorenu popularnost tradicijskih „plemenskih tetovaža“, koje su među najpopularnijim motivima za tetoviranje (Carmen i Guitar, 2012), među pripadnicima pojedinih zajednica javlja se strah od potpune apsorpcije „autohtone kulture u globalnu kulturu“ (Cote, 1994, prema Jensen i Arnett, 2012:479). Stoga se u segmentima zamijene tradicijskih tetovaža općeprihvaćenim „mainstream“ motivima ogleda snaga „modernističke homogenizacije“ koja u „trendovima globalne realnosti“ (Sklair, 2003:39) briše kulturnu fragmentaciju nastalu povijesnim razvojem te sve kulture stavlja „u isti koš“, tako brišući individualne elemente pojedinih kultura kako bi postali „identični s tijelom koje ih guta“ do čega u konačnici dolazi poništenjem „drugosti“ (Bauman, 2011:102).

3. Uloga tetovaža u emancipaciji žena

Ono što također valja proučiti kada je riječ o tetovažama jest odnos žena prema tetoviranju te značenja koja njihove tetovaže prenose. Ova je tematika posebice značajna kada se u obzir uzme činjenica da žene sve do 60-ih godina prošlog stoljeća nisu mogle samostalno odlučivati o tetoviranju jer su *tattoo* umjetnici zahtijevali pristanak i prisutnost supruga prilikom samog procesa (Carmen i Guitar, 2012). Pojedini autori, posebice radikalne feministkinje, smatraju da bilo kakva vrsta tjelesnih modifikacija kod žena predstavlja vanjski izraz „internalizacije patrijarhalne mržnje prema ženskom tijelu“ (Adamović i Maskalan, 2011:61), pri

čemu s jedne strane stoji ideja o prirodnoj ljepoti ženskog tijela, a s druge ideja da žene kao samostalni subjekti imaju pravo modificirati vlastito tijelo. Međutim, situacija ipak nije tako jednostavna, već dovodi do toga da su modifikacije, odnosno tetovaže, među pojedinim teoretičarima prihvaćene tek kad ih se predstavlja u svjetlu ženske emancipacije. Shodno tome, žene koje se tetoviraju zbog pažnje ili želje suprotnog spola, smatraju se slabije emancipiranima jer se konformiraju idejama feminiteta (Kang i Jones, 2007). Također, u istu skupinu „prezrenih“ spadaju i tetovaže poput cvijeća ili srca, ali i tetovirani dijelovi tijela, posebice trbuh i leđa, koji su općenito povezani sa ženstvenošću te fertilitetom (Carmen i Guitar, 2012). Slijedom toga, moguće je zaključiti da sami stavovi prema tetoviranim ženama ovise o „veličini i vidljivosti tetovaže i općenito stavovima prema ženama“ (Bašić, 2020:9).

Ženske tetovaže, shodno tome, predstavljaju i otpor i reprodukciju konvencionalne ženstvenosti. Premda se u većini slučajeva žene odlučuju za sitne i značajne tetovaže, ipak postoje žene koje su sklone velikim i šarenim tetovažama. Njihove tetovaže ne nalaze se na „privatnim“ dijelovima tijela koji u svakodnevnom životu nisu vidljivi, već su one namjerno istaknute jer nose određenu poruku. Istraživanje Gouldinga i Folletta ističe kako žene koriste upečatljive tetovaže kako bi se diferencirale od masa, stvorile vlastitu sliku sebe i na taj se način borile protiv rodni stereotipa nametnutih od strane društva (Goulding i Follett, 2002, prema Patterson i Schroeder, 2010). Velik se dio autora stoga slaže s činjenicom da žene s velikim tetovažama na simboličan način ističu bunt protiv patrijarhalnosti društva, koristeći tetovaže kao sredstvo deseksualizacije (Patterson i Schroeder, 2010). Na taj način propituju ideale ljepote koji, premda u današnje vrijeme postaju sve inkluzivniji, još uvijek potiču dominaciju čiste i netaknute kože kao generalizirane ljepote, pri čemu se „estetske mane i nedostatnosti obavijaju aureolom nepoželjnosti i straha...“ (Adamović i Maskalan, 2011:56).

Shodno tome, sve se veći broj žena okreće tetoviranju kao načinu borbe protiv objektivizacije tijela, pri čemu se uz pomoć modernizacijskih procesa pretvaraju u subjekte koji postaju „nositeljima slobodne volje u upravljanju vlastitim tijelom“ (Adamović i Maskalan, 2011:62), što se može povezati s porastom ekspresivnih i postmaterijalističkih vrijednosti istaknutih u razdoblju tranzicije, barem kada je riječ o Hrvatskoj (Tomić-Koludrović, 2015). Slijedom toga, Inga Tomić-Koludrović ističe da žene nisu samo „pasivni objekt djelovanja modernizacijskih procesa“, već da imaju aktivno djelovanje čime doprinose promjeni „okvira strukturalnih ograničenja“ (Tomić-Koludrović, 2015:20). Obrazovanije i mlađe žene stoga sudjeluju u pobijanju patrijarhalnih stavova te poticanju emancipacije žena, posebice kada je riječ o samoj zaposlenosti i području rada, gdje se može uočiti da „rodni konzervativizam konstantno opada tijekom tranzicijskog razdoblja“

(Tomić-Koludrović, 2015:88). Žene stoga često podliježu tetoviranju kao načinu borbe protiv patrijarhalne okoline, odnosno stavova o tome kako bi žensko tijelo trebalo izgledati.

Samim time, pojedine su žene istaknule kako je tetoviranje bio način redefiniiranja njih samih, stvaranjem slike o sebi koja neće biti ograničena na ideju supruge i majke, odnosno da će kao takve biti „manje sklone prihvaćanju ideje o tihom, blijedom i podložnom ženskom tijelu“ (Kang i Jones, 2007:44). Upravo je to u skladu s klasterom prijelazno-refleksivnog tipa žena koje prema istraživanju Inge Tomić-Koludrović (2015) pokazuju izrazitu sklonost modernim vrijednostima, a što se ogleda i u negiranju ideje da je žena u prvom redu majka i supruga. Upravo se ovdje može uočiti djelovanje globalizacijskih procesa koji su potaknuli „različite procese redefiniiranja rodnih uloga, spolnosti, obiteljskih i ostalih odnosa s drugima...“ (Adamović i Maskalan, 2011:57), ali i feminističkih teorija prema kojima su žene na temelju prisilne obiteljske i roditeljske obaveze zadržavane unutar sfere „privatnosti“, za razliku od muškaraca koji dominiraju javnom sferom (Tomić-Koludrović, 2015:93).

Ipak, valja istaknuti kako, bez obzira na isticanje važnosti tetoviranja kao procesa provođenja „ženskog oslobađanja“, postoji vrlo jasan problem zanemarivanja ženskog iskustva koje nije „dovoljno emancipirano“ jer samo po sebi ne nudi dovoljno jasnu kritiku dominantno muškog društva. Unatoč tome, premda su tetovaže u ranijim vremenima bile korištene kao iskaz krivnje sudjelovanja u kriminalnim radnjama, ali i u slučajevima silovanja (Kang i Jones, 2007), danas se one mogu gledati kao način iskazivanja vlastite boli nakon traumatičnih događaja, pri čemu se koriste kao način rekonstrukcije vlastita tijela te svoje slike o njemu (Romans, Martin, Morris and Harrison, 1998:139, prema Martí, 2010:3). Osim toga, pozitivnu sliku o samim tetovažama stvara i činjenica da se sve više koriste kao znak borbe protiv raka dojke, u prvom redu jer prikrivaju ožiljke mastektomije, a zatim i jer simboliziraju borbu žena protiv te okrutne bolesti. Shodno tome, tetovaže su u toj mjeri instrument osnaživanja sebstva koji na vrlo jednostavan način omogućuje ženama ponovno ovladavanje samim sobom.

4. Zaključak

U konačnici, proučavanje kulture tetoviranja i njezine transformacije u sklopu modernizacijskih i globalizacijskih procesa izrazito je kompleksna tema koja se može dotaknuti i pitanja *tattoo* majstora, ali i pojedinaca koji su zbog tetovaža bili oslikani u vrlo negativnom svjetlu, da bi danas te iste tetovaže bile simbol stila, odnosno pitanja kako je popularizacija tetovaža djelovala na njihov odnos prema vlastitom tijelu i tetovažama. Međutim, ono što na koncu valja istaknuti

jest činjenica da je kultura tetoviranja uvelike oblikovana djelovanjem globalnog svijeta koji ukida nacionalne granice, pri čemu se tetovaže više ne odnose na očuvanje identiteta zajednice, već postaju simbol estetskog značaja koji kroz fluidnu modernost spaja ljude, čime se ogledaju kao jedan od najvažnijih elemenata konstrukcije modernog i postmodernog individualnog te društvenog identiteta.

Popis literature

- Adamović M i Maskalan A (2011). „Tijelo, identitet i tjelesne modifikacije“, *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, 14 (1), 49-70.
- Bauman Z. (2011). *Tekuća modernost*. Zagreb: Naklada Pelago.
- Bašić E(2020). „Jer biti tattoo artist nije zanimanje nego stil života“: značenja i iskustva tetoviranja iz perspektive tattoo umjetnika/ica u Hrvatskoj“, [Diplomski rad], Sveučilište u Zadru.
- Carmen Ri Guitar A (2012). „Ultimate Answers to Proximate Questions: The Evolutionary Motivations Behind Tattoos and Body Piercings in Popular Culture“, *Review of General Psychology*, 16 (2), 134-143.
- Čuturić M (2016). „Stavi me kao pečat na svoju ruku“, *Bilten Franjevačke teologije*, 43 (1-2), 123-125.
- Durkheim E (2008). *Elementarni oblici religijskog života*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Haluga V i Sviličić N (2020). „Istraživanje suvremene percepcije tradicijske tetovaže na primjeru tetovaža žena katolkinja iz Bosne i Hercegovine“, *Hum:časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, 15 (24), 144-161.
- Haluga Vi Sviličić N(2021). „Semiotički aspekti tradicijskih tetovaža katolkinja u BiH i njihov komunikacijski značaj“, u: Iva Rosanda Žigo, Jadranka Lasić-Lazić i Mario Tomiša (ur.). *Doktorska konferencija za doktorande poslijediplomskih sveučilišnih doktorskih studija iz područja medija i komunikacije*. Koprivnica: Sveučilište Sjever, 72-84.
- Held D (2003). „Debate o globalizaciji“, u: Vladimir Vuletić (ur.). *Globalizacija: mit ili stvarnost*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 48-60.
- Jensen, LA i Jensen Arnett J(2012). „Going Global: New Pathways for Adolescents and Emerging Adults in a Changing World“, *Journal of Social Issues*, 68 (3), 473-492.
- Kang M i Jones K (2007). „Why do People get Tattoos?“, *Contexts*, 6 (1), 42-47.
- Martí J (2010). „Tattoo, Cultural Heritage and Globalization“, *The Scientific Journal of Humanistic Studies*, 2 (3), 1-9.
- Patterson M i Schroeder J (2010). „Borderlines: Skin, tattoos and consumer culture theory“, *Marketing Theory*, 10 (3), 253-267.
- Sklair L (2003). „Rivalska shvatanja globalizacije“, u: Vladimir Vuletić (ur.). *Globalizacija: mit ili stvarnost*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 31-47.
- Takač Š i Pilija V (2012). „Supkultura tetovaže sa aspekta identifikacije“, *Glasnik Antropološkog društva Srbije*, (47), 249-259.
- Tomić-Koludrović I (2015). *Pomak prema modernosti. Žene u razdoblju zrele tranzicije*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Zeman Z(2004). *Autonomija i odgođena apokalipsa. Sociološki teorije modernosti i modernizacije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Kontekstualni čimbenici školske uspješnosti u Republici Hrvatskoj

Marija Rokсандić

Filozofski fakultet u Osijeku

Prijediplomski studij sociologije i pedagogije

marija.roksandic00@gmail.com

Prethodno priopćenje

Sažetak

Kao i u drugim zemljama i u Republici Hrvatskoj obrazovni rezultati mogu ovisiti o kontekstualnim čimbenicima, odnosno organizacijskim obilježjima škole i veličini mjesta u kojem se neka škola nalazi. Navedeni čimbenici u ovom su radu istraženi na uzorku od 100 srednjih škola, odnosno 61 strukovnoj školi i 39 gimnazija. Statistički podaci vezani za škole preuzeti su iz Školskog e-rudnika. U analizi su istražena sljedeća obilježja: vrsta škole, broj odjela, opći prosjek učenika, spol učenika, veličina škole, veličina mjesta u kojem se škola nalazi, postojanje smjenskog rada te način provođenja smjenskog rada. Provedena je deskriptivna statistika i linearna regresija u SPSS statističkom programu. Dobiveni rezultati pokazuju da škole s većim brojem učenika imaju bolji prosječni opći prosjek ocjena, ali i da veći broj odjela pogoduje lošijem općem prosjeku učenika. Smjenski rad očituje se u lošem općem prosjeku učenika, posebice ako je organiziran u jednoj smjeni te općenito ako škole imaju rotacije smjena. Dobiveni rezultati upućuju na važnost daljnjeg istraživanja kontekstualnih čimbenika školskog uspjeha.

Ključne riječi: obrazovanje, školska uspješnost, kontekstualni čimbenici

1. Uvod

Ovaj je rad usmjeren na istraživanje povezanosti školskog uspjeha i veličine mjesta, ali i drugih kontekstualnih elemenata u kojima škole rade. U Hrvatskoj nedostaju takva istraživanja, stoga je to i bila osnovna svrha ovoga rada. Spektar kontekstualnih čimbenika vrlo je širok, stoga smo se u ovom radu uglavnom orijentirali na proučavanje veličine škole, veličine mjesta u kojoj škola rade te neke specifične organizacijske elemente vezane za smjenski rad. Kao zavisna varijabla uzet je opći prosjek učenika. *Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi* (2008) navodi kako se uspjeh učenika prati i ocjenjuje tijekom nastave te se brojčano ocjenjuje iz svakog nastavnog predmeta. Tim istim zakonom utvrđeno je i kako na temelju praćenja i ocjenjivanja učenika tijekom polugodišta i nastavne

godine zaključnu ocjenu iz nastavnog predmeta utvrđuje učitelj, odnosno nastavnik nastavnog predmeta. Nadalje, opći je uspjeh objašnjen i definiran u Članku 74. u kojem se navodi da razredni učitelj utvrđuje opći uspjeh učenika od prvog do četvrtog razreda osnovne škole dok od petog razreda osnovne škole pa do završetka srednje škole utvrđuje razredni vijeće na prijedlog razrednika¹.

S obzirom na to da su ostali kontekstualni čimbenici i njihovo određivanje uglavnom jasni, kratko ćemo definirati pojam smjenskog rada i njegove organizacije. Prema *Zakonu u radu* (2014) smjenski se rad u Članku 71. definira kao organizacija rada u kojoj dolazi do izmjene radnika na istim poslovima i istom mjestu rada sukladno rasporedu radnog vremena koji može biti prekinut ili neprekinut. Pod smjenskim se radnikom podrazumijeva onaj koji kod poslodavca kod kojeg je rad organiziran u smjenama, tijekom jednog tjedna ili jednog mjeseca, na temelju rasporeda radnog vremena, posao obavlja u različitim smjenama. U tom zakonu ne možemo uočiti nijedno definiranje smjenskog rada u školi, stoga to pronalazimo u *Kolektivnom ugovoru za zaposlenike u osnovnoškolskim ustanovama* (2018). U tom ugovoru, ne ulazeći u dubinu, smjenski se rad definira kao svakodnevni rad zaposlenika prema utvrđenom radnom vremenu poslodavca, a koji zaposlenik obavlja u prijedpodnevnom (prva smjena) i poslijepodnevnom dijelu dana (druga smjena) tijekom radnog tjedna. Rad u smjenama jest rad zaposlenika koji mijenja smjene ili naizmjenično obavlja poslove u prvoj i drugoj smjeni tijekom jednoga mjeseca².

2. Pregled dosadašnjih istraživanja

Ne postoji puno takvih istraživanja koja su ispitivala povezanost veličine mjesta i općeg školskog uspjeha te nekih drugih organizacijskih elemenata, posebice u Hrvatskoj. Lee i Smith (1997) napravili su studiju koja je istraživala odnos između veličine srednje škole i obrazovnih rezultata. Koristili su se trima valovima podataka iz *National Educational Longitudinal Study of 1988* (NELS: 88) i metode hijerarhijskog linearnog modeliranja (HLM). Testirana su tri istraživačka pitanja vezana uz temu odnosa veličine škole i uspjeha u učenju, jednakosti postignuća i socijalnog sastava škola. Dobiveni rezultati pokazali su kako idealna škola upisuje između 600 i 900 učenika, što vodi prema boljoj učinkovitosti. Učenici manje uče u školama koje su manje od tih tzv. *idealnih škola*, a još znatno manje uče u onim školama koje imaju preko 2100 učenika. U malim školama postoji veća jednakost postignuća. Stevenson (2006) je napravio pregled osam studija slučaja vezano za povezanost veličine škole s rezultatima učenika i školskom klimom. Dobiveni su rezultati različiti, konfliktni i kontradiktorni s obzirom na to da su se pojavili do-

¹ Preuzeto s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_07_87_2789.html

² Preuzeto s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2018_06_51_1018.html

datni problemi kao što je siromaštvo, različiti rezultati u rasponu razreda, troškovi u odnosu na ishode, čimbenici klime u srednjoj i osnovnoj školi i drugo. Manje srednje škole ostvaruju bolje rezultate učenika u odnosu na veće, ali treba uzeti u obzir i siromaštvo, koje može imati dramatičan učinak na rezultate učenika i škola. Sullivan, Perry i McConney (2013) upotrijebili su podatke iz PISA istraživanja iz 2009. godine kako bi bolje razumjeli kako se akademski uspjeh učenika i resursi razlikuju u ruralno-urbanim školskim zajednicama u Australiji. U analizu su uvrstili 353 škole iz osam zajednica, odnosno osam geografskih kategorija koje su bazirane na veličini populacije zajednice, a koje se kreću u rasponu od 1.000 ljudi u malim gradovima u zemlji do više od milijun ljudi u velikim glavnim gradovima. U istraživanje su dodali i dvije kontekstualne varijable za svaku školsku zajednicu, a to su prosječni školski SES te omjer domaćih i stranih učenika. Njihov cilj bio je prikupiti informacije od ravnatelja škola o stupnju manjka nastavnog osoblja, materijala i opreme koje variraju kroz osam ruralnih-urbanih lokacija. Ravnatelji su izvijestili o stupnju ometanja nastave u svojoj školi zbog nedostatka resursa, a koje uključuje kvalificirano nastavno osoblje te nastavne materijale i opremu. Rezultati pokazuju da se čak u određenoj mjeri školski resursi razlikuju ovisno o zemljopisnoj lokaciji. Nadalje, u središtu velikih gradova nestašica je nastavnog osoblja ili nastavnih materijala što ometa učenje, a u ruralnim i udaljenim zajednicama takve nestašice ometaju nastavu. Podaci PISA istraživanja pokazuju da škole koje se nalaze u malim ruralnim zajednicama imaju najniže socioekonomske profile, najniže akademske rezultate i najveći manjak nastavnog osoblja i nastavnih materijala, a škole u središnjim četvrtima velikih gradova imaju najviše socioekonomske profile, najviše akademske rezultate i najmanje nestašice. Figueroa, Lim i Lee (2016) proveli su istraživanje u kojem su istraživali prostorne varijacije u učincima školskih sadržaja na akademska postignuća skupine pokrajina na Filipinima. Jedinica analize bila je škola koju čini više razreda i učenici. Zavisnu varijablu predstavljala je prisutnost ili odsutnost javne osnovne škole na popisu škola s najboljim rezultatima. Rezultati su pokazali da postoje značajne prostorne varijacije i različiti učinci školskih veličina i komunalnih usluga na akademska postignuća vrhunskih škola diljem područja ispitivanja. Škole u rijetko naseljenim ruralnim područjima s osnovnim objektima imaju bolje rezultate u odnosu na škole u urbanim područjima s lošim objektima. Nadalje, učinak na akademska postignuća razlikuje se ovisno o socijalnoj i gospodarskoj infrastrukturi, stoga bi se planiranje škola trebalo temeljiti na jedinstvenim potrebama svake zajednice. Angioloni i Ames (2015) istraživali su odnose između rasne raznolikosti, školskog učinka i lokacije škole te su pronašli pozitivnu korelaciju između postignuća i rasne raznolikosti učenika četvrtog razreda u javnim školama u saveznoj državi Georgiji. Podaci o institucionalnim karakteristikama škola uključivali su omjer studenata i nastavnika te prosječne godine iskustva nastavnika. Što se tiče rezultata, izravni učinci jači su u gradskim

školama koje su na najnižoj razini rasne raznolikosti, a neizravni su učinci prisutni na najvišim razinama rasne raznolikosti, posebice u prigradskim i gradskim školama. Babarović, Burušić i Šakić (2009) proveli su istraživanje u kojem su pokušali utvrditi u kojoj mjeri je moguće predvidjeti obrazovno postignuće učenika na kraju osnovnoškolskog obrazovanja i to na temelju obilježja učenika, njegove okoline, učitelja, nastavnoga procesa, škole i ravnatelja. Sudjelovao je 44 801 učenik osmih razreda iz 842 redovite osnovne škole. U istraživanju su korišteni podaci koji su prikupljeni u projektu "Vanjsko vrednovanje obrazovnih postignuća u osnovnim školama Republike Hrvatske" u školskoj godini 2007./2008. Školski predmeti na kojima je mjereno obrazovno postignuće učenika su Hrvatski jezik, Engleski jezik, Biologija, Fizika, Kemija, Geografija i Povijest. Provedena je multipla regresijska analiza. Kriteriji su obuhvaćali rezultate učenika na ispitima znanja, a prediktorski skup obuhvaćao je obilježja učenika, učitelja, ravnatelja, nastave i škole. Dobiveni rezultati govore kako veći postotak varijance (od 5,3 do 15,9%) obrazovnih ishoda iz pojedinih predmeta može objasniti na temelju obilježja učenika, zatim slijede obilježja učitelja i nastave (od 0,2 do 1,1%) te obilježja škole i ravnatelja (od 0,2 do 0,8%). Spol učenika, obrazovanje roditelja i struktura obitelji čine značajne prediktore na razini obilježja učenika. Zatim, spol učitelja, zvanje učitelja i kontinuitet predavanja istog učitelja čine značajne prediktore na razini obilježja učitelja i nastave. Naposljetku, veličina škole, osnivač škole, stručna ekipiranost škole i staž škole predstavljaju značajne prediktore na razini obilježja škole i ravnatelja. Burušić, Babarović, Šakić (2009) proveli su istraživanje u kojem su nastojali objasniti uspješnost osnovnih škola na temelju niza obilježja i pri tome utvrditi koje su najbolje odrednice njihove uspješnosti. Sudjelovalo je 844 osnovnih škola iz Republike Hrvatske, a ispitani su učenici četvrtih i osmih razreda odnosno njih 94 428. Učenici četvrtih i osmih razreda dobili su različite objektivne ispite znanja tako što učenici četvrtog razreda rješavali ispite iz hrvatskog jezika, matematike, prirode i društva, integracije nastavnih sadržaja i prvog stranog jezika, a učenici osmih razreda su rješavali iz biologije, fizike, kemije, geografije, povijesti, integracije nastavnih sadržaja iz prirodoslovlja i društveno-prirodoslovne skupine predmeta, hrvatskoga jezika i prvoga stranog jezika. Provedena je hijerarhijska regresijska analiza. Kriteriji su obuhvaćali prosječno postignuće škola u razrednoj i predmetnoj nastavi, a prediktori su obuhvaćali određena obilježja škole, a to su veličina škole, statusna obilježja obilježja rukovođenja, obilježja programa i nastave te pokazatelji školske klime. Dobiveni rezultati nam ukazuju da pomoću obilježja škola možemo objasniti uspješnost škola na završetku razredne i predmetne nastave, a posebice za razrednu nastavu. Najznačajniji prediktor jesu obilježja povezana sa temeljnim administrativno-statusnim odrednicama rada škole iako objašnjenju uspješnosti pridonose većina obilježja vezana za određene statusne obilježja škole, program te sama nastava.

3. Osnovni podaci o istraživanju

Kako je navedeno, dosadašnja istraživanja o ovoj temi u Hrvatskoj relativno su rijetka. Stoga smo napravili istraživanje čiji je cilj bio utvrditi postoji li povezanost različitih kontekstualnih čimbenika i općeg uspjeha u školi. Postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

1. Je li veličina mjesta povezana s općim uspjehom učenika?
2. Je li veličina škole povezana s općim uspjehom učenika?
3. Postoji li utjecaj smjenskog rada na opći uspjeh učenika?
4. Je li vrsta škole povezana s općim uspjehom učenika?

Primijenjen je jednostavni slučajni uzorak 100 škola, odnosno 39 gimnazija i 61 strukovna škola. Gimnazije i strukovne škole slučajno su izabrane iz Školskog e-rudnika. Najmanja veličina mjesta je 509 stanovnika, a najveća veličina mjesta je 769.944 stanovnika. Najmanji broj odjela je 4, a najveći broj odjela je 44. Najmanji broj učenika u školi je 72 učenika, a najveći broj učenika u školi je 779. Imamo 53 škole u kojima se odvijaju dvije smjene i 43 škole u kojima se odvija jedna smjena. U 61 školi događa se rotacija smjena, a u 39 škola ne događa se rotacija smjene. Ženskih učenika je 19.503, a muških učenika je 16.844, odnosno škole su obuhvaćale ukupno 36.347 učenika.

Statistički podaci vezani za škole dobiveni su iz Školskog e-rudnika koji je statističke podatke dobio iz svih e-Matica o svim školama unutar Republike Hrvatske. Podaci o veličini mjesta preuzeti su s Wikipedije, s time da su se gledali zadnji dostupni podaci na Wikipediji. Svi podaci prvo su pripremljeni u Excel datoteci. Excel datoteka sastojala se od sljedećih kategorija: *Škola*, *Vrsta škole*, *Broj odjela*, *Opći prosjek*, *Veličina škole*, *Veličina mjesta*, *Smjenski rad*, *Na koji način smjenski rad*, *Spol ženski (Ž)* i *Spol muški (M)*. Kategorije *Vrsta škole*, *Smjenski rad* i *Na koji način smjenski rad* su kodirane sa vrijednostima 1 i 2. U kategoriji *Vrsta škole* gimnazija je bila kodirana sa vrijednošću 1, a strukovna škola sa vrijednošću 2. U kategoriji *Smjenski rad* su dvije smjene kodirane sa vrijednošću 1, a jedna smjena sa vrijednošću 2. U kategoriji *Na koji način smjenski rad* je rotacija označena sa vrijednošću 1, a nema rotacija sa vrijednošću 2. Nakon prebacivanja iz Excela, u SPSS-u provedena je deskriptivna statistika i linearna regresija.

4. Rezultati i rasprava

Deskriptivnom statistikom utvrđeno je da je u uzorku od 100 srednjih škola ukupno 39,0% gimnazija i 61,0% strukovnih škola (Tablica 1).

Tablica 1. Vrsta škole

Tvrđnja	N	%
Gimnazija	39	39,0
Strukovna	61	61,0
Σ	100	100,0

Deskriptivnom statistikom utvrđeno je da se u 100 srednjih škola pojavljuje 57,0% srednjih škola koje rade u dvije smjene i 43,0% srednjih škola koje rade u jednoj smjeni (Tablica 2).

Tablica 2. Postojanje smjenskog rada

Tvrđnja	N	%
Dvije smjene	57	57,0
Jedna smjena	43	43,0
Σ	100	100,0

Deskriptivnom statistikom utvrđeno je da se u 100 srednjih škola pojavljuje 61,0% srednjih škola s rotacijom smjene, a u 39,0% srednjih škola ne događa se rotacija smjena (Tablica 3).

Tablica 3. Način organizacije smjenskog rada

Tvrđnja	N	%
Rotacija	61	61,0
Nema rotacije	39	39,0
Σ	100	100,0

Nakon provedene deskriptivne analize, provedena je linearna regresija sa školskim uspjehom kao kriterijskom varijablom te kontekstualnim varijablama kao prediktorskim varijablama (Tablica 4). Spol učenika u analizu je uvršten kao kontrolna varijabla. Ukupno je protumačeno čak oko 74% varijance.

Tablica 4. Linearna regresija s općim uspjehom učenika kao kriterijskom varijablom

Model	Nestandardizirani koeficijenti		Standardizirani koeficijenti	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
Konstanta	4,785	,118		40,435	,000
Postotak učenika muških	,022	,088	,016	,255	,800
Vrsta škole	-,575	,052	-,765	-11,164	,000
1 Veličina mjesta	1,685E-008	,000	,005	,091	,927
Veličina škole	,001	,000	,447	3,710	,000
Broj odjela	-,015	,005	-,341	-2,786	,006
Smjenski rad	-,144	,053	-,195	-2,706	,008
Na koji način smjenski rad (nema smjenski rad)	,129	,053	,172	2,427	,017

Rezultati linearne regresije pokazali su da postotak muških učenika i veličina mjesta nisu statistički značajni prediktori. Strukovne škole u prosjeku imaju niži opći prosjek ocjena za 0,575. Veličina škole statistički je značajan prediktor te povećanjem veličine škole za 100 učenika opći prosjek prosjek učenika veći je za 0,103. Broj odjela statistički je značajan prediktor na način da se porastom broja odjela smanjuje opći prosjek učenika. Smjenski rad statistički je značajan prediktor, odnosno kada su svi u istoj smjeni, učenici imaju niži opći uspjeh. Kada se smjene rotiraju, učenici imaju loši uspjeh.

Što se tiče pitanja, možemo utvrditi kako veličina mjesta nije povezana s općim uspjehom, odnosno ne utječe na opći uspjeh učenika kada se sve ostale varijable drže konstantnima. Povećanjem broja učenika u školi povećava se opći uspjeh učenika. Učenici koji idu u škole sa smjenskim radom u dvije smjene imaju bolji opći uspjeh u odnosu na one koji su u jednoj smjeni, što možemo smatrati rezultatom mogućeg pritiska na kapacitet škole s obzirom da su svi u jednoj smjeni. Učenice u prosjeku imaju bolji školski uspjeh od učenika. Gimnazije imaju bolji opći prosjek učenika od strukovnih škola.

5. Zaključak

Ovo pilot-istraživanje napravljeno je kao poticaj za daljnja istraživanja kontekstualnih čimbenika koji utječu na obrazovna rezultate u Republici Hrvatskoj, imajući u vidu nedostatak dosadašnjih istraživanja ove vrste. U daljnjim istraživanjima trebalo bi više pozornosti posvetiti raznolikosti, odnosno u istraživanje uključiti različite vrste škola koje nisu obuhvaćene ovim istraživanjem (npr. umjetničke, glazbene, privatne, javne), uzeti u obzir urbano i ruralno područje škole (seoske škole, gradske škole, otočne škole), posvetiti pozornost prihodima škole, prihodima unutar kućanstva učenika, lokalnoj povezanosti s upravnim strukturama (npr. vrsta osnivača škole) i slično. Bilo bi idealno kada bi se u Školski e-rudnik uvelo neke karakteristike učitelja/nastavnika kao što je primjerice prosječan broj učenika na učitelja/nastavnika u pojedinoj školi ili karakteristike učenika, kao što je primjerice broj pohađanja izvannastavnih, izbornih predmeta. Nadalje, obrazovni rezultati ne uključuju samo opći uspjeh, nego se u obzir trebaju uzeti i drugi važni ishodi, kao što su jednakost postignuća (socioekonomska, rodna, etnička i sl.) i odgojni ciljevi. Većom dostupnošću podataka i uzimanjem u obzir šireg skupa elemenata, u daljnjim bi se istraživanjima još bolje razumio utjecaj kontekstualnih čimbenika na obrazovne rezultate. Kada su u pitanju ostala ograničenja istraživanja, uvijek treba imati na umu da korelacijsko istraživanje, kakvo je ono upotrijebljeno u ovome radu, nikada ne može dokazati postojanje uzročno-posljedične veze između pojava (Pavić i Šundalić, 2021).

Popis literature

- Angioloni S i Ames GCW (2015). Racial Diversity and School Performance: A School Location Approach. *The Official Journal of the Southern Regional Science Association*, 45, 253–277. <https://www.semanticscholar.org/paper/Racial-Diversity-and-School-Performance%3A-A-School-Angioloni-Ames/8f0416bd48dd5d507807b2bb1bce0baeff220b41> (12.4.2023)
- Babarović T, Burušić J, Šakić M (2009). Uspješnost predviđanja obrazovnih postignuća učenika osnovnih škola Republike Hrvatske. *Društvena istraživanja*, 18(4-5), 673-695. <https://hrcak.srce.hr/42592> (24.04.2023.)
- Burušić J, Babarović T, Šakić M (2009). Odrednice uspješnosti osnovnih škola u Republici Hrvatskoj: rezultati empirijske provjere. *Društvena istraživanja*, 18(4-5), 605-624 <https://hrcak.srce.hr/42589> (24.04.2023.)
- Figueroa LL, Lim S i Lee J (2016). Investigating the relationship between school facilities and academic achievements through geographically weighted regression. *Annals of GIS*, 22(4), 273–285. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19475683.2016.1231717> (12.4.2023)
- Hrvatski Sabor (2008). Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (*Narodne novine*, broj 87/2008). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_07_87_2789.html (12.4.2023)
- Lee VE i Smith JB (1997). High school size: which works best and for whom? *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 19(3), 205-227. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.3102/01623737019003205?journalCode=epaa#:~:text=Results%20suggest%20that%20the%20ideal,over%202%2C100%20learn%20considerably%20less> (12.4.2023)
- Pavić Ž i Šundalić A (2021). *Uvod u metodologiju društvenih znanosti*. Osijek: Filozofski fakultet Osijek, 2021.
- Stevenson KR (2006). School Size and Its Relationship to Student Outcomes and School Climate: A Review and Analysis of Eight South Carolina State-Wide Studies. *ERIC. National Clearinghouse for Educational Facilities*. <https://eric.ed.gov/?id=ED495953> (12.4.2023)
- Sullivan K, Perry LB i McConney A (2013). How do school resources and academic performance differ across Australia's rural, regional and metropolitan communities? *The Australian Educational Researcher*, 40(3), 353–372. <https://link.springer.com/article/10.1007/s13384-013-0100-5> (12.4.2023)
- Vlada Republike Hrvatske, Sindikat hrvatskih učitelja (2018). Kolektivni ugovor za zaposlenike u osnovnoškolskim ustanovama (*Narodne novine*, broj 51/2018). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2018_06_51_1018.html (12.4.2023)

Rodne razlike u vrijednosnim stavovima: postmaterijalističke i materijalističke vrijednosti

Izabela Jagačić

Filozofski fakultet u Osijek

Prijediplomski studij sociologije i engleskog jezika i književnosti

ijagacic.faks@gmail.com

Prethodno priopćenje

Sažetak

Cilj je ovog istraživanja potvrditi postojanje rodne razlike u načinu i količini izražavanja u javnoj komunikaciji na društvenoj mreži *Facebook*. Polazišna točka istraživanja jest teorija da žene više reagiraju i izražavaju slaganje sa postmaterijalističkim vrijednostima, a muškarci reagiraju i izražavaju slaganje sa materijalističkim vrijednostima. Istraživanje je kvalitativno, u uzorak je kvalitativnom analizom komentara na *Facebook*-u ušlo 175 jedinica analize. Uzorak je sustavni zato što je odabran svaki deseti komentar ispod objave određenog sadržaja na društvenoj mreži *Facebook*. Sadržaj objave odabran je prema vrednotama koje su se ispitivale (postmaterijalističke i materijalističke vrednote). Objave su preuzete s javnih *Facebook* stranica portala *Net.hr*, *24Sata*, i *Jutarnji List*. Istraživanje se sastoji od dvije opće hipoteze i osam specifičnih hipoteza koje se nadovezuju na opće, a svaka hipoteza odgovara jednom istraživačkom pitanju. Za obradu podataka korišten je SPSS program, a korišteni testovi su Pearsonov test korelacije, hi-kvadrat test dvaju uzoraka, i analiza deskriptivne statistike. Nakon obrade svih podataka i rasprave rezultata, izvodi se zaključak da žene više reagiraju na postmaterijalistički sadržaj, a muškarci na materijalistički sadržaj.

Ključne riječi: postmaterijalističke vrijednosti, materijalističke vrijednosti, rodna razlika

1. Uvod

Postmaterijalističke vrijednosti uočavaju se u društvima gdje ljudi kulturološki prelaze sa materijalističkih prioriteta na postmaterijalističke. Postmaterijalističke vrijednosti dolaze do izražaja u onim društvima gdje ljudi više ne pridonose prioritetnu važnost materijalnim vrijednostima (Inglehart, 2007). Ekonomska i fizička sigurnost te kontinuirano unapređivanje novčanog kapitala ubrajaju se u materijalističke vrijednosti, a postmaterijalističke vrijednosti podrazumijevaju želju autonomije, samoizražavanje te brigu o mentalnom zdravlju i ukupnoj kvali-

teti života (Inglehart, 2007). U ovom kvalitativnom istraživanju, metodom analize sadržaja, u kojoj je u uzorak ušlo 175 jedinica analize, postmaterijalističke vrijednosti analizirali smo na sadržaju vezanom uz iznošenje stava o pravu na izbor, o klimatskim promjenama, o važnosti recikliranja i o štrajku zbog poboljšanja uvjeta rada. Materijalističke vrijednosti analizirali smo pomoću sadržaja vezanog uz iznošenje stavova o štrajku zbog povećanja plaća, o porastu inflacije te o uvođenju eura kao nacionalne valute RH.

Cilj je ovog rada prvenstveno utvrditi postojanje rodni razlika u količini iznošenja stava, a zatim utvrditi postoje li rodne razlike u vrijednosnim stavove osobe s fokusom na (post)materijalistički vrijednosni sustav. Sukladno sa karakteristikama materijalističkih i postmaterijalističkih vrijednosti postavljena su istraživačka pitanja kojima utvrđujemo postoji li rodna razlika u količini izražavanja na *Facebook*-u i ako postoji, koliko koji rod reagira na koji sadržaj. Spol je nezavisna varijabla, varijabla je tako postavljena za relevantnost istraživanja te obradu podataka. Ni u jednom se dijelu istraživanja ne žele učvrstiti rodni stereotipi, naprotiv, rodne razlike se istražuju kako bi se utvrdila različitost roda u društvenim strukturama. U ovom istraživanju uzimaju se vrijednosnim stavovi za pregled rodni razlika te se dolazi do zaključka da uistinu postoje rodne razlike u reagiranju na sadržaje različitog vrijednosnog sustava

1.1. Dosadašnja istraživanja

Labus (2005:839) govori da u povijesnom procesu vrijednosti društvene norme imaju vrlo važno mjesto. Prema tome navodi promjenu vrijednosne paradigme iz materijalističkog društva u postmaterijalističko na sljedeći način:

„Proces modernizacije određuje instrumentalna racionalnost, znanost, ekonomski rast, autoritet, ideologija, kolektivni identitet itd., dotle procese postmodernizacije određuju posve drugi vrijednosni izbori: naglasak na individualnosti (osobi), odbacivanje (posvećenih) autoriteta, slabljenje povjerenja u apsolutnu samouvjerenost i moć znanosti, liberalizacija u shvaćanju brojnih društvenih uloga (obitelj, spolni izbor, itd.), naglašavanje prava na izbor, kvalitetu života, osjećaj životnog zadovoljstva i smisla.“

Labus (2005) uspoređuje hrvatsko društvo sa razvijenim, modernim društvima, koja su dovršila proces modernizacije. On navodi da hrvatsko društvo prolazi kroz težak proces ekonomskog, vrijednosnog, političkog, i kulturnog samoodređivanja. S obzirom na to da je Labusov članak objavljen 2005. godine, a danas je 2023., štošta se promijenilo u hrvatskome društvu. Labus je želio ispitati utjecaj religioznosti na prihvaćanje postmaterijalističkih vrednota u Republici Hrvatskoj. Odlučio je ispitivati vrednote hrvatskog društva pomoću univarijantne, bivarijan-

tne, i multivarijantne analize. Od ispitanika se tražilo da rangiraju vrednote po važnosti. Prvo je mjesto po važnosti zauzela vrednota *zakonitosti pravne države*, sljedeće je *pravo i dostojanstvo svih ljudi te solidarnost među ljudima*, slijedi *očuvanje prirode, jednakost pred zakonom, zalaganje za mir*. Labus je odredio sljedeće demokratske vrednote, a one su rangirane ovako: *sloboda mišljenja, sloboda i nezavisnost, nacionalna ravnopravnost, demokratski i višestranački sustav*. Kao zaključak, Labus navodi da nema značajne povezanosti religioznosti i postmaterijalističkih vrijednosti, odnosno da prelazak iz materijalističkog (predmodernog) u postmaterijalističko vrijednosno društvo (postmodernog) nije pod utjecajem religijskih dogmi.

1.2. Istraživačka pitanja

Cjelokupno istraživanje temeljeno je na tri glavna, konstruktivna istraživačka pitanja koja se odnose na izražaj rodne razlike u javnoj komunikaciji na društvenoj mreži *Facebook*. Također, ova pitanja imaju svoja potpitanja na kojima su temeljene specifične hipoteze.

1. Dolazi li spolna razlika do izražaja u količini iznošenja stava u javnoj komunikaciji na društvenoj mreži *Facebook*?
2. Postoji li rodna razlika u reagiranju na javne članke na društvenoj mreži *Facebook*?
 - a. Postoji li rodna razlika u količini iznošenja vlastitog stava o pravu na izbor na društvenoj mreži *Facebook*?
 - b. Postoji li rodna razlika u količini iznošenja vlastitog stava o klimatskim promjenama na društvenoj mreži *Facebook*?
 - c. Postoji li rodna razlika u količini iznošenja vlastitog stava o važnosti recikliranja na društvenoj mreži *Facebook*?
 - d. Postoji li rodna razlika u količini iznošenja vlastitog stava o štrajku zbog poboljšanja uvjeta rada na društvenoj mreži *Facebook*?
 - e. Postoji li rodna razlika u količini iznošenja vlastitog stava o štrajku zbog povećanja plaća na društvenoj mreži *Facebook*?
 - f. Postoji li rodna razlika u količini iznošenja vlastitog stava o porastu inflacije na društvenoj mreži *Facebook*?
 - g. Postoji li rodna razlika u količini iznošenja vlastitog stava o uvođenju eura kao nacionalne valute RH na društvenoj mreži *Facebook*?

1.3. Ciljevi istraživanja

1. Utvrditi postoje li rodne razlike u količini iznošenja stava u javnoj komunikaciji na društvenoj mreži *Facebook*.
2. Utvrditi postoje li rodne razlike u vrijednosnim stavove osobe sa fokusom na (post)materijalistički vrijednosni sustav.

1.4. Hipoteze

Ovo istraživanje sastoji se od 2 opće hipoteze i 8 specifičnih hipoteza.

H1: Količina iznošenja stava s obzirom na spol dolazi do izražaja u javnoj komunikaciji na društvenoj mreži *Facebook*.

SH1: Žene češće iznose svoj stav u javnoj komunikaciji na društvenoj mreži *Facebook*.

H2: Postoji rodna razlika u količini iznošenja stava na različit tematski sadržaj na javne članke na društvenoj mreži *Facebook*.

SH2: Žene češće reagiraju na članke vezane uz pravo na izbor od muškaraca.

SH3: Žene češće reagiraju na članke vezane uz klimatske promjene od muškaraca.

SH4: Žene češće reagiraju na članke vezane uz važnost recikliranja od muškaraca.

SH5: Žene češće reagiraju na članke vezane uz štrajk za poboljšanje uvjeta rada od muškaraca.

SH6: Muškarci češće reagiraju na članke vezane uz štrajk za poboljšanje plaće od žena.

SH7: Muškarci češće reagiraju na članke vezane uz porast inflacije od žena.

SH8: Muškarci češće reagiraju na članke vezane uz uvođenje eura kao nacionalne valute RH od žena.

2. Metodologija

2.1. Uzorak

Zbog potreba ovog istraživanja, istraživanje je kvalitativno, a uzorak je slučajan, sustavni. Istraživan sadržaj usko je vezan uz istraživačka pitanje i hipoteze.

Odabran je svaki deseti komentar ispod objave određenog sadržaja na društvenoj mreži *Facebook*, stoga je uzorak sustavni. Ukupno je sakupljeno 175 komentara

ra, što čini jedinice analize u istraživanju. Od 175 komentara, na svim objavama, prikupljeno je 97 (55,4 %) komentara od strane muškaraca i 78 (44,6 %) komentara od strane žena. Ispitivan sadržaj nije bilo slučajna, odnosno odabiralo se ispod koje će se objave komentari uzimati u obzir, a odabir objave ovisio je o sadržaju koji je ona prenosila široj javnosti putem društvene mreže *Facebook*. Objave su uzete sa *Facebook* stranica digitalnih portala *Net.hr*, *24sata* i *Jutarnji list*. Trideset jedinica analize prikupljeno je pod sadržajem „pravo na izbor“, 20 jedinica analize prikupljeno je pod sadržajem „klimatske promjene“, 25 jedinica analize prikupljeno je pod sadržajem „važnost recikliranja“, 25 jedinica analize prikupljeno je pod sadržajem „štrajk zbog poboljšanja uvjeta rada“, 25 jedinica analize prikupljeno je pod sadržajem „štrajk zbog poboljšanja plaća“, 25 jedinica analize prikupljeno je pod sadržajem „porast inflacije“, 25 jedinica analize prikupljeno je pod sadržajem „uvođenje eura kao nacionalne valute RH“.

2.2. Analitička matrica i kodna knjiga

Analitička se matrica sastoji od 12 kategorija analiza. Analitička je matrica strukturirana te su sve kategorije analize i odgovori bili zatvorenog tipa. Prednost ovakve analitičke matrice je precizna analiza i obrada podataka. Kodna se knjiga sastoji od dodatnih objašnjenja pojedinih kategorija analize korištenih u sklopu ovog istraživanja.

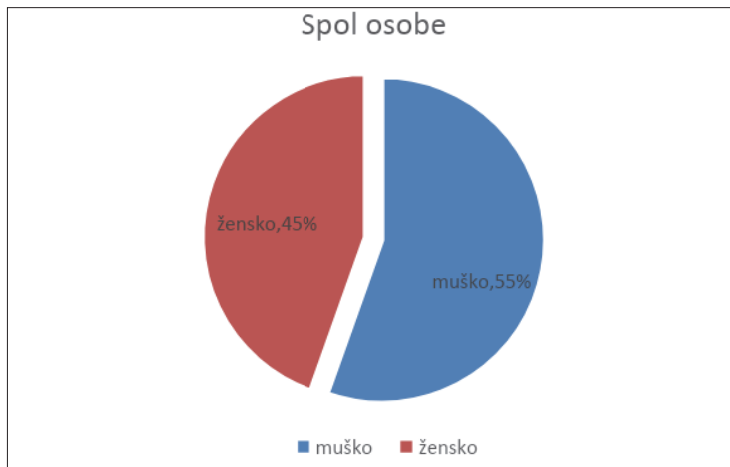
2.3. Obrada i analiza podataka

Podaci su se prikupljali kvalitativno analizom sadržaja. Sadržaj je bio odabran prema istraživačkim pitanjima, ciljevima istraživanja i hipotezama. Prikupljeno je 175 jedinica analize na 7 *Facebook* objava. Jedinica analize u ovom istraživanju je javni komentar na društvenoj mreži *Facebook* pod određenom objavom ranije navedenih digitalnih portala.

Prikupljeni podaci prvenstveno su obrađeni u softveru za proračunske tablice (Microsoft Excel 2019) te nakon toga za obradu i analizu samih podataka korišten je program za statističke analize SPSS (*Statistical Package for the Social Sciences*). Za ispitivanje hipoteza ovog istraživanja korišten je hi-kvadrat test dvaju uzoraka zajedno sa deskriptivnom statistikom hi-kvadrat testa dvaju uzoraka i test Pearsonove korelacije za utvrđivanje povezanosti spola i reagiranja na različit sadržaj na društvenoj mreži *Facebook*.

3. Rezultati

Grafikon 1. Podaci Tablice 1. u obliku tortnog grafikona

Tablica 1. Deskriptivna statistika spola

spol osobe

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid muško	97	55,4	55,4	55,4
žensko	78	44,6	44,6	100,0
Total	175	100,0	100,0	

Tablica 2. Pearsonova korelacija između varijabli spola i sadržaja objave na društvenoj mreži Facebook.

Correlations

		spol osobe	sadržaj objave
spol osobe	Pearson Correlation	1	-,168*
	Sig. (2-tailed)		,026
	N	175	175
sadržaj objave	Pearson Correlation	-,168*	1
	Sig. (2-tailed)	,026	
	N	175	175

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tablica 3. Deskriptivna statistika hi-kvadrat testa dvaju uzoraka između varijabli spola i sadržaja objave društvenoj mreži Facebook.

spol osobe * sadržaj objave Crosstabulation

Count		pravo na izbor	klimatske promjene	važnost recikliranja	sadržaj objave			porast inflacije	uvođenje eura	Total
spol osobe	muško				štrajk zbog uvjeta rada	štrajk zbog plaće				
	muško	12	8	13	16	18	16	14	97	
	žensko	18	12	12	9	7	9	11	78	
Total		30	20	25	25	25	25	25	175	

Tablica 4. Deskriptivna statistika hi-kvadrat testa dvaju uzoraka između varijabli spola i sadržaja objave na društvenoj mreži Facebook. Grupirajuća varijabla je (ne)slaganje sa sadržajem objave [potvrđni/negacijski komentari].

spol osobe * sadržaj objave * potvrđni/negacijski komentari Crosstabulation

Count			pravo na izbor	klimatske promjene	važnost recikliranja	sadržaj objave			porast inflacije	uvođenje eura	Total
potvrđni/negacijski komentari	spol osobe	muško				štrajk zbog uvjeta rada	štrajk zbog plaće				
za temu	spol osobe	muško	6	4	13	3	7	16	1	50	
		žensko	10	6	12	8	2	9	0	47	
	Total		16	10	25	11	9	25	1	97	
protiv tema	spol osobe	muško	6	4		13	11			13	47
		žensko	8	6		1	5			11	31
	Total		14	10		14	16			24	78
Total	spol osobe	muško	12	8	13	16	18	16	14	97	
		žensko	18	12	12	9	7	9	11	78	
	Total		30	20	25	25	25	25	25	175	

4. Rasprava

4.1. Opća hipoteza 1 i specifična hipoteza 1

H1: Količina iznošenja stava s obzirom na spol dolazi do izražaja u javnoj komunikaciji na društvenoj mreži *Facebook*.

SH1: Žene češće iznose svoj stav u javnoj komunikaciji na društvenoj mreži *Facebook*.

Analizirale su se frekvencije muških i ženskih komentara (Tablica 1.). Dobiven je rezultat od 55,4% komentara od strane muškaraca, i 44,6% komentara od strane žena. Prema ovim podacima opća hipoteza 1 je potvrđena, odnosno postoji rodna razlika u količini javne komunikacije na društvenoj mreži *Facebook*. Specifična hipoteza 1 (Grafikon 1.) je odbijena jer je više komentara od strane muškaraca nego od strane žena.

4.2. Opća hipoteza 2

H2: Postoji rodna razlika u količini iznošenja stava na različit tematski sadržaj na javne članke na društvenoj mreži *Facebook*.

Opća hipoteza 2 ispitana je Pearsonovom korelacijom i specifičnim hipotezama koje ciljano ispituju rodne razlike u reagiranju na različit sadržaj. Opća hipoteza 2 potvrđena je i specifičnim hipotezama i Pearsonovom korelacijom (Tablica 2.) jer signifikantnost korelacije iznosi 0,026 (što je manje od 0,05 te ne ostajemo pri nultoj hipotezi)

4.2.1. Specifična hipoteza 2

SH2: Žene više iznose svoj stav o pravu na izbor od muškaraca.

Deskriptivna statistika (Tablica 3.) pokazala je rezultat od 12 % muškaraca koje je reagiralo na objavu koja je sadržavala tematiku prava na izbor, dok je 23 % žena reagiralo na isti sadržaj. Specifična hipoteza 2 je potvrđena.

4.2.2. Specifična hipoteza 3

SH3: Žene više iznose svoj stav o klimatskim promjenama od muškaraca.

Deskriptivna statistika (Tablica 3.) pokazala je rezultat od 40 % muškaraca koje je reagiralo na objavu koja je sadržavala tematiku klimatskih promjena. 60 % žena je reagiralo na sadržaj „klimatske promjene“. Specifična hipoteza 3 je potvrđena.

4.2.3. Specifična hipoteza 4

SH4: Žene više iznose svoj stav o važnosti recikliranja od muškaraca.

Deskriptivna statistika (Tablica 3.) pokazala je rezultat od 52 % muškaraca koje je reagiralo na objavu koja je sadržavala tematiku recikliranja. 48 % žena je reagiralo na sadržaj „važnost recikliranja“. Specifična hipoteza 4 je odbijena.

4.2.4. Specifična hipoteza 5

SH5: Žene više iznose svoj stav o štrajku za poboljšanje uvjeta rada od muškaraca.

Deskriptivna statistika (Tablica 3.) pokazala je rezultat od 80 % muškaraca koje je reagiralo na objavu koja je sadržavala tematiku štrajka radi poboljšanja uvjeta rada. A 20 % žena je reagiralo na sadržaj „štrajk zbog poboljšanja uvjeta rada“. Specifična hipoteza 5 je odbijena jer je znatno više muškaraca reagiralo na sadržaj.

4.2.5. Specifična hipoteza 6

SH6: Muškarci više reagiraju na članke vezane uz štrajk za poboljšanje plaće od žena.

Deskriptivna statistika (Tablica 3.) pokazala je rezultat gdje je 72 % muškaraca reagiralo na objavu koja je sadržavala tematiku štrajka radi povećanja plaće. 28 %

žena je reagiralo na sadržaj „štrajk zbog povećanja plaće“. Specifična hipoteza 6 je potvrđena jer je znatno više muškaraca reagiralo na sadržaj vezan uz štrajk za poboljšanje plaće.

4.2.6. Specifična hipoteza 7

SH7: Muškarci više iznose svoj stav o porastu inflacije od žena.

Analiza deskriptivne statistike (Tablica 3.) prikazuje rezultate kod kojih je 64 % muškaraca reagiralo na sadržaj o porastu inflacije te je 36 % žena reagiralo na taj sadržaj. Ovime je specifična hipoteza 7 potvrđena.

4.2.7. Specifična hipoteza 8

SH8: Muškarci više iznose svoj stav o uvođenju eura kao nacionalne valute RH od žena.

Analiza deskriptivne statistike (Tablica 3.) prikazuje rezultat kod kojeg je 56 % muškaraca reagiralo na sadržaj o uvođenju eura te 44 % žena koje su reagirale na ovaj sadržaj. Prema ovim podacima, specifična hipoteza 8 je potvrđena, no nije značajno izražena rodna razlika.

5. Zaključak

Rodne su razlike rasprostranjene u svakom pogledu, a u ovom se kvalitativnom istraživanju analizom sadržaja htjelo dokazati da je odabir vrijednosnog sistema u povezanom odnosu sa spolom. Istraživale su se postmaterijalističke i materijalističke vrijednosti tako da se sadržaj vezan uz upravo te vrijednosti analizirao na društvenoj mreži *Facebook*. U uzorak je ušlo 175 jedinica analize, nasumičnim odabirom izabran je svaki deseti komentar ispod objave određenog sadržaja na društvenoj mreži *Facebook*, stoga je uzorak sustavni.

Sve hipoteze pretpostavljaju postojanje rodne razlike u određenim segmentima (post)materijalističkih vrijednosti, a potvrđivanje i odbijanje hipoteza nas dovodi do završnog zaključka. Prema rezultatima specifičnih hipoteza, žene češće reagiraju na objave vezane uz pravo na izbor i klimatske promjene nego muškarci. Rodna razlika nije statistički značajna kod objava sadržajno vezanih u važnost recikliranja. Na objave vezane uz štrajk za poboljšanje uvjeta rada reagiralo je više osoba muškog spola, ali muškarci smatraju da je takav štrajk nepoželjan i nepotreban dok žene iznose stav da je štrajk za poboljšanje uvjeta rada poželjan (Tablica 4.) Muškarci također više reagiraju i na sadržaj o štrajku za poboljšanje plaća, no ovdje zajedno sa osobama ženskog spola smatraju da je nepoželjan (Tablica 4.)

Nadalje, muškarci više reagiraju na objave sadržajno vezane uz porast inflacije i uz uvođenje eura kao nacionalne valute u Republici Hrvatskoj.

U istraživanju je odgovoreno na istraživačka pitanja te su ciljevi istraživanja ispunjeni. Obje su opće hipoteze potvrđene te se stoga zaključuje da postoje rodne razlike u reagiranju na objave različitog sadržaja na društvenoj mreži *Facebook*; žene su te koje reagiraju na objave obojane postmaterijalističkim vrijednostima dok se muškarci okreću materijalističkim vrijednostima i reagiranju na takav sadržaj.

Popis literature

- Fehr E i Fischbacher U (2004). Social Norms and Human Cooperation. *rend sin Cognitive Sciences*, 8(4). doi:10.1016/j.tics.2004.02.007
- Giddens A (2007). *Sociologija* (četvrto izd.) (R. Rusan-Polšek, Prev.)
- Inglehart R (2009). Postmaterialist Values and the Shift from Survival to. *The Oxford Handbook of Political Behavior*, 1-3. doi:10.1093/oxfordhb/9780199270125.003.0012
- Labus M (2005). Društvene vrednote i religioznost. *Sociologija i prostor*, 3. Preuzeto siječanj 2023 s <https://hrcak.srce.hr/33398>
- Marks G N (1997). The Formation of Materialist and Postmaterialist Values. *Social Science Research*, 52-53.

Od činjenja do raščinjenja: rod kakav poznajemo

Marta Keglević

Filozofski fakultet u Osijeku
Diplomski studij sociologije i
engleskog jezika i književnosti
marta.keglevic@gmail.com

Prijevod

Barbara J. Risman

Sveučilište Illinois u Chicagu

Ovaj simpozij naglašava važnost „činjenja roda“ (West i Zimmerman, 1987) kao konceptualnog doprinosa društvenoj misli. Ja ne kritiziram originalni koncept, već kako je on upotrijebljen ili pak pogrešno upotrijebljen. Prvo, koncept je u tolikoj mjeri integriran u sociološki leksikon da ta utkana implicitna feministička kritika ponekad potpuno nestane. Drugo, feministička uporaba činjenja roda proširila se toliko da smo od nje napravili tautologiju: što god skupine dječaka i djevojčica, muškaraca i žena čine neka je vrsta roda. Tvrdim da se diskurs o činjenju roda mora opreznije upotrebljavati i da, sukladno društvenim promjenama, započnemo promatrati na koje načine u dječacima i djevojčicama, ženama i muškarcima dolazi do „raščinjenja roda“. *Raščinjenje roda* kao koncept prvo je predstavila Butler (2004) i nedavno na malo drugačiji način Deutsch (2007) čitateljima *Roda & Društva*. Ja se nadograđujem na Deutschin rad tako što ću prikazati na koji bi način istraživanja činjenja roda napredovala kada bi se više pozornosti pridalo raščinjenju roda.

Potpuna integracija činjenja roda kao temeljnog pojma u sociologiji ponekad ga je ogolila od prvotnih feminističkih konotacija. To se može uočiti u Wilcoxovom i Nockovom članku „Društvene sile“ (2006: 1327):

„Rodna teorija braka smatra da su muškarci i žene poprilično preraspodijeljeni u činjenje roda, čak i kada prihvate egalitarnu ideologiju uloga. Dugi niz godina te tendencije učvršćuje raspon neprestanih kulturnih i društvenih pritisaka – primjerice kulturne norme, rodna nejednakost u radnoj snazi itd. Zbog tih se razloga žene i muškarci suočavaju sa snažnim unutarnjim i vanjski pritiscima za „proizvodnjom“ roda u brakovima...

Stoga će žene možda biti sretnije u brakovima gdje uspješno „proizvode“ rod. Isto tako muškarci koji su oženjeni za tradicionalnije supruge, možda bi bili zadovoljniji... *Rodni model braka predviđa da brakovi koji su snažno rodno određeni čine žene sretnijima i muškarce vjerojatnijima za sudjelovanje u emocionalnom radu u braku* (naglasak dodan).“

Može se primijetiti kako je feministička briga za nejednakost potpuno odsutna u ovom korištenju koncepta činjenja roda. Wilcox i Nock (2006) navode koncept kao da on dodatno opravdava rodni model koji podržava zasebne sfere žene i muškaraca. Model činjenja roda ovdje se izobličio natrag u funkcionalističku teoriju rodnih uloga. Paradoks je da, iako Wilcox i Nock tvrde da su tradicionalne supruge sretnije (a takve su tvrdnje punile naslove žutog tiska), stvarne regresijske jednadžbe iz članka jasno dokazuju da je najvažniji prediktor ženinog bračnog zadovoljstva emocionalni rad supruga (Springer 2007). Stoga je pravi zaključak tog istraživanja da su, ako se muškarci odmaknu od tradicionalno rodno određenih scenarija (tj. čvrstog, šutljivog, bezizražajnog, hegemonijskog muškog), supruge sretnije. Kada se muškarci roda „raščine“, brakovi uspijevaju.

Sveprisutno korištenje činjenja roda također stvara konceptualnu zbrku dok pokušavamo proučavati svijet koji se uistinu mijenja. Otkriće da svi činimo rod zavaravajuće je, čak i kada nije lako prepoznatljivo. Na kraju krajeva, moramo znati što istražujemo kada tražimo rodno određeno ponašanje i biti spremni prihvatiti kada ga ne pronađemo. Zašto označavamo nova ponašanja koja prihvate skupine dječaka ili djevojčica kao muževna ili ženstvena, samo jer se te skupine sastoje od bioloških muškaraca ili žena? Ako mlade žene strateški koriste muževna ili ženstvena ponašanja kako bi se prilagodile situaciji, je li to uistinu činjenje roda ili destabilizacija zdrave-za-gotovo ličnosti, koja se u prošlosti podudarala sa svojom spolnom kategorijom? Kako bračne norme postaju egalitarnije, moramo razlikovati kada supružnici čine rod tradicionalistički i kada dolazi do *raščinjenja*; ili se barem do toga pokušava doći. Slično, kako se djevojčice u sve više prilika usmjeravaju na sport i uspjeh (Risman i Seal u najavi), nužno je raspravljati o svijetu u kojem se nalaze i kako u njemu grade svoje živote, a ne izmišljati etikete za vrstu ženstvenosti, koja uključuje ponašajne karakteristike prethodno namijenjene za dječake i muškarce. To ne znači da se zanemaruju postojeći dokazi muževnosti i ženstvenosti koji se doista razlikuju prema klasi, etničkoj pripadnosti, rasi i društvenoj lokaciji. Ne smijemo ni podcijeniti one slučajeve kada činjenje roda samo mijenja oblik, a da to mušku privilegiju ne obezvrijedi. Umjesto toga trebamo obratiti pozornost na to da naše istraživanje navodi različite vrste roda, kako se činjenje roda mijenja te dolazi li do *raščinjenja roda*.

Kriterij za prepoznavanje *raščinjenja roda* možda može biti preispitivanje srži binarnih razlika spolnih kategorija u ljudima (Joey Sprague, osobna komunikacija, 2008).

Predlažem da feministički akademici ozbiljno shvate utjecaj našeg rada u proteklom desetljećima. Giddensova (1984) teorija strukturacije pogodan je teorijski okvir za shvaćanje složenih učinaka koje je feministički pokret imao na današnji svijet. Strukturacija se odnosi na ideju da društvene strukture jednako ograniča-

vaju ponašanje i njime su stvorene. Pojedinci su proizvodi njihovih društvenih svjetova, ali njima nisu određeni. Više od pola stoljeća postoji svjesna feministička mobilizacija oko rodne nejednakosti, a u barem nekoliko desetljeća kritika socijalne konstrukcije samog roda. Feministički profesori podučili su već jednu generaciju i današnja će mlada žena vjerojatno poistovjetiti fakultetsku učionicu s mjestom gdje prvi put usvaja feministički identitet (Harnois, 2005). Feministički kulturni utjecaji postoje posvuda, od djevojačkih časopisa do feminističkih predsjedničkih kandidatkinja. Otpor prema ženskom napretku postoji, ali postoje i kritike tog otpora.

Kao što sam dosad tvrdila, vrlo je korisno promatrati rod kao strukturu (Risman, 1998; 2004). Svako društvo ima rodnu strukturu, jednako kao što svako društvo ima ekonomsku strukturu. Rodna struktura utječe na razinu individualne analize, na oblikovanje interakcijskih očekivanja koji su u središtu činjenja roda te na institucionalnu razinu u organizaciji i nadzoru društvenih skupina. Rodna struktura može biti dosljedna na individualnim, interakcijskim i institucionalnim razinama društva, ali nije nužno tako. Trenutno živimo u rodnoj strukturi koja je pod utjecajem refleksivnog rada feminističkih aktivistica i intelektualki. Znači li to da rodna struktura ne postoji ili da privilegira muškarce? Naravno da ne. Ali rodna struktura nije statična. Mladi ljudi današnjice, pogotovo djevojke, slobodnije su nego u prošlosti razvijati svoje potencijale izvan kaveza tradicionalne ženstvenosti. Da etiketiramo što god skupina dječaka ili muškaraca rade kao muževno ili bilo kakve nove norme koje se uspostave među djevojkama ili ženama kao oblike ženstvenosti, to će nas odvesti u intelektualnu slijepu ulicu. Vjerojatno je čest slučaj da u onom trenutku u kojem ljudi prestanu činiti neke aspekte roda, čine druge (Anna Guervarra, osobna komunikacija, 2008). Ali zašto svaka grupa ljudskih bića s vaginama treba označavati svoje kolektivne norme kao oblik ženstvenosti?

Deutsch (2007) predlaže da feministkinje istaknu kada se promjene u našoj rodnoj strukturi dogode onda kada se jasno uoči da djevojčice i dječaci, muškarci i žene ne slijede tradicionalne scenarije, tj. kada dođe do *raščinjenja roda*. Kao feministima, ako vjerujemo da je rod društveno konstruiran i korišten da stvara nejednakost, naš politički cilj treba biti da se krećemo prema postrodnom društvu. Možda je glavno obilježje roda, iz sociološkog pogleda (Lorber, 2005), njegovo iskorištavanje u službi nejednakosti. Pravedan svijet bio bi onaj u kojem spolna kategorija nije bitna izvan sfere reprodukcije, a ekonomske i obiteljske uloge jednako su dostupne osobama bilo kojeg roda. Nitko se ne bi trebao identificirati kao žena da bi cijenio svilenkastu tkaninu i volane uz svoju kožu. Nitko se ne bi trebao identificirati kao muškarac da bude čvrst i dominantan. Zašto kategoriziramo inovativno ponašanje kao nove oblike roda, novu ženstvenost i muževnost,

umjesto da primijetimo da stare rodne norme gube na svojoj vrijednosti? Predlažem da ozbiljno shvatimo i da si pripišemo zasluge za ono što Giddens (1984) naziva „dvostrukom hermeneutikom“. Stvarnost je da feministkinje mijenjaju ono što proučavaju. Zar to nije cilj feminističke sociologije? Westa i Zimmermana (1987) ne možemo počastiti ničim više nego nadilaženjem našeg oslanjanja na rodni okvir rada jer samo postojanje tog jezika pomoglo je promijeniti samu rodnu strukturu. Stojimo na ramenima velikana i mijenjamo svijet.

Popis literature

- Butler J (2004). *Undoing gender*. New York: Routledge.
- Deutsch FM (2007). Undoing gender. *Gender & Society*, (21), 106-27.
- Giddens A (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Berkeley: University of California Press.
- Harnois CE (2005). Different paths to different feminisms? Bridging multiracial feminist theory and quantitative sociological gender research. *Gender & Society*, (21), 106-27.
- Butler J (2005). *Breaking the bowls: Degendering and feminist change*. New York: Norton.
- Risman BJ (1998). *Gender vertigo: American families in transition*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Risman BJ (2004). Gender as a social structure: Theory wrestling with activism. *Gender & Society*, (18), 429-50.
- Risman BJ i Seale E (nadolazeće*). Betwixt and between: Gender contradictions in middle school. U *Families as they really are*, edited by Barbara Risman. New York: Norton.
- Springer KW (2007). Research or rhetoric? A response to Wilcox and Nock. *Sociological Forum*, (22), 111-16.
- West C i Zimmerman DH (1987). Doing gender. *Gender & Society*, (1), 125-51.
- Wilcox WB i Nock SL (2006). What's love got to do with it? Equality, equity, commitment and women's marital quality. *Social Forces*, (84), 1321-45.

Mitchel P. Roth - Oko za oko: Globalna povijest zločina i kazne

Dominik Aščić

Filozofski fakultet u Osijeku

Prijediplomski studij sociologije i povijesti

dominikascic@gmail.com

Recenzija knjige

Mitchel P. Roth u svojoj knjizi „Oko za oko – Globalna povijest zločina i kazne“ nudi svojim čitateljima krajnje fascinantnu analizu i percepciju zločina i kazne kroz različite kulture i vremenska razdoblja. Roth, profesor kriminologije i pravnih studija na Sam Houston State University u Texasu, ima impresivno znanje o povijesti kriminala i pravosuđa te se stručnost vidi u svakom poglavlju ove knjige.

Jedna od glavnih tematika ovog djela jest koncept „oko za oko“ koji se praktički proteže od početaka ljudske civilizacije i kulture. Kompleksnost tadašnjih društava dovelo je do uvođenja kazni kako bi se društvo moglo lakše kontrolirati kako bi se uklonile moguće devijacije unutar zajednice. Dakako, različite su kulture razvijale veoma specifične sustave kazni posebice civilizacije poput Babilona i Egipta pa sve do suvremenih država u Africi, Aziji i Zapadnoj Europi. Posebno je zanimljivo poglavlje o islamskom pravu i kriminalnom pravosuđu, gdje Roth objašnjava kako je „oko za oko“ dio šerijatskoga prava i kako se primjenjuje u modernim islamskim državama. Važno je istaknuti kako autor ovog djela činjenično predstavlja tu problematiku bez osobnoga stajališta i osvrta. Također, istražuje se važnost psihologije u kriminologiji i pravosuđu dotičući se važnosti razumijevanja ljudskog ponašanja i motiva kriminalaca, kao i o psihološkim učincima kazne na počinitelje i žrtve. Svrsishodno time daje se temelj istraživanju i analiziranju forenzičke znanosti kroz povijest, ističući važnost modernih tehnologija poput DNK analize i računalne tehnologije koja veoma lako pomaže u rješavanju kompliciranih slučajeva. Što se tiče ostalih važnih segmenata knjige, spominje se i koncept rehabilitacije te pristupe koje su primjenjivale različite kulture u pokušaju reforme kriminalca. Analizira različite pristupe rehabilitacije uključujući vjerske i sekularne programe te raspravlja o uspješnosti tih programa u suzbijanju ponovljenih kaznenih djela. Najupečatljivije poglavlje knjige posvećeno je tajnom eksperimentu u kojem su sudionici igrali uloge zatvorenika i stražara. Ovaj eksperiment, poznat kao Stanfordski zatvorski eksperiment, proveden je 1971. godine na Sveučilištu Stanford kako bi se ispitala psihološka i društvena dinamika

zatvorskih uvjeta te analizira ovaj eksperiment i razmatra njegove implikacije na kriminalnu pravdu.

Smatram kako je ova knjiga savršena za introdukciju u cijeli kazneni sustav, kao i njezin prikaz kroz povijest. Jedini nedostatak ove knjige jest, naravno, opširnost te su pokrivenne mnoge teme iz povijesti kriminala i pravosuđa, što može biti teško pratiti za čitatelje koji nemaju puno predznanja. Unatoč tome, „Oko za oko“ vrlo je vrijedna knjiga za sve one koji su zainteresirani za kriminologiju te autorova analiza različitih kultura i vremenskih razdoblja pruža fascinantan uvid u pristupe i percepcije kaznenog prava.

Popis literature

Roth MP (2016). Oko za oko: globalna povijest zločina i kazne, prijevod Damir Biličić, Naslijede, Zagreb.

Željko Pavić - Postmodernost društvo i nevidljiva religioznost

Ilija Šušak

Filozofski fakultet Osijek

Prijediplomski studij sociologije i povijesti

isusak@ffos.hr

Prikaz knjige

Ova se knjiga, autora prof. dr. sc. Željka Pavića s Filozofskog fakulteta u Osijeku, bavi pitanjima sekularizacije, religijske transformacije i (post)modernosti te postavke o njihovom odnosu testira u empirijskom istraživanju prikazanom u knjizi. Knjiga se sastoji od sljedećih poglavlja: Sociološke teorije religije, Religija i religioznost u Hrvatskoj, Teorijsko-hipotetski okvir istraživanja, Empirijsko istraživanje te Rezultati istraživanja. U ovome se prikazu fokusiramo na dio knjige pod nazivom *Pregled teorija sekularizacije*, a koji spada pod poglavlje *Sociološke teorije religije*. Sama ideja sekularizacije, kako tvrdi autor, javlja se još u doba prosvjetiteljstva, točnije u idejama prosvjetiteljskih filozofa koji su vođeni vjerom u ljudski razum bili sigurni kako će s vremenom ljudi biti u stanju živjeti bez utjecaja vanjskih autoriteta, što uključuje i utjecaj religije, koji je tada bio znatno veći, nego danas, a bilo bi smiješno i danas ga nazvati zanemarivim. Dobar primjer -u ovom slučaju jest Voltaire koji je išao toliko daleko da je i otvoreno izražavao nesklonost prema crkvi. Pavić nadalje spominje nekoliko teorija te ih ukratko objašnjava. Počinje s izjavama Gorskoga i Altinordua (2008) koji prije svega u pitanje dovode stvarnost, odnosno fiktivnost sekularizacije. Oni naime tvrde kako to prvenstveno ovisi o shvaćanju religije pa će tako za pojedince koji religiju svode isključivo na individualno religijsko vjerovanje sekularizacija biti plod sociološke mašte, dok će za one koji religiju vežu prvenstveno za ideološki sustav koji dijele svi ili barem većina pripadnika određene zajednice, sekularizacija biti empirijska činjenica. Autor nastavlja s idejom Petera L. Bergera koji navodi kako je sekularizacija izvorno imala dva značenja, prvo u kontekstu nestanka kontrole crkve nad određenim područjem za vrijeme vjerskih ratova u Europi, a zatim i ponovno stupanje pripadnika nekog crkvenoga reda u svjetovni život. Kako navodi Pavić, u oba ta primjera vidljiva je desakralizacija, odnosno prelazak iz svetog u svjetovno stanje. Dotiče se Pavić očeva sociologije, poput Marxa, Comtea, Durkheima i Webera koji nisu predviđali opstanak religije, barem ne u njezinom tradicionalnom obliku. Comte je smatrao kako društvo ima potrebu za religijom. Durkheim je bio stava kako religija predstavlja samu srž društva te je smatrao kako u odnosima svetog i profanoga društvo „obožava“ samo sebe. Weber predviđa daljnji razvoj

procesa racionalizacije u suvremenim društvima i gubitak smisla religije, a Marx religiju, pomalo nepovezano, smatra „opijumom naroda“, tj. lažnom nadom i lažnom sviješću za tada eksploatiranu masu u klasičnim klasnim društvima.

Nadalje, sociologija se razvija, a sukladno tome se i teorija sekularizacije sustavnije razrađuje. U tom kontekstu Pavić spominje Casanovu koji smatra kako se sekularizaciju može razdvojiti na tri zasebne postavke: sekularizacija kao diferencijacija, sekularizacija kao opadanje religije i sekularizacija kao privatizacija religije. Dalje se dotiče Karela Dobellaerea koji sekularizaciju shvaća kao višedimenzionalnu pojavu te je dijeli na tri razine: socijetalna, organizacijska i individualna. Nakon uvodnih postavki Pavić prelazi na potpuno sociološki razrađene teorije sekularizacije koje se pojavljuju 1960-ih godina, a prva osoba koju Pavić u tom kontekstu spominje jest Bryan Wilson koji definira sekularizaciju kao socijetalizaciju. Godine 1966. Wilson objavljuje knjigu *Religion in Secular Society* gdje daje svoje viđenje sekularizacije kao sveobuhvatnoga procesa koji uključuje opadanje društvenog prestiža i funkcija religije, opadanje članstva u religijskim organizacijama i pohađanja religijskih obreda te polako smanjivanje religijskog načina razmišljanja kod pojedinaca. On sekularizaciju također dijeli na razine, konkretno dvije, od kojih je prva razina individualnog vjerovanja i religijske prakse, a druga razina društvenih posljedica individualnih vjerovanja i društvene važnosti religijskih organizacija. Wilson kao osnove sekularizacije uzima zapadnjački racionalizam, koji se veže još uz protestantsku reformaciju, što je i očekivano s obzirom na to da on živi i djeluje u SAD-u, te prostornu i socijalnu mobilnost po kojoj se očituju moderna društva. Dok je religija u prošlosti imala bitne socijalne funkcije uz koje je dobivala i moć, a uz to je i posjedovala stabilno teritorijalnu organizaciju utemeljenu na lokalnom i nacionalnom načelu, dolaskom zapadnjačke racionalizacije i scijentizma ona gubi na važnosti jer se ljudi sve više počinju okretati znanju prirodnih i društvenih znanosti te vlastitome znanju i obrazovanju. Kada se uz to događaju i migracije te socijalna mobilnost, koje narušavaju stabilne teritorijalne jedinice koje su do tada bile stup oslonac religije, ljudi gube svoj postojani društveni ambijent, a uz to nerijetko i naviku prakticiranja religije. U kasnijim radovima Wilson navodi kako je sekularizacija nužna nuspojava socijetalizacije, odnosno drugačijeg integrativnog načela postindustrijskih društava u kojima opada moralni poredak kao integrativno načelo te se zamjenjuje impersonaliziranim ulogama koje se koordiniraju mehanički te samim time ne zahtijevaju postojanje vrijednosnog konsenzusa među pripadnicima društva, za što je kroz prošlost uvelike zaslužna bila upravo crkva, odnosno religija. Za razliku od upravo opisanih postindustrijskih društava, u onim predindustrijskim visoka je društvena homogenost uz što se usko veže i postojanje vrijednosnog konsenzusa među njihovim članovima. U tom su kontekstu vrlo bitne moralne osobine po-

jedinca jer one uvelike određuju njegov društveni status, a kada se u obzir uzme činjenica da su moralne norme istovremeno bile i društvene norme, sama je egzistencija pojedinca ovisila upravo o razini njegovog prihvaćanja vrijednosnoga konsenzusa, koji je, opet ću ponoviti, bio usko vezan uz djelovanje i nauk crkve. Dakle, može se reći kako nastanak industrijskoga društva nije doveo do nestanka religije, već je izmijenio njezinu ulogu u društvu

Iduća bitna teorija sekularizacije okarakterizirana je kao fenomenološka, a glavni su joj zagovornici Peter Berger i Thomas Luckmann. Prema njoj je društvo proizvod dijalektičkoga procesa u kojem pojedinac stvara društveni svijet koji istovremeno povratno djeluje na njega, pri čemu mu daje društveni identitet i tako ga oblikuje kao ljudsko biće. Prema Bergeru se dijalektičko stvaranje društva odvija u tri koraka: eksternalizaciji, objektivizaciji i internalizaciji. Pavić to sažima sljedećim riječima: „...eksternalizacijom društveni svijet postaje ljudski proizvod, objektivizacija mu daje sui generis [jedinstvena] obilježja, a internalizacijom čovjek postaje proizvod društva“. Tu je važno znati kako čovjek svoj svijet uvijek stvara u odnosu s drugima, odnosno da smisao i ideje nužno ovise o postojanju društva. Društvo na taj način dobiva status objektivnosti iz kojega proizlazi njegova moć prisile nad pojedincem, koja se ne očituje samo kroz socijalnu kontrolu, već i kroz njen fakticitet (postojanje kao takvo). Takva se onda objektivizirana društvena realnost prenosi iz generacije u generaciju procesom socijalizacije, odnosno usvajanjem i identifikacijom sa značenjima koja postaju dio pojedinca i oblikuju ga iznutra. Bitno je dotaknuti se i društvenoga nomosa (običaj, red, zakon...) koji postaje posebno čvrsta struktura kada ga se može povezati s objašnjenjima univerzuma kao apstraktne i ljudima nadređene strukture. Upravo je u tom smislu bitna religija koja predstavlja jedan od načina kozmizacije društvenoga poretka i to tako da pokušava spojiti ljudima blizak, objektiviziran svijet s nekim transcendentnim i svetim pojmovima i stvarima, koje su nedostižne i nadmoćne čovjeku, no on kroz religiju ipak sudjeluje u njima te je tako s njima povezan. Premda u modernim društvima znanost preuzima ulogu kozmizacije društvenoga poretka, treba shvatiti kako je za velik dio ljudi jedino prihvatljivo sredstvo kozmizacije upravo religija, što je između ostaloga, jedan od razloga zašto ona još uvijek ima velik značaj.

Pavić spominje i kako korijene sekularizacije Berger vidi u idejno-kulturalnoj sferi, točnije u posebnom razvoju zapadnog (protestantskog) kršćanstva koje se kretalo prema etičkoj racionalizaciji religije. Berger, dakle, smatra da je protestantizam pripremio teren sekularizaciji, jer se iz njegovih ideja kasnije stvaraju sekularni moralni sustavi i svjetonazori. Tako svaki čovjek neovisno o vjeri može biti dobar ako slijedi moralni poredak koji je sekulariziran i društveno prihvaćen. S druge strane Thomas Luckmann više ističe društvene korijene sekulari-

zacije nasuprot Bergerovoj religijskoj sferi. On razlikuje četiri povijesno određiva oblika društvene manifestacije religioznosti, od kojih je svaki vezan za jedan tip povijesno postojećih društava. Ti bi oblici redom bila arhajska društva, zatim društva prvih civilizacija u Egiptu i na Bliskom istoku, potom društvo vezano uz postojanje imperija Rimskog Carstva te naposljetku suvremena društva koja manifestiraju ono što Luckmann naziva „nevidljiva religija“. Glavne su karakteristike „nevidljive religije“ eklekticizam, individualizacija i privatizacija religije, što laički znači da svaki pojedinac stvara religijski DIY koji se može sastojati od niza različitih elemenata vjerovanja i svjetonazora. Što se pak uzroka nastanka spomenute „religije“ tiče, Luckman izdvaja funkcionalne diferencijacije i posebne vrste društvenog pluralizma.

Ukratko, prema Bergeru i Luckmannu religija je sveobuhvatni legitimizacijski mehanizam koji u suvremenim društvima polako gubi uvjerljivost i utjecaj. Oni ne smatraju da će religija u potpunosti nestati, no gotovo su sigurni kako će s vremenom bivati sve više i više privatiziranom te će postati javno nevidljiva, jer ipak su različiti oblici transcencije antropološka konstanta, odnosno prije svega određena ljudska potreba.

Posljednja teorija, odnosno hipoteza, o kojoj Pavić piše jest ona egzistencijalne sigurnosti koju kroz knjigu *Sveto i svjetovno*. Religija i politika u svijetu. predstavljaju Inglehart i Noriss. Kroz spomenutu knjigu ovaj dvojac nudi teorijsku i empirijsku analizu te tako pokušava na relativno jednostavan način djelomice integrirati osnovne ideje teorije sekularizacije te uz to objasniti empirijske pravilnosti koje su utvrđene kroz brojna istraživanja religioznosti. Oni, dakle, postavljaju hipotezu prema kojoj je religioznost blisko povezana sa stupnjem egzistencijalne sigurnosti. Oni navode kako „...važnost religije najjače perzistira u osjetljivim populacijama, osobito onima koji žive u siromašnijim nacijama koje se suočavaju s rizicima što ugrožavaju opstanak. Sukladno toj hipotezi, u postindustrijskim društvima (za razliku od agrarnih ili industrijskih), osobito u onima u kojima država skrbi o ugroženom i rizičnom sloju društva, odnosno pruža određenu socijalnu sigurnost, stupanj je sekularizacije najveći, i to upravo zato što je egzistencijalna sigurnost na visokoj razini. Nadalje, u tom su kontekstu u životu pojedinca najbitnije one godine u kojima je izložen intenzivnoj primarnoj (djetinjstvo) i sekundarnoj socijalizaciji (rana mladost), odnosno izloženost društvenim i osobnim rizicima u ranoj fazi života. To znači da će oni pojedinci koji su imali teško i traumatično djetinjstvo (život u siromaštvu, smrt/bolest bliskih osoba, ratni sukobi kao društveni rizik) biti religiozniji od onih koji u tim, formativnim godinama, nisu bili izloženi sličnim događajima. Budući da se svaka hipoteza treba dokazati da bi postala teorijom, Inglehart i Noriss odlučili su ispitati validnost svoje hipoteze i to tako da su se koristili podacima prikupljenima

na raznim analitičkim jedinicama (države, pojedinci, naraštaji) radi veće pouzdanosti zaključka (koristili su se triangulacijskim postupkom). Tako su uspoređivali podatke raznih nacija na različitim stupnjevima razvoja (agrarni, industrijski i postindustrijski), a uz to su se koristili i dostupnim longitudinalnim podacima te generacijskim usporedbama. Istraživanje koje se temeljilo na podacima World Values Surveya pokazalo je različite intenzitete religijske participacije te religijske samoidentifikacije i samih religijskih vjerovanja. Podaci govore kako u agrarnim društvima barem jednom tjedno u crkvu ide 44 % stanovništva, dok je za njih 64 % religija „vrlo važna“. Što se industrijskih društava tiče, 25 % stanovništva ide u crkvu barem jednom tjedno, a za njih 34 % religija je „vrlo važna“. Postindustrijska društva pak karakteriziraju podaci da oko 20 % stanovništva ide u crkvu barem jednom tjedno, a isti postotak stanovništva tvrdi kako im je religija „vrlo važna“. Što se vjere u život nakon smrti tiče (primjer religijskih vjerovanja), podaci govore kako su u svakom od navedenih tipova društva ljudi podijeljeni otprilike na pola, a kada se govori o vjeri u Boga, podaci također ne odstupaju previše pa u njega, ovisno o tipu društva, vjeruje oko 70 – 80 % stanovništva. Bez obzira na podudarnost podataka i hipoteze i sami su autori svjesni da korelacija ne mora značiti i kauzalnost tako da navedeni podatci ne predstavljaju konačnu potvrdu hipoteze. Problem je u tome što povećanje egzistencijalne sigurnosti dolazi uz brojne druge društvene fenomene poput urbanizacije, povećanja stupnja obrazovanja, već spomenute funkcionalne diferencijacije te sličnih promjena, koje su u određenoj mjeri, uglavnom uzročno vezane s religioznošću. Upravo je to razlog korištenja longitudinalnih i generacijskih analiza, gdje longitudinalni podaci ukazuju na trend opadanja religijske participacije u većini zemalja, dok generacijska analiza pokazuje kako se razlike u religioznosti među različitim dobnim skupinama vide samo u postindustrijskim društvima. To se objašnjava time da su mlađe generacije u postindustrijskim društvima rođene u boljim okolnostima od njihovih starijih predaka, odnosno da su rođeni u takoreći blagostanju te su zbog toga skloniji prihvaćanju raznih sekularizacijskih obilježja.

Bitan je faktor i odnos vjernika prema religijskom vrhu, odnosno religijskim autoritetima, gdje podaci pokazuju opadanje povjerenja u religijske autoritete pretežito u postindustrijskim zemljama. U takvim zemljama trećina ispitanoga stanovništva smatra religijske autoritete izvorom validnih odgovora na bitna moralna, duhovna i obiteljska pitanja, što se uglavnom povezuje s povećanjem individualizma pojedinaca, dok je primjerice za ona socijalna pitanja (briga za siromašne i socijalno ugrožene) povjerenje u religijski autoritet dosta veće.

Kada se govori o empirijskim pravilnostima koje evidentno pokazuju da tradicionalna vjerovanja slabe, paralelno s povjerenjem u religijske autoritete, treba shvatiti da ni one ne pokazuju nužno potpunu sekularizaciju. Tako na primjer

podaci prikupljeni u razdoblju od 1981. do 2001. ukazuju na činjenicu da sve više pojedinaca promišlja o „smislu i svrsi života“, iz čega se može zaključiti kako spiritualni interesi u širem smislu ne nestaju, čak i usprkos slabljenju konvencionalnih, odnosno tradicionalnih religija i religijskih autoriteta koji nedvojbeno sve više i više gube na utjecaju. Stoga se može zaključiti da Inglehart i Norris svojim istraživanjima, usprkos primarnom cilju ukazivanja na povezanost sekularizacije i razvoja, u biti dokazuju neujednačenost sekularizacije. U slučaju njihovih istraživanja sekularizacija je primarno izražena u područjima religijske participacije, društvene relevantnosti religije i vezanosti pojedinaca uz religijske autoritete, dok takozvani „spiritualni interesi“ u realnosti u suvremenim postindustrijskim društvima ne nestaju, već se samo manifestiraju na drugačije, nove načine. Bilo kako bilo, obilježja postindustrijskih društava svakako u mnogim sferama utječu i na aktivnost raznih oblika religioznosti.

Zaključno treba naglasiti kako se ovdje radi o prikazu samo jednog dijela knjige *Postmoderno društvo i nevidljiva religioznost*, kojemu cilj nije dubinsko objašnjenje svih u radu opisanih pojava, već okvirni pregled kojim se potencijalnog čitatelja uvodi u temu. S tim na umu, ako čitatelja zanima nešto detaljnija razrada spomenutih fenomena, toplo preporučujem čitanje originalnoga teksta. Što se samoga rada tiče, može se doći do zaključka kako je sekularizacija svakako bitna i nezaobilazna pojava koja se manifestira različitim intenzitetom i obilježjima gotovo u svim društvima svijeta. Neki smatraju kako su modernizacijska kretanja i socijetalizacija na neki način marginalizirala religiju te da se samim time društvo udaljava od religijskih normi. S druge se pak strane govori o generalnom slabljenju legitimizacijskog mehanizma religije te njenom privatizacijom i sve manjom javnom vidljivošću. Na religiju svakako utječe i tip društva, odnosno sam razvojni stupanj, no treba naglasiti kako se ona polako zamjenjuje takozvanim „spiritualnim interesima“, odnosno kako ne nestaje, već se mijenja i prilagođava suvremenom potrošačkom društvu.

Popis literature

Pavić, Ž (2016). *Postmoderno društvo i nevidljiva religioznost*. Osijek: Odjel za kulturologiju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Matica hrvatska - Ogranak Matice hrvatske u Osijeku, Svjetla grada.

Lutalica pogleda uprtog prema rodnom mjestu

Poezija

Bono Cvitkušić

Filozofski fakultet

Diplomski studij sociologije i
hrvatskog jezika i književnosti

cvitkusicbono@gmail.com

Većinski napušteno selo,
za svetkovine živi u glasovima vrijednih žena,
neobazrivim na spavače raspravama o ostavini – mnogo nalikuju torokušama.
Potok bez vode,
živi sa svojim nedostatkom kao kleronacionalistički svećenik koji plamti na
prisutnost muslimana u Bosni.
Čovjek zagledan u prostranstvo zelenila u bosanskoj zabiti,
nije lutalica iznad mora magle jer smo ipak u postmodernizmu.
Svećenik imenjaka štucovane brade,
zamišljen u svom crkvenjaštvu,
pun misli o prolaznosti,
ne mari za sklonost dekonstrukciji imena Bono započete njegovim imenjekom.
Sve prolazi i sve se mijenja,
jedino je stalna prigušena bol koja prolazi kroz oluke za vrijeme kišnih dana,
lijepa poput boli natučenog rebra koje ipak boli samo na dodir.

Patetika i svijest o patetici

Bono Cvitkušić

Filozofski fakultet

Diplomski studij sociologije i

hrvatskog jezika i književnosti

cvitkusicbono@gmail.com

Poezija

Pod zvijezdama sam je ljubio do umora i do ponoći sam ležao na travi, s glavom u njenom krilu. To je bila žena stvorena za ljubav i predavala se nijema od strasti i suznih očiju, šapćući isprekidane riječi o vjernosti. Bilo mi je osamnaest godina i priroda me odbijala, jer sam grešno prekinuo vezu ljubavi (Ivo Andrić: Ex ponto)

Ugasle mladenačke tlapnje,
od ljubavi do mržnje u proljetnom danu,
voda je potekućila sve, tvoje suze
samo su otisak traume što odzvanja u glavi kao zvuk motora glisera.
Razdijeljena intima, preobrazba odnosa iz privatne stvari u javnu,
obrnuta sekularizacija, no privatno naleže teže na srce od javnog.
Čega se sjećaš,
čega se sjećam,
nekakve tužne slavonske ravnice,
krokodilskih suza,
moje sramote,
otežalog patosa nasipa,
tvog lica obasjanog suncem kada je naišao prijatelj iz djetinjstva (amalgam radosti u proljetnom danu),
idealizacije potpomognute tvojim majčinskim instinktom,
sakrivene tvoje nutrine,
ruža koji nije izbrisan poljupcem,
a uzeo si ruži mjesto na kom je bila,
tvoje nesreće koju nisam vidio od svoje sreće,

moje nesreće koju nisam vidio od svoje sreće.
Nemojte se ljubiti, pijte, norijada je,
da je bar znala da smo ispijali gorku žuč rastanka.
Kao da ničega nije ni bilo,
zaborav briše sve,
sramotna patetika ili je pak poezija patetika uma.
Kakva je ovo pričljiva pjesma?
Nema poezije u pričljivosti.

This confession has meant nothing.

Mars

Matej Gabud

Filozofski fakultet u Osijeku
Prijediplomski studij hrvatskog jezika i književnosti i
engleskog jezika i književnosti
gabudmatej.gm@gmail.com

Poezija

Bože rata,
još nikada nisi vidio ovakvu bitku
protiv samoga sebe
uništenje vlastitoga roda,
zato uskoro idemo k tebi
na neko čistije mjesto
jer zašto ne uništiti oca
kad smo već majku.

Bože rata,
zvijezde su nam nikad bliže,
a nada nikad dalja -
vruća je užarena kugla,
ali nedovoljno
za sebična ljudska srca.
Ostavljamo je,
nek' rađa novu djecu
nad kojom ćemo opet gozbiti -
oprostite potomci
što gledat ćete puna usta Saturna.

